

SCI-CONF.COM.UA

**INNOVATIONS
AND PROSPECTS
IN MODERN SCIENCE**

**PROCEEDINGS OF VIII INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
JULY 29-31, 2023**

**STOCKHOLM
2023**

INNOVATIONS AND PROSPECTS IN MODERN SCIENCE

Proceedings of VIII International Scientific and Practical Conference
Stockholm, Sweden
29-31 July 2023

Stockholm, Sweden

2023

UDC 001.1

The 8th International scientific and practical conference “Innovations and prospects in modern science” (July 29-31, 2023) SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2023. 239 p.

ISBN 978-91-87224-02-7

The recommended citation for this publication is:

Ivanov I. Analysis of the phaunistic composition of Ukraine // Innovations and prospects in modern science. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference. SSPG Publish. Stockholm, Sweden. 2023. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/viii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-innovations-and-prospects-in-modern-science-29-31-07-2023-stokholm-shvetsiya-arhiv/>.

Editor

Komarytskyy M.L.

Ph.D. in Economics, Associate Professor

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine and from neighbouring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

e-mail: sweden@sci-conf.com.ua

homepage: <https://sci-conf.com.ua>

©2023 Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua” ®

©2023 SSPG Publish ®

©2023 Authors of the articles

TABLE OF CONTENTS

BIOLOGICAL SCIENCES

1. *Восканян В. С., Петросян Н. Р., Григорян А. С.* 8
НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ О ВЛИЯНИИ ВНЕШНЕГО
ЭЛЕКТРОСТАТИСТИЧЕСКОГО ПОЛЯ НА АКРОСОМАЛЬНЫЙ
СТАТУС СПЕРМТОЗОИДОВ БЕЛЫХ КРЫС
2. *Нестеренко Ю. А., Рибачук О. А.* 16
КОРЕЛЯЦІЯ ПОКАЗНИКІВ ФУНКЦІЇ ТА ПОКАЗНИКІВ
СПАСТИЧНОСТІ ЗАДНЬОЇ ПСИЛАТЕРАЛЬНОЇ КІНЦІВКИ У
МИШЕЙ РІЗНОЇ СТАТІ НА ПІЗНІХ ТЕРМІНАХ ПІСЛЯ
МОДЕЛЮВАННЯ ТРАВМИ СПИННОГО МОЗКУ

MEDICAL SCIENCES

3. *Тутчук К. Ю.* 20
SOME ASPECTS OF RESISTANCE OF BIOFILMS AND THEIR
ROLE IN INFECTIOUS PROCESSES
4. *Анохіна С. І.* 23
ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАЗНИКІВ
ПРОТЕОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ ЛЕГЕНЕВОЇ ТКАНИНИ
ЩУРІВ ПІД ВПЛИВОМ ЕКЗОГЕННОГО МЕЛАТОНІНУ,
ЕНУКЛЕАЦІЇ, ЗА УМОВ ГПО- ТА ГПЕРТИРЕОЗУ
5. *Шевчук М. М., Гасюк О.-П. І.* 29
РОЛЬ ЕНДОКАНАБІНОЇДНОЇ СИСТЕМИ В РЕГУЛЯЦІЇ
ФІЗІОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ОРГАНІЗМІ І ПРИ
ПАТОЛОГІЧНИХ СТАНАХ

CHEMICAL SCIENCES

6. *Багирзаде Гулу Ахмед оглы, Садыгова Альвина Искрябин кызы, Кулиев Фикрет Али оглы, Ахмедов Эльдар Латиф оглы* 36
МОНОМЕРЫ, СОДЕРЖАЩИЕ ЦИКЛОПРОПАНОВОЕ КОЛЬЦО
С τ -СВЯЗЯМИ IV. РЕАКЦИИ СИНТЕЗА 2-
ХЛОРФЕНОКСИКАРБОНИЛ- 1-(π -ВИНИЛФЕНИЛ)
ЦИКЛОПРОПАНА

TECHNICAL SCIENCES

7. *Сєпiуk Л. О., Подчашynский Ю. О., Шавурский Ю. О., Omelchuk I. A.* 44
ANALYSIS OF REQUIREMENTS FOR METROLOGICAL
SUPPORT OF THE INFORMATION AND MEASUREMENT
SYSTEM OF OIL PRODUCT TANK FARMS
8. *Zachepa Iu., Kudryavets Ye., Zachepa N.* 51
MAIN INDICATORS OF ENERGY QUALITY AND ELECTRICAL
SUPPLY

9. *Zachepa Iu., Kudryavets Ye., Zachepa N.* 58
METHODS OF DETERMINING ELECTRICITY QUALITY
PARAMETERS

GEOGRAPHICAL SCIENCES

10. *Мещеряков Д. М., Пісковець О. В.* 64
ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКА. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ
11. *Черой Л. І.* 69
ВПЛИВ РУЙНУВАННЯ КАХОВСЬКОЇ ГЕС НА ЕКОСИСТЕМУ
ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ ЧОРНОГО МОРЯ

PEDAGOGICAL SCIENCES

12. *Окольнича Т. В., Шабала І. В.* 76
ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У ТРУДОВОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ В
УКРАЇНСЬКІЙ СЕЛЯНСЬКІЙ РОДИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ
СТОЛІТТЯ
13. *Плющик Є. В., Титова О. Р., Малішевська І. В.* 83
ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ У ДОШКІЛЬНОЇ
ОСВІТИ ЯК ВЗАЄМОДІЯ ДІТЕЙ ІЗ НАВЧАЛЬНИМ
ОТОЧЕННЯМ
14. *Шевченко О. В., Мельнік А. О.* 88
ЗАСОБИ ХОРЕОГРАФІЇ ТА РУХЛИВИХ ІГОР В РЕКРЕАЦІЙНО-
ОЗДОРОВЧІЙ РОБОТІ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

15. *Гасанова Г.* 95
ПРИМЕНЕНИЕ СХЕМА-ТЕРАПИИ И МЕТАФОРИЧЕСКИХ
АССОЦИАТИВНЫХ КАРТ В РАБОТЕ ПСИХОЛОГА
16. *Євдокимова Н. О., Нікулін Д. І.* 104
ВРАХУВАННЯ ДИТЯЧОЇ ТРАВМИ ПРИ ФОРМУВАННІ
ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД РАННЬОЇ
ДОРΟΣЛОСТІ
17. *Завгородня Л. В.* 109
ВПЛИВ ПСИХОТРАВМИ НА РОЗВИТОК ДИТИНИ-СИРОТИ
18. *Завгородня Л. В.* 114
ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ
ДІТЕЙ-СИРИТ В СУСПІЛЬСТВІ

HISTORICAL SCIENCES

19. *Бобровник Ю. В., Неділько В. В., Нежива С. М.* 118
ВЗАЄМОДІЯ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ: ВПЛИВ
ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДІВ НА ІНТЕРПРЕТАЦІЮ
ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ ТА ПРОЦЕСІВ

POLITICAL SCIENCES

20. *Шпанчук І. Р.* 125
МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ
ВІЙНИ

PHILOLOGICAL SCIENCES

21. *Нідзельська Ю. М.* 132
СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ РЕАЛІЙ ЯК ВАЖЛИВИХ ЯВИЩ У
ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ
22. *Прокопчук Л. В., Посесор Д. В.* 139
ПУНКТУАЦІЙНІ ПОМИЛКИ В ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ
ЖИТОМИРЩИНИ
23. *Філь Г. О., Ковальчук М. Б.* 145
АНІМАЛІСТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ-СИМВОЛ ЯК
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОСНОВА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ
ОДИНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ECONOMIC SCIENCES

24. *Dugienko N., Fedorov D.* 152
MECHANISM OF ADAPTATION OF THE UKRAINIAN ECONOMY
TO THE CONDITIONS OF THE NEW GEOPOLITICAL
DISTRIBUTION OF WORLD MARKETS
25. *Габчак Н. Ф., Габчак С. Є.* 159
БЕЗПЕКА ТУРИСТИЧНИХ ПОДОРОЖЕЙ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД
В МЕЖАХ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ
26. *Григорян С. А., Григорян А. С.* 165
МОДЕЛЬ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОПТИМАЛЬНОГО УРОВНЯ
ИНВЕСТИЦИЙ В ПРОИЗВОДСТВЕННЫЕ ПРЕДПРИЯТИЯ
27. *Мельник О. Ю.* 171
ВПЛИВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ НА РОБОТУ МІЖНАРОДНОЇ
ОРГАНІЗАЦІЇ ЗЕРНА
28. *Перебейнос В. Б., Пакулин С. Л., Близнюкова Т. В.,
Феклистова И. С., Пакулина А. С.* 173
УСКОРЕННОЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ
СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ
ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ И НАЦИОНАЛЬНОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ
29. *Пономаренко Т. В.* 181
АДАПТИВНИЙ ВПЛИВ РИЗИКОВОГО СЕРЕДОВИЩА НА
ФОРМУВАННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ НА РИНКУ
СПОЖИВЧИХ ТОВАРІВ
30. *Тарасенко О. С., Радіонова Н. Й.* 188
АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В
ДОВОЄННОМУ ПЕРІОДІ ТА В УМОВАХ ВІЙНИ

LEGAL SCIENCES

31. *Makharadze M.* 195
THE ROLE OF PRECEDENT LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND THE IMPACT OF DECISIONS ON CRIMINAL PROCEEDINGS IN GEORGIA AND FOREIGN COUNTRIES
32. *Василечко Г. С.* 202
ОКРЕМІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ
33. *Іванов А. Б.* 210
ЄВРОПЕЙСЬКА МЕРЕЖА СУДОВИХ РАД – ІНСТИТУЦІЯ ПІДТРИМКИ СУДОВИХ ОРГАНІВ У НЕЗАЛЕЖНОМУ ВІДПРАВЛЕННІ ПРАВОСУДДЯ
34. *Карелін Є. Д., Шендрік Ю. В.* 216
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ
35. *Марочкін О. І.* 221
ВИКОРИСТАННЯ ВІДКРИТИХ ДАНИХ ЯК ОЗНАКА ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
36. *Масоха В. О., Джафаров Р. Ф., Савенко В. П.* 225
ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИМИ ПОВНОВАЖЕННЯМИ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ
37. *Микитин Р. С.* 228
ЗНАЧЕННЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО АСПЕКТІВ У ПОЗАСУДОВОМУ ВРЕГУЛЮВАННІ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ
38. *Остроумов М. О., Березняк В. С.* 235
СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ: ПОРІВНЯННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

BIOLOGICAL SCIENCES

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ О ВЛИЯНИИ ВНЕШНЕГО ЭЛЕКТРОСТАТИСТИЧЕСКОГО ПОЛЯ НА АКРОСОМАЛЬНЫЙ СТАТУС СПЕРМТОЗОИДОВ БЕЛЫХ КРЫС

Восканян В. С.,

канд. хим. наук, доцент кафедры

физического воспитания

чрезвычайных ситуаций и гражданской обороны АГЭУ

orcid 0000-0002-2115-7547

Петросян Н. Р.,

ассистент кафедры физического воспитания

чрезвычайных ситуаций и гражданской обороны АГЭУ

orcid 0000-0003-1075-5741

Армянский государственный экономический университет,

г. Ереван, Армения

Григорян А. С.,

руководитель отдела бизнес-анализа АВВ банка

В статье исследовано влияние электростатического поля (ЭПС) на количество и акросомальный статус эпидидимальной спермы крыс. Спектральными и иммуноморфологическими исследованиями показано, что одночасовое воздействие ЭПС напряженностью 200 кВ/м приводит к повышению количества жизнеспособных сперматозоидов в хвостике эпидидимиса крыс, но одновременно снижает оплодотворяющую способность гамет в результате повреждения их акросомального аппарата.

Ключевые слова. Белые крысы, электростатическое поле, иммуноморфологическое и спектральное исследование, жизнеспособная сперма, повреждение акросомального аппарата, способность оплодотворению.

Введение. Современные антропогенные факторы характеризуются

широкой распространенностью и длительным хроническим периодом воздействия, сравнимым с продолжительностью жизни организма человека и животных. К антропогенным хроническим факторам относятся техногенные электромагнитные поля, трансгенные продукты питания, атмосфера городов канцерогенные вещества строительной индустрии, бытовой химии, тяжелые металлы и т. д. [1, 2].

Повышение мужского бесплодия в последние десятилетия, по мнению многих исследователей, обусловлено появлением новых экологических факторов [5, 8, 9]. Среди антропогенно измененных физических факторов внешней среды как по распространенности, так и по динамичности изменений выделяются электростатические поля (ЭСП) вышефоновых напряженностей. Влияние ЭПС приводят к изменениям структурно-функционального состояния сперматозоидов, в частности к изменениям фосфолипидного состава спермальных мембран и количества жизнеспособных гамет в эпидидимисе [17]. Однако для более полной характеристики функционального состояния сперматозоидов необходимо исследовать их акросомальный статус, так как интактная акросома является необходимым условием оплодотворяющей способности сперматозоидов [9, 11, 14].

Целью работы являлось исследование влияния ЭСП на акросомальный статус эпидидимальной спермы крыс.

Материал и методика. Опыты проводили на 12-15 недельных белых беспородных крысах-самцах массой 130-150 г. Как для контрольных, так и для опытных животных были созданы одинаковые пищевые, световые и тепловые условия. ЭПС создавали при помощи установки конденсаторного типа с контролируемыми параметрами поля [1]. Объектом исследований служили сперматозоиды, выделенные из хвостика эпидидимиса крыс, подвергшихся одночасовому воздействию ЭПС напряженностью 200кВ/м.

Выделение жизнеспособных сперматозоидов из придатка эпидидимиса было проведено методом [11]. Сразу после декапитации извлекали эпидидимисы животных, отделяли хвостики. Измельченную ткань хвостика

взвешивали и инкубировали в растворе Ringer/Tris в соотношении 1 мг : 9 мл в течение 30 мин при температуре 4⁰С. Полученную массу фильтровали для отделения больших частиц ткани. Раствор отмывали при температуре +4⁰С в течение 10 мин, вначале при 130хg для осаждения мелких частиц ткани, после при 650хg для выделения сперматозоидов в виде осадка. Функциональное состояние сперматозоидов определяли оптическим методом при помощи витального красителя [10]. Сущность метода состоит в том, что жизнеспособные сперматозоиды в метаболически активном состоянии способны превратить резазурин темно-синего цвета в резаруфин розового цвета. Доказано, что количество редуцированной краски, следовательно и оптическая плотность, прямо пропорциональны подвижности спермы и количеству морфологически нормальных жизнеспособных сперматозоидов. Сразу после воздействия поля к выделенным из хвостика эпидидимиса сперматозоидам добавляли раствор Ringer/Tris (0,11М NaCl, 2 мл М KCl, 1,4 мл М CaCl₂, 10 мл М Tris, рН 7.2) и краситель в соотношении 1: 100. Полученную смесь инкубировали в термостате при температуре 48-50⁰С в течение 60 мин, охлаждали до комнатной температуры и измеряли оптическую плотность на спектрофотометре (СФ-24) при длине волны 610нм. Для каждого опыта использовали 12 контрольных и 12 подопытных животных.

Акрсомальный статус выделенных гамет определяли методом количественной иммуноморфологии при помощи FITC-PNA (Fluorescein Isothiocyanata- Conjugated Peanut Agglutinin, Sigma) метки, описанной в работе [16]. Сразу после выделения гамет из полученного сперматозоид-содержащего осадка брали по 1 мл как для контрольных, так и для опытных образцов. Наносили на предметное стекло, высушивали, добавляли 20 μ л FITC-PNA и инкубировали в темноте при 4⁰ в течение 15 мин, промывали в холодном фосфатном буфере и высушивали в темноте при комнатной температуре. На полученный препарат наносили фиксирующую среду (4,5 мл глицерин, 0,5 мл фосфатный буфер, 5 мг р-фениленедиамин) и плотно покрывали покровным стеклом. Исследования проведены при помощи люминесцентного микроскопа

Воесо (Германия). Микросъемки проводили при помощи цифрового аппарата Canon (Япония). Количественно-флуоресцентный анализ проводили на люминесцентном микроскопе ЛЮМАМ-ИЗ (ЛМОМО) при помощи флуоресцентной насадки ФМЭЛ-1А (Россия). Было исследовано по 6 препаратов с каждой группы. В каждом препарате было подсчитано по 100 сперматозоидов. Интенсивность флуоресценции-специфическую эмиссию выражали в условных единицах (у.е.).

Результаты и обсуждение. Результатами спектральных исследований с использованием резазурина, проведенных сразу после воздействий ЭСП, показано, что одночасовое воздействие поля приводит к достоверному повышению оптической плотности сперматозоид-содержащего раствора на 45,85%, что свидетельствует об увеличении количества жизнеспособных гамет в эпидидимисе после воздействия поля.

Оптическая плотность	Контроль	После воздействия
	0,57 ± 0,10	0,83 ± 0,03

$P < 0,01$

Рис. 1. Изменение оптической плотности сперматозоид-содержащего раствора после одночасового воздействия ЭСП напряженностью 200кВ/м

Количественно-флуоресцентный анализ показал, что воздействие ЭСП приводит к снижению интенсивности специфического свечения в локусах локализации акросомы на 32.6% по сравнению с контролем (рис. 2), что свидетельствует о понижении в эпидидимисе количества сперматозоидов с интактной акросомой.

Известно, что сперматозоиды, выделенные из семенников и начальных отделов эпидидимиса, не имеют оплодотворяющую способность и координированную подвижность. Они полностью созревают и становятся жизнеспособными только в хвостике эпидидимиса [12, 13]. Исходя из этого, нами в качестве объекта исследований использовались сперматозоиды, выделенные из хвостика эпидидимиса. Воздействие ЭСП напряженностью 200кВ/м приводит к таким изменениям структурно-функционального состояния

семенников и количества гормонов, участвующих в регуляции сперматогенеза, которые активизируют гаметогенез в семенниках крыс [5, 6]. В частности, в просветах семенных канальцев было выявлено заметное повышение количества сперматозоидов по сравнению с контролем.

Специфическая эмиссия, у. е.	Контроль	После воздействия
	28,5 ± 4,2	19,21 ± 2,3

$$0,05 > P > 0,025$$

Рис. 2. Изменение специфической эмиссии в акросомальных локусах сперматозоидов, обработанных FITC-PNA после одночасового воздействия ЭСП напряженностью 200кВ/м

Результаты спектрального анализа, приведенные в данной работе, согласно которым после одночасового воздействия поля оптическая плотность, следовательно и количество жизнеспособных сперматозоидов, достоверно повысились, полностью согласуются с вышеприведенными данными. Можно предположить, что при воздействии поля имеет место повышенный выброс сперматозоидов из семенников в эпидидимис. Это наше предположение опирается на работы, в которых показано, что кратковременное воздействие ЭСП приводит к выбросу секретлируемых веществ [2, 3, 15]. Нужно отметить, что концентрация и подвижность сперматозоидов сами по себе не могут служить параметром оплодотворяющей способности мужских гамет. Для полноценной оценки влияния ЭСП на функциональную активность сперматозоидов нужно исследовать более определяющие показатели, одним из которых является акросомальный статус гамет [9, 14]. Известно, что акросома находится на головке сперматозоида в виде колпачка и представляет собой видоизмененный аппарат Гольджи. В нем синтезируются факторы, которые растворяют клеточную стенку яйцеклетки. Очевидно, что отсутствие интактной акросомы указывает на патерю оплодотворяющей способности сперматозоида [7, 9, 14, 20].

Как показали результаты проведенных иммуноморфологических

исследований, после одночасового воздействия ЭСП заметно снижается интенсивность специфического свечения в акросомальных локусах гамет, что свидетельствует о понижении в эпидидимисе количества спермаиозоидов с интактной акросомой. Это может быть как следствием непосредственного влияния изучаемого фактора на мембранные структуры акросомального аппарата, так и результатом нарушения процессов созревания гамет в хвостике эпидидимиса при воздействии поля. Выдвинутые нами предположения опираются на многочисленные литературные данные, свидетельствующие об изменении мембранных структур под воздействием ЭСП [4, 18, 19, 20]

Заключение. Говорить о конкретных механизмах повреждения акросомального аппарата в результате воздействия исследуемого поля на данном этапе невозможно, однако можно констатировать, что одночасовое воздействие ЭСП приводит к нарушению акросомального статуса сперматозоидов и, следовательно, к уменьшению их оплодотворяющей способности.

Сопоставление полученных данных с литературными позволяет заключить, что одночасовое воздействие ЭСП напряженностью 200кВ/м приводит к увеличению выброса гамет из семенников и тем самым повышает количество сперматозоидов в хвостике эпидидимиса, но при этом снижает оплодотворяющую способность гамет вследствие повреждения их акросомального аппарата.

ЛИТЕРАТУРА

1. Карташов А. Г., Влияние хронических факторов в постнатальном онтогенезе животных. Томск - 2010.
2. Григорьев Ю. Г. и др., Электромагнитные поля и население, М.: 2003.
3. Белов Е. А. и др., Изучение влияния электромагнитных полей бытовых приборов на животные организмы. М.: 2003.
4. Sahakyan G. V. and others The influence of electrostatic fields on

structural and functional state of epididymal spermatozooids. The Armenian Med. J. 2, 4, 2008.

5. С. М. Аполонский и др., Безопасность жизнедеятельности человека в электромагнитных полях. Изд. Политехника, М., 2006.

6. Barros C., Melendez J., Valivia N., and other Sperm passage through the egg coats Biol Research, 1993, с. 417-423.

7. Carlson E., Giwercman A., Keiding N., Evidence for decreasing quality of semen during past 50 years. British Medical Journal, 305, 6854, 609-613, 1992.

8. Dohie G., Jungwirth A., Colpi G., Giwercman A., Diemer T., Hargreave T., Guidelines on Male Infertility. European Association of Urology, 2008.

9. Ericsson R., Erisson S., Kit for testing human males fertility. US Patent Issued on November 26, 1991.

10. Gustavo A., Barisone J., Cabada M., Vitelline Envelope of Bufo arenarum: Biochemical and Biological Characterization. Biology of Reproduction 66, 1203-1209, 2002.

11. Hall J., Hadly J., Doman T., Correlation between changes in rat sperm membrane lipids, protein, and the membrane physical state during epididymal maturation. Jurnal of Andrology, 12, 1, 76-87, 1991.

12. Jones R., Mann T., Sherins R., Peroxidative breakdown of phospholipids in human spermatozoa. Spermicidal properties of fatty acid peroxides and protective action of seminal plasma, Fertil Steril 31, 531-537, 1979.

13. Miyake M., Coney P., Iritani A., Kling O., Motility and fertilizing ability of rat epididy epididymal spermatozoa washed by a continuous gradient of Percoll. Gamete Res., 24, 49-57, 1989.

14. Roshenkech K., Evaluation of the electrostatic strength at the site of oxocytosis in adrenal chromoffin cells. Biophys. J., 75, 3 1237-1243, 1998.

15. Roch T., Weiss R., Buff J., Bush J., Wildt D., Bush M., Heterelogous in vitro fertilization and sperm capacitation in an endangered African antelope, the scimitar-horned oryx (*Oryx dammah*). Biol. Reprod. 58, 475-482, 1998.

16. Sahakyan G. V. and other, The Influence of Electrostatic Fields on

Structural and Functional State of Epididymal Spermatozoids. The New Armenian Medical J. 2, 4, 75-84, 2008.

17. Starke-Peterkovich T. and others, Electric field strength of membrane lipids from vertebrate species: membrane lipid composition and molecular activity. Am. J. Physiol., 288, 663-670, 2005.

18. Vasilkoski Z., The effect of electric fields on lipid membranes. Biological Physics, 1, 15-22, 2006.

19. Wilke N., Maggio B., Effect of externally applied electrostatic fields on the surface topography of ceramide-enriched domains in mixed monolayers with sphingomyelin. Biophysical Chemistry, 122, 1, 36-42, 2006.

20. Hamada A. J., Singh A., and Agrawal A., Cell phones and their impact on male fertility: fact or fiction. The Open Reproductive Science Journal, vol. 5, pp. 125, 2011.

КОРЕЛЯЦІЯ ПОКАЗНИКІВ ФУНКЦІЇ ТА ПОКАЗНИКІВ СПАСТИЧНОСТІ ЗАДНЬОЇ ІПСИЛАТЕРАЛЬНОЇ КІНЦІВКИ У МИШЕЙ РІЗНОЇ СТАТІ НА ПІЗНІХ ТЕРМІНАХ ПІСЛЯ МОДЕЛЮВАННЯ ТРАВМИ СПИННОГО МОЗКУ

Нестеренко Юлія Анатоліївна

Аспірантка

Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України

Рибачук Оксана Андріївна

Кандидат біологічних наук, науковий співробітник

Інститут фізіології імені О. О. Богомольця НАН України

Вступ

Спастичність – поширений наслідок травмування спинного мозку (СМ). Згідно статистичних даних, близько 93% людей живе з травмами СМ різного ступеню, з них 35% пацієнтів потребують окремої терапії для зниження ригідності м'язів внаслідок травмування [1, 2]. Відмінності у відчутті болю у чоловіків і жінок також активно досліджуються. Так, жінки відзначають більш сильні тривалі больові відчуття в різних частинах тіла, на відміну від чоловіків [3]. Тому, на сьогодні, одним із актуальних завдань нейрофізіології є дослідження на експериментальних моделях взаємозв'язку показників функції (ПФ) та показників спастичності (ПС) внаслідок травмування СМ у обох статей.

Ціль роботи

Метою нашого дослідження було оцінити кореляцію ПФ та ПС задньої іпсилатеральної кінцівки (ЗІК) після моделювання травми СМ у мишей різної статі на пізніх термінах посттравматичного відновлення.

Матеріали та методи

Дослідження проводили на самцях і самицях мишей лінії FVB віком 2-3 місяці, масою 22-26 г; проводили моделювання лівобічного половинного перетину (ЛПП) СМ на рівні нижнього грудного відділу (Т9-Т11). Кореляцію ПФ із ПС, їх середніх значень та кореляцію ПФ, ПС від часу оцінювали за

допомогою коефіцієнту рангової кореляції Спірмена; результати оцінки виражали у вигляді значення коефіцієнтів r_s із звичайним їх трактуванням. Достовірність відмінностей вважали при $p \leq 0.05$.

Результати та обговорення

На 3-й місяць посттравматичного відновлення у експериментальних тварин відзначали слабку негативну кореляцію ПФ за шкалою ВВВ та ПС за шкалою Ashworth ЗІК: $r_s = (-0.19)$ ($n = 38$) у самців і $r_s = (-0.18)$ ($n = 36$) у самиць. На 6-й місяць після моделювання ЛПП також відзначали слабку негативну кореляцію вище вказаних показників: $r_s = (-0.17)$ ($n = 38$) у самців і $r_s = (-0.29)$ ($n = 36$) у самиць. На 9-й місяць спостереження фіксували слабку позитивну кореляцію ПФ (за шкалою ВВВ) та ПС (за шкалою Ashworth) у групі експериментальних самців і самиць: слабку позитивну $r_s = 0.19$ ($n = 38$) і слабку негативну кореляцію $r_s = (-0.12)$ ($n = 36$) відповідно. Станом на 12-й місяць після травмування СМ спостерігали слабку позитивну кореляцію ПФ та ПС $r_s = 0.28$ ($n = 38$) у самців, а у самиць кореляція була практично відсутня $r_s = 0.04$ ($n = 36$).

Додатково оцінювали кореляцію ПФ за шкалою В із ПС за шкалою Ashworth ЗІК самців і самиць мишей. Так, на 3-й місяць після моделювання травми СМ відзначали помірну негативну – у самців $r_s = (-0.36)$ ($n = 38$) ($p < 0.03$) і слабку негативну кореляцію у самиць $r_s = (-0.27)$ ($n = 36$). Вже на 6-й місяць посттравматичного періоду спостерігали помірну достовірну негативну кореляцію у самців і самиць мишей: $r_s = (-0.37)$ ($n = 38$) ($p < 0.02$) і $r_s = (-0.4)$ ($n = 36$) ($p < 0.01$) відповідно. А на 9-й місяць фіксували слабку негативну кореляцію $r_s = (-0.27)$ ($n = 38$) у самців та достовірну помітну негативну кореляцію $r_s = (-0.51)$ ($n = 36$) ($p < 0.001$) у самиць. На 12-й місяць дослідження у самців спостерігали достовірну помірну негативну кореляцію $r_s = (-0.33)$ ($n = 38$) ($p < 0.04$) у самців, у той час як у самиць кореляція була практично відсутня $r_s = (-0.04)$ ($n = 36$).

При порівнянні середніх значень ПФ на 3-12 місяці посттравматичного періоду у самців відзначали дуже сильну негативну кореляцію ПФ за шкалою

ВВВ та В із ПС за шкалою Ashworth: $r_s = (-0.93)$ ($n = 38$) та $r_s = (-0.92)$ ($n = 38$) відповідно. Протягом цих термінів посттравматичного періоду у самиць також спостерігали дуже сильну негативну кореляцію вище згаданих показників: $r_s = (-0.97)$ ($n = 36$) та $r_s = (-0.92)$ ($n = 36$) відповідно.

Слід відмітити, кореляція середніх значень ПФ та ПС від часу, період спостереження 3 – 12 місяців після моделювання травми СМ, є дуже сильною та/або практично функціональною, як у експериментальній групі самців, так і у групі самок. Так, відзначали практично функціональну та дуже сильну позитивну кореляції ПФ від часу у самців: $r_s = 0.99$ (за шкалою ВВВ) ($n = 38$) та $r_s = 0.97$ (шкалою В) ($n = 38$) відповідно. У самців також спостерігали дуже сильну негативну кореляцію ПС від часу: $r_s = (-0.92)$ ($n = 38$). Відповідно у самиць також відзначали практично функціональну та дуже сильну позитивну кореляції ПФ від часу: $r_s = 0.99$ ($n = 36$) (за шкалою ВВВ) та $r_s = 0.95$ ($n = 36$) (за шкалою В). Крім того, дуже сильну негативну кореляцію ПС від часу виявлено у самиць на відповідні терміни дослідження: $r_s = (-0.96)$ ($n = 36$).

Висновки

Таким чином, на довготривалих термінах спостереження у мишей обох статей відзначали як негативну, так і позитивну кореляцію ПФ та/або ПС. Негативна кореляція характеризувалася зростанням ПФ під час зниження ПС; відповідно за позитивної кореляції обидва показники зростають. У ході дослідження спостерігали негативну кореляцію середніх значень ПФ і ПС у мишей обох статей. Кореляція ПФ і ПС від часу у самців і самиць на різні терміни посттравматичного періоду також була як позитивною, так і негативною, що свідчить про відповідну взаємозалежність вказаних показників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Stampas A, Hook M, Korupolu R, Jethani L, Kaner MT, Pemberton E, et al. Evidence of treating spasticity before it develops: A systematic review of spasticity outcomes in acute spinal cord injury interventional trials. *Therapeutic Advances in Neurological Disorders*. 2022;15:175628642110706.

doi:10.1177/17562864211070657.

2. Adams MM, Hicks AL. Spasticity after Spinal Cord Injury. *Spinal Cord*. 2005;43(10):577–86. doi:10.1038/sj.sc.3101757.

3. Norrbrink Budh C, Lund I, Hultling C, Levi R, Werhagen L, Ertzgaard P, et al. Gender related differences in pain in spinal cord injured individuals. *Spinal Cord*. 2003;41(2):122–8. doi:10.1038/sj.sc.3101407.

MEDICAL SCIENCES

SOME ASPECTS OF RESISTANCE OF BIOFILMS AND THEIR ROLE IN INFECTIOUS PROCESSES

Tymchuk Kateryna Yuriivna

Ph.D., assistant

Department of Medical Biology and Genetics

Bukovinian State Medical University

Chernivtsi, Ukraine

Introduction. Microflora is an integral component of the existence of the entire surrounding and internal environment of plants, animals, and humans. The homeostasis of the human body, its energy, and adaptation potential, including psychological states, depends on the normal microflora. Microbes in a certain way regulate not only the state of health but also human behavior. At the same time, it was established that the microbial flora takes part in the processes of digestion, metabolism, synthesis of vitamins, immunogenesis, and many other important functions of the body. It is shown that without the active participation of representatives of the microbial flora, the life of a macroorganism is impossible.

The aim of the work was to establish the importance of the spread of antibiotic-resistant bacteria in the form of biofilms and to determine their menace to practical medicine.

Material and methods. Processing of literary and internet sources, statistical data, and processing of the results of discussions with doctors of various profiles.

Results and discussion. Preventing the spread of antibiotic-resistant bacteria in the form of biofilms and studying the mechanisms of their development is an important task for modern medicine. It is known that the penetration of antibiotics decelerates the formation of the exopolymer, which is produced by the biofilm itself and physically protects bacterial cells from bacteriophages, antibodies, and

phagocytes. As a result of the formation of biofilms by bacteria, their multidrug resistance arises. Unfortunately, the multidrug resistance of microorganisms to the action of various disinfectants and antimicrobial drugs is one of the most difficult tasks for practical medicine.

Tens of thousands of people, including children, die every day from infectious diseases on the planet. At the end of the 20th century, it turned out that the problem with infectious diseases is not only not resolved, but also becomes more and more acute. Every year, large sums of money are allocated all over the world, which are spent on the control and study of biofilms to prevent the occurrence of various infectious diseases caused by bacteria capable of forming biofilms. The development of diseases of microbial etiology depends on the persistent properties of microorganisms aimed at inactivating the body's natural resistance factors.

Biofilm is a self-regulating, self-organized, self-sufficient system that can be called an independent form of biota and an important biotic component of the biosphere. The existence of microorganisms in a biofilm consists of the following stages of development: attachment of bacteria to the surface and growth of colonies and production of the intercellular matrix; formation of biofilms; release of free bacteria from the colony. A population of bacteria in a biofilm can be considered as a functional analog of a multicellular organism. The formation of a mature biofilm requires 24 days, and its restoration after partial destruction takes place within 24 hours. The existence of bacteria in the form of biofilms is accompanied by significant changes in gene expression, which is manifested in resistance to various factors of immune protection.

One of the important problems of clinical medicine is related to the development of microbial communities - their colonization of various non-biological medical devices used in practical medicine. In addition to medical instruments, biofilms can colonize the tissues of the human body. Due to the formation of biofilms by bacteria, all infections caused by them become invincible to the immune system, even if the person is completely healthy. They also pose a serious threat to practical health care. This is especially important in intensive care units and surgical hospitals,

as the formation of biofilms causes intra-hospital infections. The role of bacterial biofilms in the occurrence and development of such common diseases as pneumonia, angioenic sepsis, urinary tract infection, infectious endocarditis, cystic fibrosis, chronic bacterial prostatitis, periodontitis, acute otitis has been reliably proven which can lead to an increase in fatality. Biofilms can negatively affect the healing of damaged tissues, because of which various infectious complications of wounds are possible. In this regard, there is a need for frequent and thorough processing of wounds.

Conclusion. Studying the structure of biofilms makes it possible to prevent the spread of infectious diseases that can be caused by multidrug resistance microorganisms. Today, there is a need for the development of various ways of influencing biofilms, as well as the search for new therapeutic approaches to the treatment of bacterial infections.

**ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОКАЗНИКІВ
ПРОТЕОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ ЛЕГЕНЕВОЇ ТКАНИНИ ЩУРІВ ПІД
ВПЛИВОМ ЕКЗОГЕННОГО МЕЛАТОНІНУ, ЕНУКЛЕАЦІЇ,
ЗА УМОВ ГІПО- ТА ГІПЕРТИРЕОЗУ**

Анохіна Світлана Іванівна

к.мед.н., доцент

Буковинський державний медичний університет

м. Чернівці

Вступ. Мелатонін — гормон епіфіза має широкий спектр біологічних і фармакологічних ефектів щодо функціонування різних органів і тканин в організмі людини. Мелатонін – потужний антиоксидант і природний модулятор імунітету. Одна із основних його функцій – біоритмологічна, забезпечується безпосередньою дією на клітини-мішені та модулюючим впливом на секрецію інших гормонів і біологічно активних речовин, концентрація яких змінюється залежно від періоду доби. Таким чином мелатонін здатний пригнічувати викид адренкортикотропного гормону, зменшувати концентрацію стресового гормону кортизолу. В літературі існують повідомлення щодо позитивного ефекту цього гормону в системі нейроендокринної регуляції, застосуванні терапевтичних доз мелатоніну в осіб літнього віку з порушенням ліпідного обміну. Аналіз літературних джерел свідчить, що шишкоподібній залозі притаманні доволі складні взаємовідносини з гіпоталамо-гіпофізарно тиреоїдною системою. Значний інтерес становить дослідження впливу мелатоніну на щитоподібну залозу за умов порушення продукції її гормонів.

Взаємодія мелатоніну з клітинами відбувається різними способами. Мелатонін як індол володіє амфифільними властивостями що дає йому можливість вільно проходити через всі тканини та бар'єри, вільно проникати через клітинні мембрани. Мелатонін активує імунну систему, завдяки чому запобігає розвитку багатьох захворювань. Установленні антиоксидантні властивості мелатоніну, головною спрямованістю цієї дії є захист ДНК, в

меншій мірі – протеїнів та ліпідів. Завдяки мелатоніну більшість процесів людського організму мають ритмічний перебіг, а порушення структури хроноритмів є маркером його дезадаптації.

Протеолітичні ферменти розщеплюють пептидні зв'язки білкових молекул і є одним із важливих механізмів контролю функцій органів і тканин. Реакції обмеженого протеолізу лежать в основі утворення активних форм білків і пептидів, ферментів і гормонів, що контролюють метаболічні процеси, судинний тонус, процеси згортання крові, а також підтримують структурний гомеостаз. В організмі здійснюється постійне оновлення його структурних компонентів. При цьому «неправильні» білки деградують швидше, чим молекули з нормальною структурою. Селективний протеоліз знаходиться під нейрогенним контролем і забезпечує оптимальні умови внутрішньоклітинного гомеостазу. Надмірна активація протеолізу є небезпечною для білкових структур тканин і викликає розвиток деструктивних і запальних змін. Мелатонін може виявитися корисним терапевтичним агентом при лікуванні низки захворювань пов'язаних із порушенням протікання протеолітичних процесів в клінічній практиці.

Враховуючи перелічене є доцільним з'ясувати дію екзогенного мелатоніну, та комбіновану дію постійної продукції мелатоніну при гіпо-та гіпертиреоїдних станах щурів, на показники протеолітичної активності тканини легень.

Мета роботи. Метою нашого дослідження було з'ясувати роль екзо- та ендогенного мелатоніну в механізмах регуляції протеолітичних процесів легеневої тканини білих щурів. Провести аналіз змін показників протеолітичної активності які відбуваються у тканині легень енуклеюваних гіпер- та гіпотиреоїдних експериментальних тварин.

Матеріали та методи. Експерименти проведені на самцях нелінійних білих щурів масою тіла 0,12-0,14 кг. Мелатонін вводили одноразово внутрішньоочеревинно в дозі 6 мг/кг маси тіла. Енуклеацію, або осліплення щурів проводили під нембуталовим наркозом (40 мг/кг маси тіла), у

кон'юнктивний мішечок вводили 0,1% розчин дікаїну, після чого видаляли очне яблуко (9 тварин - перша група). Гіпотиреоз викликали введенням мерказолілу в дозі 10 мг/кг маси тіла протягом 10 діб (8 тварин – друга група). Третя група - 7 тварин – енклейовані гіпотиреодні. Моделювання гіпертиреозу проводили шляхом щоденного внутрішньошлункового введення щурам L-тироксину в дозі 200 мкг/кг маси тіла протягом 14 діб (четверта група -7 тварин), п'ята група - енклейовані гіпертиреодні – 6 тварин. Контрольну групу склали 11 зрячих умовно здорових тварин, яким вводили розчинник мелатоніну у відповідних об'ємах. Евтаназію тварин проводили під легким ефірним наркозом шляхом декапітації. Наважки досліджуваної тканини (легень), розтирали в скляному гомогенізаторі з боратним буфером (рН 9.0.) Для визначення протеолітичної активності гомогенат інкубували 30 хв використовуючи колорогенні сполуки: азоальбумін (лізис низькомолекулярних білків), азокозеїн (лізис великомолекулярних білків), та азокол (лізис колагену) фірми "Simko Ltd" (Україна). Отримані результати статистично оброблені за методом варіаційної статистики з визначенням критерію t Стьюдента.

Експерименти проведені з дотриманням Європейської конвенції по захисту хребетних тварин, яких використовують в експериментальних та інших наукових цілях.

Результати та обговорення. У роботі наведено теоретичне узагальнення результатів дослідження змін показників протеолізу в тканині легень експериментальних тварин, при моделюванні змін функціонального стану шишкоподібного тіла (екзогенний мелатонін, енклеація) та щитоподібної залози (гіпо-та гіпертиреоз), встановлення взаємозалежних зв'язків між даними станами для можливості подальшої розробки механізмів фармакологічної корекції патологічних станів.

У легеневій тканині за умов експериментального гіпертиреозу спостерігалось зростання показників лізису низькомолекулярних білків в 5 разів (табл. 1), високомолекулярних в 4,2 рази, колагену а 2,5 рази. За умов експериментального гіпотиреозу відмічалось підвищення деградації

низькомолекулярних білків в 2,3, високомолекулярних на 29 %, колагенолізу на 31 %.

Мелатонін викликав підвищення деградації низькомолекулярних білків в 1,6 рази, високомолекулярних в 1,8 рази, колагенолізу в 2,3 рази. при гіпотиреоїдному стані лізис низькомолекулярних білків зростав в 3,8 рази, високомолекулярних та колагену в 2,8 та 1,8 рази відповідно. Гіпертиреоз демонстрував зростання деградації азоальбуміну в 2,2 рази, азокозеїну в 2,6 рази, колагену в 1,9 рази відносно контрольної групи тварин

У легеневій тканині осліплених щурів (перша група тварин) зростали показники лізису азоальбуміну та азокозеїну в 2,1 та 2,4 рази відповідно, також спостерігався ріст показників колагенолізу в 3,8 рази. У тварин третьої групи лізис азоальбуміну підвищувався відносно контролю в 2,9 рази, відносно показників першої групи на 39 %, відносно другої - на 26 %. Лізис азокозеїну зростав відносно контролю в 3,1 рази, відносно показників першої групи на 31 %, відносно другої – в 2,2 рази лізис азоколу зростав в 2 рази відносно контролю та показників другої групи, проте знижувався відносно показників першої групи на 32 %.

У тварин п'ятої групи деградація низькомолекулярних білків зростала відносно контролю на 27 % та знижувалася відносно показників першої групи в 1,6 рази, відносно четвертої групи тварин в 3,5 рази. деградація високомолекулярних білків п'ятої групи зростала відносно контролю в 1,4 рази та знижувалася відносно показників першої та четвертої груп в 1,7 та 2,9 рази відповідно. Подібні зміни спостерігалися з показниками колагенолізу, а саме ріст відносно контролю в 1,8 рази та пригнічення в 1,5 рази відносно показників першої та четвертої груп тварин.

За результатами нашого дослідження встановлено - екзогенний мелатонін викликає зростання показників протеолітичної активності легеневої тканині де зосереджені професійні тканинні альвеолярні макрофаги в порівнянні з контрольною групою тварин. Ймовірно ми спостерігаємо специфічну тропність, або вибірковість периферійної дії мелатоніну яка залежить від ритму

чутливості до нього з боку тканин-мішеней. Отримані нами результати свідчать про підвищену активність протікання процесів протеолізу в усіх досліджуваних експериментальних групах щурів у порівнянні з показниками контрольної групи, яке здійснювалося за рахунок деградації як низько так і високомолекулярних білків. Енуклеація щурів призводила до значного тотального росту швидкості протікання протеолітичних процесів щурів, як із патологією щитоподібної залози (гіпотиреозом), так і без. На нашу думку отримані показники зумовлені комбінованим впливом не тільки цього індоламіну, продукція якого у сліпих щурів певний період часу відбувається постійно, а також можливо інших епіфізарних метоксиндолів, та пригніченням функції щитовидної залози. Проте уведення L-тироксину енуклейованим тваринам демонструвало значне зниження показників деградації високо та низькомолекулярних білків у порівнянні із гіпертиреоїдними тваринами. На нашу думку це пов'язано із дією мелатоніну на щитовидну залозу, він має гальмівний характер, а саме на функціональну активність останньої. Відомо що мелатонін знижує чутливість тиреотрофів гіпофіза до стимулюючої дії тироліберину, а епіфізарні метоксиндоли впливають лише на початкову та кінцеву фази гіпоталамо-гіпофізарно-тиреоїдної системи. Доведено, що мелатонін метаболізується в печінці, екскретується нирками, а інтенсивність цих процесів цілком залежить від стану серцево-судинної системи, що може визначити особливості впливу останнього на показники тканинного протеолізу. Отримані результати не виключають можливості опосередкованої дії екзогенного пінеального гормону через вплив на продукцію ендогенного мелатоніну.

Висновки. Таким чином за дії екзогенного мелатоніну в легеневій тканині спостерігається ріст показників протелітичної активності за умов патологічного стану щитоподібної залози. В групах енуклейованих тварин за введення L-тироксину спостерігалось зниження показників протеолітичної активності у порівнянні з відповідними показниками першої та четвертої досліджуваних груп. Мерказоліл, за умов енуклеації, навпаки викликав

інтенсифікацію всіх показників протеолізу.

Таблиця 1

Характеристика змін протеолітичної активності у тканині легень під впливом екзогенного мелатоніну та осліплених щурів, за умов гіпо - та гіпертиреозу ($\bar{x} \pm Sx$)

Показники що вивчалися	Лізис низькомолекулярних білків, мкг азоальбуміну/1г тканини за 1 год	Лізис високомолекулярних білків, мкг азоказеїну /1г тканини за 1 год	Лізис колагену, мкг азоколу/1г тканини за 1 год
Групи тварин			
Контроль n=11	14,79±0,55	15,23±0,61	7,68±0,23
Мелатонін n=9	22,72±1,38 p<0,05	27,88±0,67 p<0,001	16,22±0,65 p<0,001
Енуклеація n=7 перша група	30,28±2,12 p ₁ <0,001	37,30±1,41 p ₁ <0,001	27,12±1,14 p ₁ <0,001
Мерказоліл n=8 друга група	33,43±1,81 p ₁ <0,001	21,45±1,35 p ₁ <0,001	10,02±0,74 p ₁ <0,05
Енуклеація+ Мерказоліл n=7 третя група	42,20±0,87 p ₁ <0,001 p ₂ <0,001	48,94±0,95 p ₁ <0,001 p ₂ <0,001	20,47±0,37 p ₁ <0,001 p ₂ <0,001
L-тироксин n=7 четверта група	67,65±0,88 p ₁ <0,001 p ₂ <0,001	64,98±2,49 p ₁ <0,001 p ₂ <0,001	17,63±0,70 p ₁ <0,001 p ₂ <0,001
Енуклеація+ L-тироксин n=6 п'ята група	18,92±0,24 p ₁ <0,05 p ₂ <0,001	21,94±0,19 p ₁ <0,001 p ₂ <0,001	11,30±0,12 p ₁ <0,001 p ₂ <0,001

Примітка: n - число спостережень; p₁ - ступінь достовірності різниць показників відносно контролю; p₂ - ступінь достовірності різниць показників відносно таких у тварин першої групи;

РОЛЬ ЕНДОКАНАБІНОЇДНОЇ СИСТЕМИ В РЕГУЛЯЦІЇ ФІЗІОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ОРГАНІЗМІ І ПРИ ПАТОЛОГІЧНИХ СТАНАХ

Шевчук Микола Миколайович

к.мед.н., доцент

Гасюк Олесь-Пилип Ігорович

старший лаборант

Львівський національний медичний університет

імені Данила Галицького

Львів, Україна

Анотація. Функціонування ендоканабіноїдної системи має важливе значення для підтримки гомеостазу в організмі, що визначається її участю у регуляції широкого спектру фізіологічних процесів, включаючи настрої, реакцію на стрес, модуляцію болю, апетит, метаболізм, імунітет, пам'ять і навчання, сон, репродукцію, нейропротекцію, серцево-судинну, травну і видільну функції. Ендоканабіноїдна система є основною метою медичних досліджень через її широке розповсюдження в організмі і терапевтичний потенціал. Крім підтримки основних функцій, ендоканабіноїдна система також реагує на патологічні процеси.

Через широкий вплив на органи та системи ендоканабіноїдна система в майбутньому може значно полегшити лікування багатьох захворювань та станів. Ендоканабіноїдна система складається з ендоканабіноїдів, які є природними нейромедіаторами на основі ліпідів, канабіноїдних рецепторів CB1 і CB2, і ферментів, які відповідають за синтез і деградацію ендоканабіноїдів. Два найбільш добре вивчені ендоканабіноїди – це анандамід та 2-арахідоноїлгліцерин.

Канабіноїди, виявлені в марихуані, такі як тетрагідроканабінол (ТГК) і канабідіол (КБД), є екзогенними. Медична марихуана є найбільш поширеним способом націлювання на ендоканабіноїдну систему для лікування різних захворювань. Відомо, що сполуки в марихуані, включаючи ТГК та КБД, мають

терапевтичний ефект, взаємодіючи з ендоканабіноїдною системою.

Ключові слова: ендоканабіноїдна система, рецептори CB1 і CB2, ендоканабіноїди, канабідіол, тетрагідроканабінол.

Вступ. Рослина *Cannabis* відноситься до сімейства конопель, яке включає коноплі звичайні або посівні (*Cannabis sativa*), коноплі індійські (*Cannabis indica*), коноплі бур'яні або дикі (*Cannabis ruderalis*) [1]. Історія використання цих рослин у побуті є дуже давньою. Виготовлення мотузок, сіток, одягу, паперу, олії, а також наркотичної сировини для релігійних обрядів, в медичних цілях нараховує декілька тисячоліть [2]. Наприклад, у стародавньому Китаю та Індії коноплі рекомендували для анестезії, при хворобах суглобів, при хронічних болях у різних органах, при діареї та інших патологіях [3].

Активне застосування конопель у традиційній європейській медицині почалось у середині XIX століття, а глобальне поширення канабісу завершилося тоді, коли канабіс потрапив до Африки та Америки [4, 5]. У 1854 році канабіс було внесено у фармакопею США, і після цього американський ринок наповнився лікарськими засобами на основі канабісу. Список показів для застосування препаратів на основі канабісу включав понад 50 назв нозологічних форм. Але через три роки після ратифікації Женевської конвенції від 1925 року використання препаратів на основі канабісу було заборонено. Крім того, заборона була пояснена непередбачуваністю побічних ефектів внаслідок застосування препаратів на основі канабісу.

На сьогодні з листків, стебел, насіння, квіток і смоли канабісу виділено понад 120 канабіноїдів (фітоканабіноїдів), які мають подібну хімічну структуру, але головними сполуками є канабідіол (CBD) і тетрагідроканабінол (Δ^9 -THC). Канабідіол був вперше виділений з екстрактів канабісу в 1940 р. Адамсом та ін. [6], а про його структуру було повідомлено Raphael Mechoulam у 1963 році [7,8]. Основний психоактивний компонент *Cannabis sativa* – тетрагідроканабінол був виділений у 1964 році групою вчених Yechiel Gaoni і Raphael Mechoulam [9].

Екстракція тетрагідроканабінолу, а також виявлення через декілька десятиліть його ендогенних аналогів і клітинних мішеней – специфічних рецепторів, заново відкрили перспективу потенційного використання канабіноїдів в терапії тих чи інших патологічних станів і послужили поштовхом для великої кількості експериментальних і клінічних досліджень.

Мета дослідження. Проаналізувати роль ендоканабіноїдної системи в регулюванні фізіологічних процесів в організмі і при різних патологічних станах на підставі результатів експериментальних та клінічних наукових досліджень.

Матеріали і методи. Нами проведений огляд актуальних наукових джерел та публікацій, які стосувалися ролі ендоканабіноїдної системи в підтримці гомеостазу в організмі. Для збору релевантних наукових публікацій були використані наукові бази даних, такі як PubMed, Google Scholar, Scopus, Cochrane Database of Systematic Reviews. Для забезпечення наукової об'єктивності та надійності отриманих результатів були використані стандартизовані протоколи і методики Preferred Reporting Items for Systemic reviews and Meta-Analysis (PRISMA) guidelines. Це дозволило максимально охопити різноманітні джерела, що містять релевантну інформацію про тему дослідження. Пошук наукових джерел був проведений за допомогою ключових слів, що пов'язані з темою дослідження, таких як: «ендоканабіноїдна система», «канабіноїдні рецептори CB1 і CB2», «ендоканабіноїди», «канабідіол», «тетрагідроканабінол». Комбінації ключових слів використовувалися для отримання більш точних результатів. Джерела були відібрані згідно з встановленими критеріями, а також шляхом перегляду заголовків, анотацій та ключових слів. Пошук здійснювався двома незалежними авторами. Для аналізу було відібрано 73 джерела, які відповідали умовам запиту, з них використано 22, які відповідали критеріям пошуку.

Результати досліджень. Діяльність ендоканабіноїдної системи має важливе значення для підтримки гомеостазу, що визначається її участю у регулюванні широкого спектру фізіологічних процесів, включаючи настрої,

реакцію на стрес, модуляцію болю, апетит, метаболізм, імунітет, пам'ять і навчання, сон, репродукцію, нейропротекцію, серцево-судинну, травну і видільну функції [10-17]. Ендоканабіноїдна система є основною метою медичних досліджень через її широке поширення в організмі і терапевтичний потенціал. Крім підтримки основних функцій, ендоканабіноїдна система також реагує на захворювання. Через її широкий вплив на органи та системи, вважається, що ендоканабіноїдна система в майбутньому може значно полегшити лікування багатьох захворювань та станів [15].

Ендоканабіноїдна система складається з ендоканабіноїдів, які є природними нейромедіаторами на основі ліпідів, їх відповідних рецепторів і ферментів, відповідальних за синтез і деградацію ендоканабіноїдів [12, 14]. Два найбільш добре вивчені ендоканабіноїди це анандамід та 2-арахідоноїлгліцерин, які були виділені відносно нещодавно, у 1990-х роках. Канабіноїди, виявлені в марихуані, такі як тетрагідроканабінол (ТГК, Δ^9 -ТНС) і канабідіол (КБД, CBD), вважаються екзогенними. Медична марихуана є найбільш поширеним способом націлювання на ендоканабіноїдну систему для лікування різних захворювань. Відомо, що сполуки в марихуані, включаючи ТГК та КБД, мають терапевтичний ефект, взаємодіючи з ендоканабіноїдною системою. Канабіноїдні рецептори є специфічними ділянками на мембранах нервових клітин і взаємодіють з анандамідами та екзогенними канабіноїдами.

В даний час відомі два різновиди канабіноїдних рецепторів: CB1 (в центральній нервовій системі) та CB2 (в периферичній нервовій системі). Скупчення рецепторів CB1 розташовані в корі головного мозку, гіпокампі, мозочку, стріатумі, підкіркових вузлах та спинному мозку. Зазначено, що найбільша їх концентрація спостерігається у ділянках ЦНС, відповідальних за координацію рухів, навчання та пам'ять. У природному стані ці рецептори активуються анандамідами та сприяють гальмуванню гіперактивності, викликаній надлишком дофаміну. Введення в організм екзогенних канабіноїдів (наприклад, ТГК) впливає на CB1 аналогічним чином, але значно інтенсивніше. Рецептори CB2 були вперше виявлені в селезінці, потім в інших залозистих

тканинах, таких як підшлункова залоза, яєчники. На відміну від СВ1 вони добре зв'язують екзогенні канабіноїди, але демонструють низьку спорідненість з анандамідами. Ендоканабіноїдна система спрямована на підтримку гомеостазу в організмі і на модуляцію патофізіологічних процесів, що може бути перспективним для використання її компонентів в експериментальній та клінічній медицині. На сьогоднішній день застосовуються терапевтичні ефекти канабіноїдів онкохворими після курсів хіміотерапії, пацієнтами з епілепсією, депресією, при нейродистрофічних захворюваннях, шизофренії, соціальній фобії, розсіяному склерозі, аутоімунних захворюваннях, нейропатичному болю при атеросклерозі [16, 19-23].

Висновки. Дослідження функцій ендоканабіноїдної системи та її взаємодії з іншими системами в організмі має важливе значення для вивчення терапевтичного потенціалу при різних станах здоров'я.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Cannabis sativa* // Словник українських наукових і народних назв судинних рослин / Ю. Кобів. — Київ: Наукова думка, 2004. — 800 с. (Словники України). — ISBN 966-00-0355
2. Pisanti S, Bifulco M. Medical Cannabis: A plurimillennial history of an evergreen. *J Cell Physiol.* 2019 Jun;234(6):8342-8351. doi: 10.1002/jcp.27725. Epub 2018 Nov 11. PMID: 30417354.
3. Bonini SA, Premoli M, Tambaro S, Kumar A, Maccarinelli G, Memo M, Mastinu A. Cannabis sativa: A comprehensive ethnopharmacological review of a medicinal plant with a long history. *J Ethnopharmacol.* 2018 Dec 5; 227:300-315. doi: 10.1016/j.jep.2018.09.004. Epub 2018 Sep 8. PMID: 30205181.
4. Clarke RC, Merlin MD. Cannabis. Evolution and Ethnobotany. 2013, Berkeley, CA University of California Press [Crossref], [Google Scholar].
5. Quilodrán Jiménez H Cáñamo Quillotano. Una Herencia Española en Desuso. *El Boletín Histórico.* Año III No 11 May 17, 2020. Available at: <http://www.boletinhistoricoshgchile.com/Boletin/Boletin11/5%20Cañamo%20quil>

lotano%20(Hugo%20Quilodrán).pdf [Google Scholar]

6. Adams R, Hunt M, Clark JH. Structure of cannabidiol, a product isolated from the marihuana extract of Minnesota wild hemp. *J Am Chem Soc.* 1940; 62:196–200. doi: 10.1021/ja01858a058
7. Burstein S. Cannabidiol (CBD) and its analogs: a review of their effects on inflammation. *Bioorg Med Chem.* 2015 Apr 1;23(7):1377–85. doi: 10.1016/j.bmc.2015.01.059.
8. Mechoulam R, Shvo Y. Hashish–I: structure of cannabidiol. *Tetrahedron.* 1963; 19:2073–78. doi: 10.1016/0040-4020(63)85022-X
9. Gaoni Y, Mechoulam R. Isolation, structure, and partial synthesis of an active constituent of hashish. *J Am Chem Soc.* 1964; 86: 1646–47.
10. Murillo-Rodriguez, Eric. The endocannabinoid system: genetics, biochemistry, brain disorders, and therapy. London: Academic Press, 2017; Elsevier. ISBN 978-0-12-809667-3. OCLC 987753061.
11. Pandey R, Mousawy K, Nagarkatti M, Nagarkatti P. Endocannabinoids and immune regulation. *Pharmacological Research.* 2009; 60 (2): 85–92. doi:10.1016/j.phrs.2009.03.019.
12. Freitas HR, Isaac AR, Silva TM, Diniz GO, Dos Santos Dabdab Y, Bockmann EC, Guimarães MZ, da Costa Calaza K, de Mello FG, Ventura AL, de Melo Reis RA, França GR. Cannabinoids Induce Cell Death and Promote P2X7 Receptor Signaling in Retinal Glial Progenitors in Culture. *Molecular Neurobiology.* 2019; 56 (9): 6472–6486. doi:10.1007/s12035-019-1537-y.
13. Freitas HR, Reis RA, Ventura AL, França GR. Interaction between cannabinoid and nucleotide systems as a new mechanism of signaling in retinal cell death. *Neural Regeneration Research.* 2019; 14 (12): 2093–2094. doi:10.4103/1673-5374.262585.
14. Fride E. The endocannabinoid-CB (1) receptor system in pre- and postnatal life. *European Journal of Pharmacology.* 2004; SPECIAL CELEBRATORY VOLUME 500 Dedicated to Professor David de Wied Honorary and Founding Editor 500 (1–3): 289–97. doi:10.1016/j.ejphar.2004.07.033.

15. Aizpurua-Olaizola O, Elezgarai I, Rico-Barrio I, Zarandona I, Etxebarria N, Usobiaga A. Targeting the endocannabinoid system: future therapeutic strategies. *Drug Discovery Today*. 2017; 22 (1): 105–110. doi:10.1016/j.drudis.2016.08.005.
16. Donvito G, Nass SR, Wilkerson JL, Curry ZA, Schurman LD, Kinsey SG, Lichtman AH. The Endogenous Cannabinoid System: A Budding Source of Targets for Treating Inflammatory and Neuropathic Pain. *Neuropsychopharmacology*. 2018; 43 (1): 52–79. doi:10.1038/npp.2017.204.
17. de Melo Reis RA, Isaac AR, Freitas HR, de Almeida MM, Schuck PF, Ferreira GC, Andrade-da-Costa BL, Trevenzoli IH. Quality of Life and a Surveillant Endocannabinoid System. *Frontiers in Neuroscience*. 2021; 15: 747229. doi:10.3389/fnins.2021.747229.
18. Pisanti S, Malfitano AM, Ciaglia E, Lamberti A, Ranieri R, Cuomo G. Cannabidiol: state of the art and new challenges for therapeutic applications. *Pharmacol. Ther.* 2017; 175: 133–150. <https://doi.org/10.1016/j.pharmthera.2017.02.041>.
19. Arzimanoglou A, Brandl U, Cross JH, Gil-Nagel A, Lagae L, Landmark CJ. The cannabinoids international expert’s panel; collaborators. Epilepsy and cannabidiol: a guide to treatment. *Epileptic. Disord.* 2020; 22: 1–14. <https://doi.org/10.1684/epd.2020.1141>.
20. Comi G, Solari A, Leocani L, Centonze D, Otero-Romero S. Italian consensus group on treatment of spasticity in multiple sclerosis. *Eur. J. Neurol.* 2020; 27: 445–453. <https://doi.org/10.1111/ene.14110>.
21. Cassano T, Villani R, Pace L, Carbone A, Bukke VN, Orkisz S. From Cannabis sativa to cannabidiol: promising therapeutic candidate for the treatment of neurodegenerative diseases. *Front. Pharmacol.* 2020; 11: 124. <https://doi.org/10.3389/fphar.2020.00124>.
22. Pauli CS, Conroy M, Vanden Heuvel BD, Park SH. Cannabidiol drugs clinical trial outcomes and adverse effects. *Front. Pharmacol.* 2020; 11: 63. <https://doi.org/10.3389/fphar.2020.0006>.

CHEMICAL SCIENCES

МОНОМЕРЫ, СОДЕРЖАЩИЕ ЦИКЛОПРОПАНОВОЕ КОЛЬЦО С τ -СВЯЗЯМИ IV. РЕАКЦИИ СИНТЕЗА 2-ХЛОРФЕНОКСИКАРБОНИЛ-1-(π -ВИНИЛФЕНИЛ)ЦИКЛОПРОПАНА

Багирзаде Гулу Ахмед оглы,
к.х.н., доцент

Садыгова Альвина Искрябин кызы,
ассистент

Кулиев Фикрет Али оглы,
д.х.н., профессор

Ахмедов Эльдар Латиф оглы,
к.х.н., доцент

Азербайджанский медицинский университет
г. Баку, Азербайджан

Аннотация: На основании экспериментов и физико-химического анализа установлено, что в выбранных условиях напряжённое циклопропановое кольцо образуется в результате разрыва двойной связи бокового винильного остатка, а точнее π -связи исходного π -дивинилбензола, которое стабильно присутствует в составе при получении как промежуточных продуктов, так и целевого мономера – 2-хлорфеноксикарбонил-1-(π -винилфенил)циклопропана. Эти промежуточные продукты и целевой мономер имеют свои собственные физико-химические характеристики.

Ключевые слова: пара-дивинилбензол, этилдиазоацетат, диэтиловый эфир, пара-(2-этоксикарбонил)циклопропилстирол, 2-хлорфеноксикарбонил-1-(π -винилфенил)циклопропан.

Введение. На современном этапе развития химии высокомолекулярных соединений и полимерных материалов особое внимание уделяется созданию

материалов, способных проявлять одновременно несколько специфических свойств, таких как повышенная адгезия, морозостойкость, способность к образованию трехмерной сетчатой структуры в результате воздействия на них УФ-лучами или электронным пучком [1, с. 3].

Среди огромного количества полимеров макромолекулы, содержащие реакционноспособные функциональные группы, занимают отдельное место. Для создания функциональных полимеров наиболее перспективным является синтез новых функциональнозамещенных виниловых мономеров и их полимеризация общепринятыми способами, а также сополимеризация с другими виниловыми мономерами.

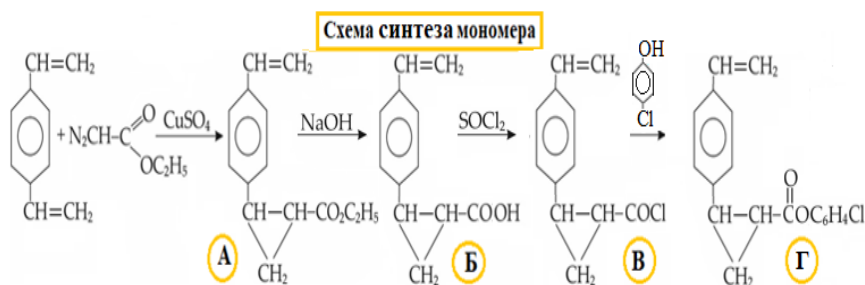
Особый интерес в качестве новых мономеров представляют функциональнозамещенные п-циклопропилстиролы [1, с. 3], региоселективная полимеризация которых приводит к получению функциональнозамещенных полистиролов.

Проявляемый интерес к таким мономерам [2, с. 87; 3, с. 101 и 4, с. 184] обусловлен тем, что полученные на их основе гомо [5, с. 153 и 6, с. 91]- и сополимеры [7, с. 83; 8, с. 2030 и 9, с. 262] с высокими эксплуатационными свойствами [10, с. 845 и 11, с. 304] могут быть успешно применены в радиоэлектронике, голографии, медицине, микроэлектронике и других областях техники.

Вышеприведенное свидетельствует о том, что разработка эффективных методов синтеза полимеров с функционально-активными группами является одной из актуальных проблем полимерной химии [1, с. 4].

Целью данной работы являлось разработка метода синтеза 2-хлорфеноксикарбонил-1-(п-винилфенил)циклопропана (вещество Г на схеме), который в дальнейшем используется для получения гомо- и сополимеров, содержащей в макромолекулах циклопропановые группы в качестве боковых привесок.

Синтез этого мономера состоит из 4 стадий, точнее проходит через стадии получения промежуточных соединений А, Б и В (см. схему).

Материалы и методы. Реакции проводили на основе свежegotгонного пдивинилбензола, безводного CuSO_4 , пентана, гидрохинона, этилдиазоацетата, NaOH , тионилхлорида и пара-хлорфенола. Для определения строения полученного целевого мономера – 2-хлорфеноксикарбонил-1-(п-винилфенил)циклопропана применяли как газожидкостную хроматографию (ГЖХ), так и методы спектрального анализа, а именно ИК- и ЯМР-спектры.

Результаты и обсуждение. Для синтеза пара-(2-этоксикарбонил)циклопропилстирола (вещество **A** на схеме) взаимодействие пара дивинилбензола с этилдиазоацетатом (в присутствии безводного катализатора CuSO_4) проводят следующим образом. В трехгорлую 2-литровую колбу, снабженную обратным холодильником, механической мешалкой, капельницей и соединенной к газометру помещают 1 г безводного CuSO_4 , 4.0 моль свежеперегнанного п-дивинилбензола, 200 мл пентана и 0.4 г гидрохинона. Сначала колбу продувают газообразным азотом, затем нагревают на водяной бане при температуре 60°C и добавляют по каплям 118 г (2.0 моль) этилдиазоацетата в течение 3-4 часов при перемешивании, и наблюдая за выделением газообразного азота, следят за ходом реакции. После добавления всей массы этилдиазоацетата реакционную смесь нагревают при этой температуре около 1.5 часов до полного отделения азота. Затем продукты реакции охлаждают до комнатной температуры и отбирают пробы для анализа ГЖХ. Из реакционной смеси при нормальном давлении отгоняют пентан, а под вакуумом перегоняют избыточное количество п-дивинилбензола, выделяют пара-(2-этоксикарбонил)циклопропилстирольную фракцию в виде смеси двух геометрических изомеров, выход которой составил $\sim 92\%$. Показатели этой фракции следующие: $T_{\text{кип.}} = 122\text{--}125^\circ\text{C}$ (при 1 мм р.ст.), $d_4^{20} = 1.051 \text{ г/см}^3$,

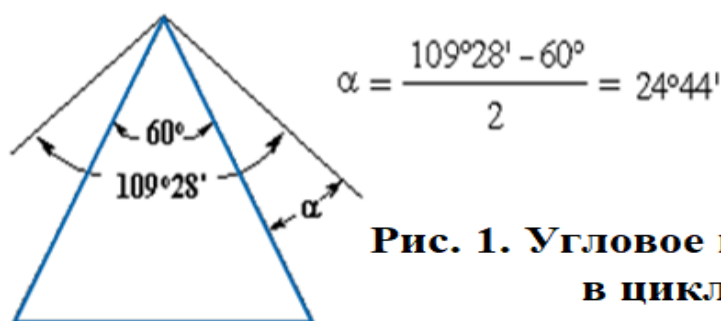
$n_D^{20}=1.5320$, MR_D (найдено / вычислено) = 63.10 / 63.17, элементный анализ (найдено / вычислено, %): C = 77.19 / 77.78, H = 7.35 / 7.41.

Образовавшееся на начальной стадии сложной эфирной природой вещество **A** превращается в соответствующую кислоту (вещество **B** на схеме) с выходом 95% при реакции омыления с NaOH. Полученная кислота реагирует с тионилхлоридом ($SOCl_2$) с образованием хлорангидрида (вещество **B** на схеме), который, в свою очередь, с п-хлорфенолом дает целевой мономер – 2-хлорфеноксикарбонил-1-(п-винилфенил)циклопропан (вещество **Г** на схеме). Вещество **Г**, т.е. целевой мономер, синтезируют следующим образом. Для этого в трехгорлую колбу емкостью 0.5 л, снабженную механической мешалкой, термометром, капельницей и обратный холодильником, растворяли 12.85 г (0.1 моль) п-хлорфенола в 150 мл этилметилкетоне и полученную смесь охлаждают до 0°C. Затем 20.65 г (0.1 моль) вещество **B** добавляли по каплям к 30 мл этилметилкетона в течение 30 минут при охлаждении льдом и непрерывном перемешивании. В конце реакцию смесь перемешивали при 0°C в течение 30 минут и при комнатной температуре – 20 минут. Полученную массу экстрагируют эфиром и эфирный раствор промывают 0,5%-ным раствором NaOH и дистиллированной водой для удаления непрореагировавшей части. Эфирный слой сушили над безводным Na_2SO_4 , а оставшуюся органическую фракцию отгоняли в вакууме и собирали. Выход мономера **Г**, полученного в виде основного продукта, составлял 86%, и его показатели были следующими: $T_{кип.} = 188-190^\circ C$ (при 1 мм р.ст.), $d_4^{20} = 1.19$ г/см³, $n_D^{20} = 1.55$, MR_D (найдено / вычислено) = 85.33 / 85.90, элементный анализ (найдено / вычислено, %): C=72.29 / 72.36, H = 5.06 / 5.03, Cl, % = 11.94 / 11.89.

Как видно из схемы и результатов опытов, проведенных в мягких условиях, образование циклопропанового кольца, несмотря на его напряжение, происходит за счет разрыва высокополяризуемой двойной связи одного винильного остатка п-дивинилбензола, присутствующего в составе как промежуточных продуктов, так и целевого мономера. Действительно по поляризуемости π -связь значительно превосходит σ -связь, так как максимум

электронной плотности π -связи располагается дальше от связываемых ядер. Поляризуемость, определяется подвижностью электронов. Электроны тем подвижнее, чем дальше они находятся от ядер. Поляризуемость в большей степени, чем полярность, определяет реакционную способность молекул по отношению к полярным реагентам [12, с. 33].

Что касается напряжения циклопропанового цикла, то важно отметить, что трех- и четырехчленные циклы (малые циклы), являясь насыщенными, тем не менее, резко отличаются от всех остальных предельных углеводородов. Так как валентные углы С-С-С в циклопропане значительно меньше нормального тетраэдрического угла $109^{\circ}28'$, свойственного sp^3 -гибризованному атому углерода.

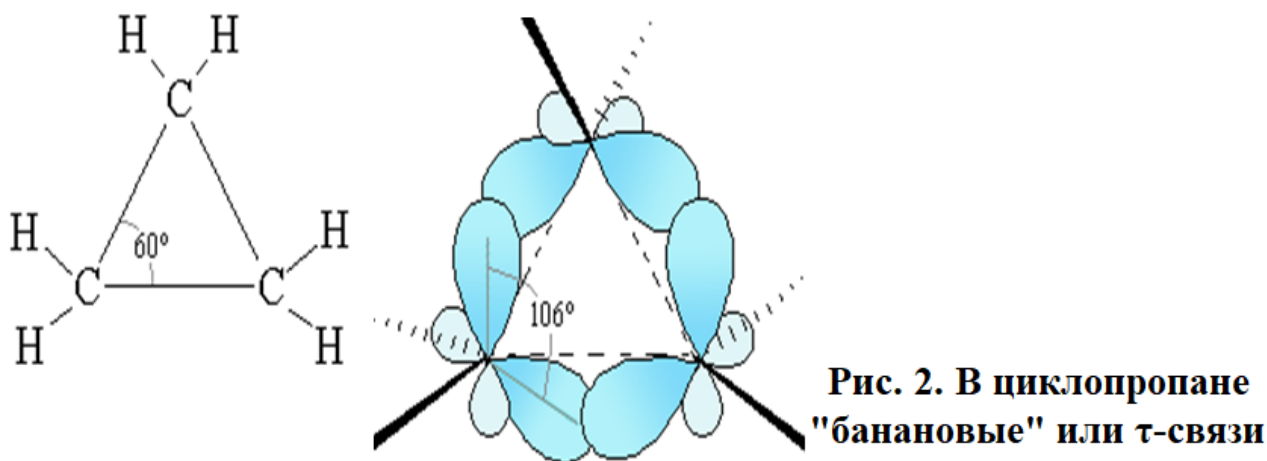
Рис. 1. Угловое напряжение в циклопропане

Действительно, отклонение от нормального валентного угла в циклопропане составляет $49^{\circ}28'$, что вызывает в цикле большое угловое напряжение α (рис. 1).

Рассчитывается, что С-С в циклопропане образованы перекрыванием sp^3 -АО не по оси (как в σ -связи), а под некоторым углом, так как валентный угол по квантовохимическим расчетам не может быть меньше 90° . Такие связи называют банановыми или τ -связями (рис.2). Вследствие менее эффективного перекрывания атомных орбиталей τ -связи значительно слабее σ -связей.

По своему характеру τ -связи являются промежуточными между σ - и π -связями, поэтому циклопропан в некоторых реакциях при жестких условиях проявляет свойства ненасыщенных соединений, что свидетельствует о напряженности трехчленного цикла, однако в более мягких условиях протекает реакция радикального замещения с сохранением цикла.

С помощью методов спектрального анализа (ИК и ЯМР) установлено, что на всех этих стадиях за счет мягкого выбора условий практически не образуются побочные продукты с другими реакциями. Иными словами, в ходе реакции цель достигалась только за счет изменения функциональных групп. При синтезе целевого мономера 2-хлорфеноксикарбонил-1-(п-винилфенил)циклопропана количество стереоизомеров практически не меняется.

Из результатов QMX и спектрального анализа видно, что это соединение действительно представляет собой смесь двух цис- и транс геометрических изомеров.

На основании анализа QMX установлено, что соотношение синтезированных цис:транс геометрических изомеров мономера составляет 32:68. Отсюда можно сделать вывод, что конфигурационные превращения в действительности не происходят при химических реакциях.

Были сняты ИК- и ЯМР-спектры этого мономера и определена его структура.

Выводы. Для синтеза функционально замещенных циклопропана было использовано реакции внедрения по связи C=C п-дивинилбензола при действии диазоэфира (этилдиазоацетата).

Таким образом, тот факт, что циклопропановое кольцо, образующееся на стадии I, остается неизменным, свидетельствует о том, что реакции на всех стадиях протекают в мягких условиях.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гулиев К. Г. Синтез и полимеризация функциональнозамещенных винилфенилциклопропанов // Автореферат докт. дис. – Баку. – ИХП НАНА. 2013. – 47 с.
2. Гулиев К. Г., Назаралиев Х. Г., Гулиев А. М. Синтез и полимеризация п-(2-функциональнозамещенных)циклопропилстиролов. // Азерб. хим. журнал. 1999. № 1. С. 87-90.
3. Гулиев К. Г., Алиева А. М., Гулиев А. М. Синтез и полимеризация (п-винилфенил)циклопропилметилциннамата // Журнал прикладной химии. 2013. Т. 86. Вып. 1. С. 101-104.
4. Гулиев К. Г., Гулвердашвили Ц. Д., Рустамова С. К., Багирзаде Г. А., Тагиев Д. Б. Синтез новых циклопропансодержащих соединений с биологическими свойствами // Материалы научно-практической конференции «Актуальные проблемы медицины-2015», посвященной 92-летию со дня рождения общенационального лидера Г. Алиева. – Баку. – 2015. – С. 184.
5. Гулиев К. Г. Синтез и полимеризация некоторых 2-замещенных 1-(п-винилфенил) циклопропанов. // Азерб. хим. журнал. 2005. № 1. С. 153-157.
6. Гулиев К. Г. Синтез и полимеризация эфиров 2-карбоксихамещенных п-циклопропилстирола. // Азерб. хим. журнал. 2006. № 2. С. 91-95.
7. Гулиев К. Г., Гулиев А. М., Мамедли С. Б. Синтез и свойства сополимеров пара-(2-гидроксиметил)циклопропилстирола с 2,3-диметилбутадиеном-1,3. // Азерб. хим. журнал. 2011. № 1. с. 83-87.
8. Гулиев К. Г. Сополимеризация п-(2-гемдихлор)циклопропилстирола с метилметакрилатом и свойства полученных сополимеров // Журнал прикладной химии. – 2011. – Т. 84. – Вып. 12. – С. 2030-2033.
9. Guliyev K. G., Aliyeva A. M., Ponomareva G. Z., Sadygova A. I., Mamedli S. B., Guliyev A. M. Copolymers based on (p-vinylphenyl)cyclopropylmethyl chlorocinnamate and methyl methacrylate // Russian Journal of Applied Chemistry 2017. – V. 90. – No 2. – P. 262-266.
10. Садыгова А. И. Синтез фоточувствительных сополимеров на основе

феноксикарбонилциклопропил стирола и глицидилметакрилата // Abstracts of the V International Scientific and Practical Conference “Science and education: problems, prospects and innovations” (February 4-6, 2021, Kyoto, Japan). 2021. С. 845-854.

11. Guliyev K. G., Sadygova A. I., Ponomareva G. Z., Aliyeva A. M., Gulverdashvili Ts. D., Tagiyev D. B. Synthesis of 2-chloromethyl-1-(p-vinylphenyl)cyclopropane and its copolymerization with styrene // Russian Journal of Applied Chemistry 2018. – V. 91. – No 2. – P. 304-309.

12. Тюкавкина Н. А., Бауков Ю. И. Биоорганическая химия. Учебник для вузов. 3-е изд., перераб. и доп. – М. – Дрофа. – 2004. – 544 с.

TECHNICAL SCIENCES

УДК 621.317

ANALYSIS OF REQUIREMENTS FOR METROLOGICAL SUPPORT OF THE INFORMATION AND MEASUREMENT SYSTEM OF OIL PRODUCT TANK FARMS

Chepiuk Larina Oleksiivna

Ph.D., assistant professor

Podchashynskyi Yurii Oleksandrovyh

Doctor of Science in Technology, professor

Head of the Department

Shavurskyi Yurii Oleksandrovyh

Ph.D., assistant professor

Omelchuk Ihor Anatoliiovych

Senior Lecturer

State University «Zhytomyr Polytechnic»

Zhytomyr, Ukraine

Introduction. The use of information and measuring systems in the oil and gas industry helps to reduce the cost of production and storage of oil products, reduce the use of energy resources, and reduce the cost of technical personnel by increasing the reliability and speed of obtaining information necessary for making management decisions. Information and measurement systems for quantitative accounting of oil and oil products at storage facilities (oil depots and tank farms) are considered in [1, 2], requirements for metrological support of the information and measurement system of oil product tank farms are considered in [3]. The issues of design, installation, commissioning and operation of systems for collecting and processing primary information in the oil and gas industry are considered in [4].

Aim. Analysis of requirements for metrological support of the information and measuring system of oil product tank farms

Materials and methods. The main purpose of the tank farm is to receive and store oil. The introduction of an information and measurement system by a tank farm will help to significantly reduce the work of technical personnel, reduce the cost of equipment repair by increasing the overhaul period, and improve the quality of oil products through continuous monitoring of technological processes, automated control of equipment and machinery, as well as rapid elimination of system malfunctions or in case of emergencies.

The most important parameters in oil storage are the oil level in the tanks, pipeline pressure and temperature. The information and measurement system allows you to monitor these parameters using modern field sensors and programmable local controllers, and also allows you to adjust these parameters using actuators.

The information and measurement system (IMS) of petroleum product tank farms should consist of a distributed control system (DCS) and an automatic emergency protection system (AEPS).

The IMS of petroleum product tank farms should have a three-level structure:

- the lower level - the level of instrumentation and control devices and actuators - includes field equipment installed on process pipelines and apparatus;
- middle level - the level of collecting information from the lower level, issuing control actions to actuators, data receiving/transmitting devices to the upper level.
- upper level - a level that includes a server cabinet and automated workstations (AWS). At this level, access to technological information is provided for maintenance and technological personnel, engineering and technical staff, and administrative and managerial personnel.

Results and discussion. Requirements to the functions (tasks) performed by IMS. Main functions of the DCS:

- collection, processing and display of current values of process parameters and equipment status for process personnel. The display of the technological process should be organised in the form of mnemonic diagrams, tables, screen fields for various purposes in real time;

- issuance of control actions to actuators and equipment in accordance with the specified control and regulation algorithms or at the request of the operator;
- generation of reports, automatic accounting of raw material, product and auxiliary flows at the plant boundary;
- display of signalling for the process personnel about the process parameters exceeding the permissible values and about changes in the equipment condition;
- accumulation of information on the values of process parameters, equipment status, alarms and operator actions in long-term memory for a configurable period of time;
- registration of triggering and control over the working condition of the automatic emergency protection system equipment;
- provision of necessary information to the higher level system;
- possibility of making changes to the system configuration in the "online" mode (without stopping the control process and without introducing disturbances into the control and blocking circuits that are not affected by the changes);
- the possibility of replacing failed equipment and adding new units and boards without powering down;
- the ability to synchronise the exact time;
- the execution cycle set for each of the control, monitoring and blocking algorithms must be fixed (independent of the size of the application).

The system should be oriented to work in a strict real-time mode, i.e. to ensure that all specified functions are performed with a specified frequency and within a specified time frame.

The automatic emergency protection system (AEPS) should ensure the protection of personnel, process equipment and the environment in the event of an emergency situation that could lead to an accident.

The automatic emergency protection system operates independently of the DCS. Disruption of the DCS operation shall not affect the operation of the automatic fire protection system.

The automatic emergency protection system (AEPS) shall perform the following functions:

- automatic detection of potentially hazardous changes in the state of the process facility or the DCS;
- automatic measurement of process variables important for the safe operation of the process (for example, measurement of variables whose values characterise the proximity of the facility to the limit of the safe operation of the process);
- automatic (online) diagnostics of failures occurring in the AEPS and (or) in the hardware and software used by it;
- automatic pre-emergency alarm system that informs the process operator of potentially hazardous changes that have occurred in the facility or in the AEPS;
- automatic protection against unauthorised access to the parameters of setting and (or) selection of the AEPS operating mode.

The commands from the AEPS should have a priority effect on the actuators in relation to the commands from the DCS.

Information on the operation of the automatic emergency protection system should be transmitted to the DCS and displayed on the screen on the operator's workstation, stored in memory, and protocols of its operation should be printed. The activation of interlocks should be recorded with the time.

The design of the AEPS must meet all safety requirements.

Service keys (implemented in software) shall be provided for replacement, repair and verification of interlocking sensors.

For analogue input/output modules, the function of detecting an open circuit, line closure and parameter out of range shall be provided.

Software requirements

Requirements for the software of the DCS and AEPS. Controllers shall be programmed in standard programming languages. The application software of the DCS must comply with the standard DSTU EN 61131-2:2017 [5]. The system must have a complete set of hardware and software for creating and editing the hardware

configuration and system databases. At the same time, it should be possible to download modified or created programmes to individual nodes during system operation without disrupting its operation.

The software of the distribution control system should provide the following functions:

- displaying data on the state of the technological process and equipment on the mnemonic diagrams of the workstation;
- calculation of variables, scaling, arithmetic operations, linearisation (tabular or polynomial);
- control of control loops: PID control, cascade PID control, ratio control, two-position control, execution of a sequence of operations by algorithm;
- functions and algorithms of advanced process control.

Requirements for metrological support

The total reduced error of the modules of analogue input channels without taking into account the primary device (sensor, measuring transducer) should not exceed $\pm 0.2\%$. When calculating the error, all elements included in the measuring chain (modules, barriers, etc.) shall be taken into account.

Requirements for mathematical support

The algorithms that make up the mathematical support of the system must be complete (cover the entire set of technological processes and their interaction with each other), clear (include all possible outcomes of certain situations) and provide for the performance of all system functions.

The following algorithms should be developed as part of the mathematical support:

- algorithms for emergency protection;
- algorithms for regulating the parameters of technological processes;
- algorithms for controlling actuators;
- algorithms that prevent the development of emergencies;
- algorithms for calculating the technical and economic performance of the unit.

An emergency shall be identified when the parameter reaches the emergency limit. In cases where a physical parameter is monitored by several sensors, the determination of an emergency situation should be based on measurements of at least two sensors (discrete or analogue).

A pre-emergency situation - reaching a technological limit by an analogue signal or the appearance of a corresponding discrete signal - should only involve a message to the operator without automatic control of the actuators.

Algorithms of emergency protection should be a sequence of actions on actuators with control over their implementation in automatic mode to prevent an accident.

Algorithms for controlling technological parameters should ensure optimal operating modes of the unit.

Algorithms for controlling actuators should be a sequence of actions for remote control, including blocking for shutdown and prohibition for switching on (opening, closing), if at least one of the shutdown conditions is met or the result of the impact may lead to a violation of the functioning of individual objects and the plant as a whole.

Algorithms that prevent the development of emergencies should be a sequence of actions to control actuators, change process parameters, etc. in order to stabilise the unit in case of a violation of the normal process mode, but the parameters have not reached emergency values. The algorithms should also provide for the automatic activation of the process equipment reserve (where required).

The development of mathematical software should take into account the procedures for diagnosing the software and hardware of the control system.

Conclusions. In order to increase the efficiency of petroleum product storage enterprises, it is necessary to constantly optimise and modernise production by reducing production losses and technological energy consumption. The introduction of modern information and measurement systems leads to an increase in the reliability and speed of obtaining information necessary for making management decisions.

REFERENCES

1. Семенцов Г. Н. Автоматизація технологічних процесів у нафтовій і газовій промисловості: навч. посібник / [Г. Н. Семенцов, Я. Р. Когуч, Я. В. Куровець, М. М. Дранчук] // Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2009. – 300 с.
2. Семенцов Г. Н. Основи моніторингу технологічних об'єктів нафтогазової галузі: [навчальний посібник] / Г. Н. Семенцов, М. М. Дранчук, О. В. Гутак, Я. Р. Когуч, М. І. Когутяк, Я. В. Куровець.– Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2010. – 808 с.
3. Подчашинський Ю. О., Шавурський Ю. О., Чепюк Л. О., Воронова Т. С., Макарчук Д. В. (2021). Системний аналіз та формулювання вимог до метрологічного забезпечення інформаційно-вимірювальної системи резервуарних парків нафтопродуктів. Технічна інженерія, (1(87), 81–90. Режим доступу: <http://ten.ztu.edu.ua/article/view/235272>.
4. Дранчук М. М. Проектування систем автоматизації технологічних процесів в нафтовій і в газовій промисловості Навчальний посібник. – Івано-Франківськ: Факел, 2005. - 448 с.
5. ДСТУ EN 61131-2:2017 Контролери програмовані.

MAIN INDICATORS OF ENERGY QUALITY AND ELECTRICAL SUPPLY

Zachepa Iurii,

Associate professor of the Department
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University,

Kudryavets Yevhen,

chief energy engineer

LLC Bilaniv Mining and Processing Plant

Zachepa Nataliia,

Associate professor of the Department
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

Introductions. Technological production processes depend on the quality of electricity. The low quality of electricity can be characterized as any changes in the power supply that lead to disruptions in the normal course of the production process or damage to equipment, transformers, and electric motors [1, 2]. As you know, there are two main groups of distortions of the quality of electrical energy: stationary (or quasi-stationary) and time-varying distortions. Harmonics and interharmonics, voltage fluctuations and voltage imbalance belong to the first group, while voltage transients, voltage reduction/overshoot, voltage interruption and other high-frequency distortions make up the second group [3].

Aim. Analysis of main indicators of energy quality and electrical supply.

Materials and methods. The quantitative characteristic of the quality of electricity is expressed by voltage and frequency deviations, the range of voltage and frequency fluctuations, the coefficient of non-sinusoidality of the voltage curve, the coefficient of non-symmetry of the main frequency voltage. Frequency deviation is the difference averaged over 10 minutes between the actual value of the main frequency and its nominal value. Deviation of the frequency from the nominal value in normal operation is allowed within ± 0.1 Hz. Short-term deviations can reach ± 0.2 Hz. Frequency fluctuations - the difference between the largest and smallest values of the main frequency in the process of a fairly rapid change of the mode parameters, when the speed of the frequency change is not less than 0.2 Hz per second. Frequency fluctuations should not exceed 0.2 Hz over the permissible

deviations of 0.1 Hz. Normalization of the values of power quality indicators is one of the main issues of the power quality problem [2, 4]. The system of electricity quality indicators is formed by the quantitative characteristics of slow (deviation) and fast (oscillation) measurements of the effective voltage value, its shape and symmetry in a three-phase system, as well as frequency changes. The principles of normalization of electricity quality indicators by voltage are based on technical and economic prerequisites and are as follows:

a) indicators of the quality of electricity by voltage have an energetic meaning, that is, they characterize the power (energy) of the distortion of the voltage curve, the degree of negative influence of the energy of distortion on electrical equipment and technological processes is compared with the value of indicators of the quality of electricity;

b) maximum permissible values of electricity quality indicators are selected for technical and economic considerations;

c) electricity quality indicators are normalized within a certain time interval with a given probability to obtain reliable and comparable values;

d) permissible values of power quality indicators are indicated on EP clamps in power grid nodes.

In accordance with DSTU EN 50160:2014, the PKE system when powered from three-phase power grids is formed by voltage deviations, the range of voltage changes (amplitude of KN), the intensity (dose) of flicker, the coefficient of distortion of the sinusoidality of the linear (phase) voltage curve, the coefficient of the n th HV, coefficient of reverse and zero sequence of voltage, voltage pulse, coefficient of temporary overvoltage, frequency deviation.

The DSTU EN 50160:2014 standard establishes 2 types of norms for the quality of electricity - normatively permissible and marginally permissible values. The assessment of the compliance of the electricity quality indicators with the requirements of the standard is carried out within an estimated time of 24 hours.

Results and discussion. OSR must adhere to the power supply quality indicators approved by the Regulator, which characterize the level of reliability

(continuity) of power supply, the commercial quality of the provision of electricity distribution services, and the quality of electricity. Reliability (continuity) of electricity supply is characterized by the number and duration of interruptions in electricity supply and the amount of unreleased electrical energy [4]:

1) the index of the average duration of long interruptions in the electricity supply in the system (SAIDI) is calculated as the ratio of the total duration of long interruptions in the electricity supply at the commercial electricity metering points, where the electricity supply was stopped during the reporting period, to the total number of commercial electricity metering points according to the formula:

$$SAIDI = \frac{\sum_{i=1}^k t_i n_i}{n}, \text{ (min)} \quad (1)$$

where t_i – duration of the i -th long interruption in power supply, min; n_i – the number of points of commercial electricity metering at which electricity supply was stopped as a result of the i -th long interruption in electricity supply, pcs.; i – the number of long interruptions in electricity supply during the reporting period; the number of a long interruption in the power supply, $i = 1, 2, 3, \dots k$; k – total number of commercial electricity metering points, pcs.;

2) the index of the average frequency of long interruptions in electricity supply in the system (SAIFI) is calculated as the ratio of the total number of disconnected points of commercial electricity metering, in which electricity supply was stopped due to all long interruptions in electricity supply during the reporting period, to the total number of commercial electricity metering points for formula:

$$SAIFI = \frac{\sum_{i=1}^k n_i}{n}, \quad (2)$$

where n_i – the number of points of commercial electricity metering at which electricity supply was stopped as a result of the i -th long interruption in electricity supply, pcs.; k – the number of long interruptions in power supply during the reporting period; i – the number of a long interruption in the power supply, $i = 1, 2, 3, \dots k$; n – total number of commercial electricity metering points, pcs.;

3) the index of the average frequency of short interruptions in the electricity

supply in the system (MAIFI) is calculated as the ratio of the total number of disconnected commercial electricity metering points during the reporting period to the total number of commercial electricity metering points according to the formula:

$$MAIFI = \frac{\sum_{j=1}^r n_j}{n}, \quad (3)$$

where n_j – the number of points of commercial electricity metering at which electricity supply was stopped as a result of the j -th short interruption in electricity supply, pcs.; r – the number of short interruptions in power supply during the reporting period; j – the number of a short interruption in the power supply, $j = 1, 2, 3, \dots r$; n – total number of commercial electricity metering points, pcs.;

4) the estimated amount of unreleased electricity (ENS) is calculated as the sum of the products of the number of points of commercial electricity metering at which the electricity supply was stopped, for the duration of a long interruption and for the average electricity consumption at the corresponding voltage level according to the formula:

$$ENS = \sum_{i=1}^k \frac{n_i^{Z_i} t_i Q^{Z_i}}{T}, \quad (4)$$

where Z_i – an indication of the voltage level and the corresponding area (Z_1 –0,4 κB – urban settlement, Z_2 – 0,4 κB – rural settlement, Z_3 – 6-20 κB – urban settlement, Z_4 – 6–20 κB - rural settlement, Z_5 – 27,5–35 κB, Z_6 – 110/154 κB); i –the number of a long interruption in the power supply, $i = 1, 2, 3, \dots k$; $n_i^{Z_i}$ – the number of points of commercial electricity metering at which the electricity supply was stopped due to the i -th long break, with the Z_i -th indication of the voltage level and the corresponding territory, pcs.; t_i – duration of the i -th long interruption in power supply, min;

4. The commercial quality of the provision of services characterizes the quality of the relationship between the OSR and the consumer, in particular compliance with the terms of service provision and performance of work established by this Code and other regulatory legal acts regarding:

- 1) joining the distribution system;

- 2) provision of electric energy distribution services;
- 3) restoration of electricity supply and ensuring proper quality of electricity;
- 4) commercial accounting issues;
- 5) responses to consumer appeals and complaints, etc.

5. The quality of electrical energy is characterized by the physical parameters of the electrical energy supplied to the consumer and their compliance with the established standard.

6. The parameters of the quality of electrical energy at the points of connection of consumers under normal operating conditions must correspond to the parameters defined in DSTU EN 50160:2014 "Characteristics of the voltage of power supply in general purpose electrical networks.

7. The standard nominal voltage U_p for general purpose low voltage networks has a value of 220 V between phase and neutral wire or between phase wires: for three-phase four-wire networks: $U_p = 220$ V between the phase and neutral wire; for three-phase three-wire networks: $U_p = 220$ V between phase wires. The change in voltage should not exceed $\pm 10\%$ of the value of the nominal voltage.

8. The frequency of the power supply voltage for low-voltage networks should be within:

1) for systems that are synchronously connected to the UES of Ukraine - 50 Hz $\pm 1\%$ during 99.5% of the time per year and 50 Hz + 4% (6%) during 100% of the time;

2) for systems without synchronous connection to the UES of Ukraine - 50 Hz $\pm 2\%$ for 99.5% of the time per year and 50 Hz $\pm 15\%$ for 100% of the time.

9. The indicator of long-term flicker caused by voltage fluctuations for low voltage networks should be less than or equal to 1 for 95% of the observation time.

10. 95% of the rms values of the reverse sequence component of the power supply voltage, averaged over a 10-minute interval, for low-voltage networks must be within 0% to 2% of the forward sequence voltage component.

11. 95% of the rms voltage values of each harmonic, averaged over a 10-minute interval, for low-voltage networks must be less than or equal to the

following values:

Table 1

RMS voltage values of each harmonic

Odd harmonics			Double harmonics		
not multiples of 3	multiples of 3				
order	relative amplitude	order	relative amplitude	order	relative amplitude
5	6,0 %	3	5,0 %	2	2,0 %
7	5,0 %	9	1,5 %	4	1,0 %
11	3,5 %	15	1,5 %	6...24	0,5 %
13	3,0 %	21	0,5 %		
17	2,0 %				
19	1,5 %				
23	1,5 %				
25	1,5 %				

12. The total coefficient of harmonic distortion of the power supply voltage, taking into account all harmonics up to and including the 40th, for low-voltage networks should be less than or equal to 8%.

13. Power quality indicators for medium and high voltage networks, test methods and other characteristics of power quality are given in DSTU EN 50160:2014.

14. The list of indicators of the quality of electricity supply must be specified in the contract for the provision of services for the distribution of electric energy.

15. OSR provides compensation to consumers for non-compliance with electricity supply quality indicators in the amount and order established by the Regulator.

Conclusions. Analysis of the current state of the electricity industry of Ukraine shows that its integration with the electricity sector of the EU countries is possible only under the condition of compliance with strict requirements for the parameters of the quality of electricity, which must be within the permissible levels established in regulatory documents. At the same time, it should be noted that the quality of electric energy significantly affects the reliability of the functioning of the electric power industry of Ukraine, and is a constantly acting factor that can lead to unjustified

economic losses both directly to energy supply companies and to many consumers of electric energy. In order to achieve this difficult task, first of all, a clear control over the indicators of the quality of electric energy is necessary.

The main problem of control over NEE indicators in Ukraine is the lack of means of automatic collection and processing of information, which in turn raises the question of increasing the speed of collection and processing of information. After all, at the moment, the obstacle for quick determination and identification of distortions of information signals is a rather imperfect method of data collection and processing (systematization).

REFERENCES

1. Vanko V., Stolyarchuk P. D. Problems of power quality control in electrical networks. Interdepartmental scientific and technical collection "Measuring technology and metrology". Lviv Polytechnic University. 2001. No. 58. PP. 47–56.

2. Bunyak O. A., Mykulyk P. M. Research of integral indicators of electric power according to spectral parameters of power supply voltage. Kharkiv: Bulletin of the Kharkiv State Technical University of Agriculture, 2003. Issue 19, Vol. 1. PP. 70-75.

3. Babak V. P., Khandetskyi V. S., Shryufer E. Signal processing. K: Lybid, 1996. 392 p.

4. Bunyak O. A., Mykulyk P. N., Tysh A. Determination of power quality indicators in networks with variable loads using the spectral method. Quality control methods and devices, No. 12, 2004. PP. 81-84.

METHODS OF DETERMINING ELECTRICITY QUALITY PARAMETERS

Zachepa Iurii,

Associate professor of the Department
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University,

Kudryavets Yevhen,

chief energy engineer

LLC Bilaniv Mining and Processing Plant

Zachepa Nataliia,

Associate professor of the Department
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

Introductions. The biggest complications arise when substantiating and quantifying power quality indicators (PQE) with control and quality assessment with distorted forms of currents and voltages in electrical networks, i.e. with the appearance of higher harmonics and asymmetry of currents and voltages [1]. Such distortions, first of all, occur with sharply changing loads.

Alternating periodic loads in power supply systems cause modulation of the supply voltage [2, 3]. The standards define three main indicators of electricity: slow deviations and fluctuations of the root mean square value of the voltage and repetition frequency, asymmetry of the three-phase voltage system and non-sinusoidity of the alternating voltage [4]. The analysis of recent studies proved that methods are used to solve these problems, based on periodic measurements of the network voltage with subsequent statistical processing of the results [1, 2].

Aim. Analysis of methods for determining parameters of the quality of electric energy.

Materials and methods. As is known, there are two main groups of distortions of the quality of electrical energy: stationary (or quasi-stationary) and time-varying distortions [2]. Harmonics and interharmonics, voltage fluctuations and voltage imbalance belong to the first group, and voltage transients, voltage reduction/overshoot, voltage interruptions and other high-frequency distortions make up the second group. A large number of information signal processing methods are

used to determine the quality indicators of electrical energy.

Thus, one of the most common is the so-called root-mean-square value method based on the approximation of the input signal curve by a special function that provides a satisfactory approximation of the amplitude of the main frequency of the electrical network.

The advantage of this method is its simplicity, speed of calculations, small amount of memory for storing calculation results [3]. But its results are very dependent on the size of the computational window and harmonics and noise components are not distinguished. Currently, this method is used only for determining the root mean square value of the voltage of the electrical network and for automatic classification of signals.

It is also necessary to note the wide application of Kalman filters to determine the quality indicators of electrical energy, which determine the spatial state of the signal model to determine the amplitude and phase of the fundamental frequency and harmonics even in the presence of noise [4]. The disadvantage is a large error when determining short-term and high-frequency distortions. The most widely used device for analyzing the parameters of the quality of electrical energy is the fast Fourier transform (FFT), which transforms the signal from time space into frequency space by decomposing it into several frequency components [3]. But the Fourier algorithm has several sources of methodological errors that lead to a decrease in the accuracy of the analysis results and its qualitative distortion.

The main drawback is the limited frequency resolution and the insufficient accuracy of the estimation of the frequency of a separate harmonic component. In the first case, it is the resolution of separating two spectral components with close frequencies, and in the second case, it is the correctness of determining the frequency of the separated harmonic component.

To increase the accuracy of the Fourier transformation, a number of additional mathematical transformations are used. Thus, in order to exclude the scattering effect from the calculations (when the length of the time sample of the function being analyzed is not equal to the period), the signal frequency is synchronized with the

sampling frequency, zeros are added to the original sample of the analyzed signal [3] and time or spectral windows are used [3]. The use of window functions in accordance with the interpolation algorithm [4] should be considered an effective method of reducing spectral leakage.

But these methods do not increase the frequency resolution. The use of time or spectral windows makes it possible to reduce the scattering effect due to the deterioration of frequency resolution (due to the exclusion of the frequency of information about the function), and in the case of supplementing the initial sample with zeros, the selectivity of estimating the frequencies of narrow-band spectral peaks increases due to the reduction of the unevenness of the amplitude-frequency characteristic and the errors that lead to associated with its unevenness.

For the most part, the considered means of identification of distortions are used for simple (same type) distortions. Regarding electric power systems, it should be noted that their feature is the presence of several types of signal distortions in one time interval (period). The identification of two types of distortions is highlighted by such researchers as Abdel-Galil (2004) and (2006) [4]. Further, in 2007, Riberio proposed a method of dividing the electrical signal into a number of components for the classification of distortions in the electrical network [2].

But this approach was quite complicated and did not allow to classify flicker (frequency fluctuations), interharmonics and asymmetry. Lie (2007) proposed a variant of support vectors (SVM) for recognizing complex distortions.

Although it made it possible to identify voltage and harmonics at the same time, recognition required quite a lot of time on pre-collected data for model training [4]. Hyvarinen (1999) [1] proposed the ICA (Independent component analysis) method, which in (2009) D. Ferreira [1] adjusted to recognize several simultaneous distortions. This method could separate information between independent, from each other, sources of distortions for modeling experimental data. But its use in the electrical network gives rather inaccurate results due to the presence of noise components and other information signals.

The use of wavelet analysis for recognition and classification of NEE

distortions began to be widely developed in 2000. It is appropriate to note the works of Yang (2000), Elmitwally and Yang (2001), Gaouda (1999), whose main goal was the destruction of the noise of the distorted signal, its definition and localization.

The following studies showed a strong dependence of the vector of identification features on noise. Dwivedi in 2009 proposed simple and complex methods for constructing a feature vector for recognizing signal distortions in the presence of noise.

The proposed method did not require complicated work regarding noise removal by processing each wavelet coefficient and was based on the Kolmogorov Smirnov technique.

Results and discussion. Analysis and analysis of the mentioned sources made it possible to describe the main existing methods of recognizing the type of distortions of NEE:

- artificial neural networks (hidden Markov models). Researched by scientists Perunicic in 1998, Santoso in 2000, Gaouda in 2002, Gaing in 2004, Mishra in 2008, Zwe-Lee Ching in 2004-2012;

- based on expert systems – Santoso in 2000, Styvaktakis in 2001, 2002, Chung in 2002–2009, Reaz in 2007–2011 and adaptive fuzzy system – Ibrahim in 2001;

- systems with fuzzy logic – Dash (2000), Tharak (2003), Zau in 2004, Chilukuri in 2004-2008, Ortiz in 2006-2009, Bizjak in 2006-2010;

- SVM – learning methodology based on precedents (Bishop, Moulin, Lin, Axelberg, Roberts;

- combined methods – artificial neural networks and SVM;

- wavelets, Markov models, Fourier analysis and expert systems with fuzzy logic.

The analysis of the use of these methods made it possible to form the main problems in the classification of distortions of electrical energy, which have not been solved at the moment. These include:

- the main part of the classification methods distinguish the type of distortions

without analyzing their appearance, while the same types of distortions can appear with different reasons;

- in most methods, short-term and high-frequency distortions or distortions of transient processes are considered separately, which does not allow the use of unified methods and methods of their determination;

- it is possible to find out the time of the appearance of the distortion and its duration only with the help of several classification methods;

- the localization and compactness of the signal properties in the time frequency space is largely influenced by the choice of the signal decomposition basis, which leads to classification errors;

- the number and location of sources of NEE distortion in power transmission systems are known very approximately, and the level of distortions they create is practically unknown (at the same time, there may be several sources of distortions);

- normalization of some indicators of the quality of electric energy (EQ) is carried out on the condition that at this moment in time there is only one type of disturbance of the quality of electric energy. Therefore, the simultaneous action of several types of distortions is not taken into account;

- today there is no continuous control over NPP parameters.

Conclusions.

Drawing a conclusion from many scientific publications, monitoring the presence of NEE distortions in real time is currently impossible, as their determination requires time for data collection and statistical processing. At the same time, each type of distortion needs a separate algorithm and mathematical apparatus for its identification.

Because of this, it is appropriate from a scientific and practical point of view to develop a method for determining the presence of distortion (regardless of its class) in real time, which will allow:

- determine and identify the presence of voltage distortion and current;

- to ensure the determination of individual types of distortion that are simultaneously present in the electrical network.

REFERENCES

1. Vanko V., Stolyarchuk P. D. Problems of power quality control in electrical networks. Interdepartmental scientific and technical collection "Measuring technology and metrology". Lviv: Lviv Polytechnic University. 2001. No. 58. PP. 47–56.
2. Bunyak O. A., Mykulyk P. M. Research of integral indicators of electric power according to spectral parameters of power supply voltage. Kharkiv: Bulletin of the Kharkiv State Technical University of Agriculture, 2003. Issue 19: Volume 1. PP. 70-75.
3. Babak V. P., Khandetskyi V. S., Shryufer E. Signal processing. K: Lybid, 1996. 392 p.
4. Bunyak O. A., Mykulyk P. N., Tysh A. Determination of power quality indicators in networks with variable loads using the spectral method. Quality control methods and devices, No. 12, 2004. PP. 81-84.

GEOGRAPHICAL SCIENCES

УДК 351:620

ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКА. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ

Мещеряков Дмитрій Михайлович

учень

Бородянська гімназія

Науковий керівник:

Пісковець Ольга Вікторівна

к.е.н, вчитель географії

Бородянська гімназія

сmt. Бородянка, Україна

Вступ. Економічний розвиток багатьох галузей національного господарства залежить від сучасного стану енергетики, адже в часи науково технічного прогресу відбуваються процеси пов'язані з роботизацією та комп'ютеризацією процесів виробництва, яким для функціонування потрібна електроенергія. Електроенергетика забезпечує виробництво, транспортування й постачання електроенергії та тепла. Вона належить до базових складників промисловості, рівень розвитку якого є індикатором суспільно-економічного розвитку держави.

Ціль роботи. Метою статті є дослідження проблем та перспектив розвитку електроенергетичної галузі, як матеріальної основи науково технічного прогресу, зростання продуктивності праці в усіх галузях суспільного виробництва.

Матеріали та методи. Теоретичною основою дослідження є системний підхід до аналізу проблем та перспектив розвитку електроенергетики, які впливають на стратегічний розвиток підприємств в контексті формування та функціонування в умовах сьогодення.

Результати та обговорення. На сьогодні Об'єднана енергосистема України є одним з найбільших енергооб'єднань Європи, яке охоплює сім регіональних електроенергетичних систем: Дніпровську, Західну, Кримську, Південну, Південно-Західну, Північну та Центральну.

До структури національної енергосистеми належать різні за типом електростанції, магістральні та розподільні мережі, розташовані на значній території та об'єднані загальним режимом виробництва, передачі та розподілу електричної та теплової енергії.

Режим роботи об'єднаних енергосистем України визначається на основі балансу виробництва та споживання електроенергії, ремонту електричних мереж та енергогенеруючого обладнання, а також можливості ліквідації надзвичайних ситуацій у випадку зупинки електроенергетичного обладнання на електростанціях та пошкодження магістральних ліній електропередач.

У вітчизняній енергосистемі працюють 413 виробників електричної енергії, з яких сім – потужних енергогенеруючих компаній забезпечують близько 90% всього виробництва, 40 підприємств з передачі електроенергії місцевими електричними мережами та 147 компаній з постачання електричної енергії.

16 березня 2022 року відбулась історична подія: українська енергосистема була остаточно від'єднана від свого радянського минулого та стала членом «енергетичного Євросоюзу» ENTSO-E. Об'єднана енергосистема України тепер є частиною енергосистеми континентальної Європи. Синхронізація наших енергосистем закладає потужний фундамент, на якому будуватимуться подальші євроінтеграційні процеси [1].

Основною особливістю електроенергетики є те, що її основу складають електроенергетичні системи, як сукупність електричних станцій та споживачів електроенергії, об'єднаних процесом виробництва, передачі, розподілення та споживання електроенергії, які з'єднані між собою електричними мережами.

Вітчизняна об'єднана енергетична система становить сукупність електростанцій, електро- та тепломереж, що функціонують в режимах

генерації, передачі та розподілу теплової та електричної енергії. На сьогодні виробництво електроенергії в Україні здійснюється на атомних, теплових, гідроелектростанціях. Також генерація електричної енергії відбувається на станціях, що працюють на альтернативних джерелах [2].

У 2021 році виробництво електроенергії в Україні становило 156,576 мільярда кВт-год. Про це йдеться у даних Міністерства енергетики. Основну частку в загальному виробітку у 2021 році становили АЕС – 55,1%, ТЕС та ТЕЦ 29,3%, ГЕС та ГАЕС – 6,7%.

Виробництво електроенергії на теплоелектростанціях становило 37,225 млрд кВт-год, на теплоелектроцентралях та когенераційних установках 8,6 млрд кВт-год. Гідроелектростанції збільшили виробництво електроенергії на 37,7% – до 10,44 млрд кВт-год, атомні електростанції на 13,1% – до 86,2 млрд кВт-годин. Виробництво електроенергії альтернативними джерелами у 2021 році становило 12,52 млрд кВт-год. Споживання електроенергії збільшилося до 154,82 млрд кВт-год [3].

На сучасному етапі загальний технічний стан електроенергетики в Україні не зовсім задовільний. Це пов'язано із тим, що впродовж десятиріч практично не проводилась модернізація енергетичного господарства. Внаслідок цього понад 20% енергетичного устаткування повністю зношене, 70% його відпрацювало свій ресурс.

За рівнем енергоспоживання на одну людину (понад 5 тис. кВт-год за рік) Україна належить до країн із середніми показниками. Проте структура цього споживання дуже відрізняється від відповідного показника в розвинутих країнах світу. Основна частка електроенергії використовується для промислових потреб, де є великими витрати електроенергії. Водночас для комунальних потреб використовується тільки 1000 кВт. год на одного міського жителя. Для сільських жителів цей показник ще нижчий – 500 кВт. год.

Однією з причин, що обмежують розвиток енергетики в Україні є екологічна. Викиди ТЕС становлять близько 30% усіх твердих часток, що надходять у атмосферу внаслідок господарської діяльності людини.

Негативний екологічний вплив в Україні має і гідроенергетика. Будівництво гідровузлів призвело до затоплення великих територій країни. Зміна річкового режиму на озерний призвела до «цвітіння води», нагромадження в них шкідливих відходів і радіонуклідів. Змінилися умови життя риб. Відбулися зміни в тектоніці й кліматі. Важливою для країни є безпека роботи атомних станцій. Катастрофа на Чорнобильській АЕС перетворила державу на зону екологічної біди [4].

Важливими напрямками розвитку електроенергетики є створення нетрадиційних видів енергії (вітрової, сонячної та ін.), збільшення потужності атомних станцій (із врахуванням екологічного чинника), створення власного замкнутого циклу виробництва палива для АЕС, технічне переобладнання ТЕС. Сонячна енергія – одна з самих динамічно розвинутих галузей. Розвиток української сонячної енергетики почався у Криму, оскільки саме тут найбільша сонячна активність. Вона навіть вища, ніж у самих сприятливих регіонах Німеччини, яка є світовим лідером у розвитку цієї галузі. На території Автономної Республіки Крим можлива буде реалізація ряду важливих інвестиційних проектів у сфері використання альтернативної енергетики [5].

Висновки. Електроенергетика є галуззю промисловості, яка забезпечує електрифікацію господарства та побутові потреби населення на основі виробництва й розподілу електроенергії. Електроенергетика посідає провідне місце в енергетиці країни. Вона є матеріальною основою науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці в усіх галузях суспільного виробництва.

Географічна структура споживання електроенергії в Україні неоднорідна. Найбільше споживання електроенергії в областях, де розвинена гірничо-металургійна промисловість та проживає велика кількість населення.

Усі електростанції України об'єднано в енергосистему за допомогою ліній електропередач. Це дозволяє забезпечувати безперебійне постачання електроенергії до споживачів, почергово відключати електростанції для ремонту. Важливими напрямками розвитку електроенергетики є освоєння

нетрадиційних видів енергії, збільшення потужності станцій, створення власного замкнутого циклу виробництва та технічне переобладнання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Історія енергетики. Сучасна енергосистема України: [Електронний ресурс] – URL: <https://mev.gov.ua/storinka/istoriya-enerhetyky>.
2. Особливості вітчизняного виробництва електроенергії: [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.ueex.com.ua/presscenter/news/osoblivosti-vitchiznyanogo-virobnitstva-elektroenergii/>.
3. Виробництво електроенергії в Україні за рік зросло на 5%. Економічна правда: [Електронний ресурс]. – URL :<https://www.epravda.com.ua/news/2022/01/11/681292/>.
4. Проблеми і перспективи розвитку електроенергетики України: [Електронний ресурс]. – URL: <https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/2200>.
5. Електроенергетика. Проблеми та перспективи розвитку галузі.: [Електронний ресурс]. – URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50589299.pdf>

ВПЛИВ РУЙНУВАННЯ КАХОВСЬКОЇ ГЕС НА ЕКОСИСТЕМУ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ ЧОРНОГО МОРЯ

Черой Людмила Іванівна

ст. викл. каф. НіУС ДІ НУ «ОМА»

м. Ізмаїл, Україна

Вступ. Будівництво Каховського гідровузла почалося у вересні 1950 року відповідно до Постанови Ради Міністрів СРСР від 20 вересня 1950 року «Про будівництво Каховської гідроелектростанції на Дніпрі, Південно-Українського каналу, Північнокримського каналу й зрошення земель південних районів України й північних районів Криму». Каховська ГЕС – п'ята в Україні за розмірами, а також найбільше за площею мілководдя. Будівництво тривало п'ять років і закінчилося в 1955 році. Це остання споруда проєкту під назвою "Великі будови комунізму", у межах якого в радянській Україні з'явилися численні гідроелектростанції, масштабні зрошувальні системи та судноплавні канали. Проєкт мав назву — "Великий план перетворення природи". [1]

Внаслідок руйнування греблі води із Каховської ГЕС несуть у собі "багато забруднювачів", які потраплять у Чорне море. Серед них токсичні метали та нафтові продукти, які можуть спричинити наслідки для морської екосистеми. Разом із тим збільшення вмісту прісної води в морі призведе до посиленого цвітіння. Про це повідомив директор Науково-дослідної установи "Український науковий центр екології моря" Віктор Коморін. [2]

Мета роботи. Аналіз впливу руйнування ГЕС на екосистему північно західної частини Чорного моря.

За словами очільника громадської організації "Зелений лист" (Одеса), Владислава Балінського, який заявив на брифінгу, йдеться про понад 80 тис. га природної території, що охороняється законом – входить до національного природного парку "Нижньодніпровський". Як підкреслює Балінський, техногенна катастрофа такого масштабу значно перевищує адаптивну здатність плавневого біотопу. Тобто, підвищення води, яке сталося зараз, в десятки разів

перевищує природні. В Чорне море змито степові ділянки, затоплені унікальні островки. "Сотні острівців, ділянки унікального заплавного лісу, заливні луки та степові ділянки нижніх схилів з усіма мешканцями змиті у море. Зараз шлюбний сезон, період гніздування та нересту... Загинуть сотні видів живих організмів, з яких 71 вид тварин та 32 види рослин включені до Світового Червоного списку, Червоної книги України тощо", - каже еколог.

Матеріали та методи. OSINT-дослідники міжнародної розвідувальної спільноти Inform Napalm стверджують, що еколого-економічні наслідки розміщення Яковської СЕС в Україні можна порівняти з наслідками застосування тактичної ядерної зброї потужністю 5-10 кілотонн. [3]

Внаслідок вибуху на станції Каховка su elektrik Чорне море почало бруднитися. За інформацією Держдепартаменту екології навколишнього середовища, рівень забруднення води на трьох берегах під Одесою становить близько 30 відсотків.

Вчені взяли проби з трьох пляжів і за результатами лабораторних досліджень виявили опріснення солоної води Чорного моря. OSINT-дослідники міжнародної розвідувальної спільноти Inform Napalm стверджують, за своїми екологічними та економічними наслідками руйнування Каховської ГЕС для України можна прирівняти до наслідків використання тактичної ядерної зброї 5-10 кілотонн. [3]

Внаслідок підриву Каховської гідроелектростанції почало опріснюватися Чорне море. Рівень солоності води на трьох узбережжях поблизу Одеси зменшився майже втричі, повідомляють в Державній екологічній інспекції Південно-Західного округу.

Науковці взяли проби води на трьох пляжах й, за результатами лабораторних досліджень, виявили опріснення солоної води Чорного моря.

У селі Нова Дофінівка (243 причал) дослідження виявило перевищення показників, які свідчать про опріснення води: завислі речовини – у 1,6 рази; залізо загальне – в 9 разів; солоність нижче норми в 2,7 рази. На пляжі Ланжерон: залізо загальне – в 5,2 рази; солоність нижче норми в 2,9 рази. На 16

станції Великого фонтану: завислі речовини – в 1,1 рази; залізо загальне – в 3,4 рази; солоність нижче норми в 2,9 рази. Також стан води перевірили в акваторіях річки Інгулець та Дніпро-Бузького лиману. На річці Інгулець проби води брали: біля автомобільного мосту; у місті Снігурівка. У Дніпро-Бузькому лимані: біля села Дмитрівка; біля села Іванівка; в місті Очаків. У Бузькому лимані проби води взяли у мікрорайоні Намив. За результатами дослідження також виявили опріснення. [4]

Результати та обговорення. Наслідки цього знищення дикої природи будуть очевидними щонайменше на 5000 км² (територія затоплення та дренажу). Скидання Каховського водосховища вниз за течією, витік та розлив води на ділянках нижче пошкодженої дамби вплинули на рибу та дику природу, птахів, донних тварин, рослинний світ, рідкісні види/організми, на землях природно-заповідного фонду та Смарагдової мережі, а також водно-болотні угіддя глобального значення, які спричиняють розлив річок. Затоплення населених пунктів, включаючи вигрібні ями, сільськогосподарські угіддя, автозаправні станції та інші джерела забруднення, означає надходження в море надзвичайно великої кількості забруднення, яке може вражати різні групи організмів – від планктону до китоподібних.

Висновки. Щодо проблеми води з очисних споруд, оскільки води не буде як мінімум рік, а то й більше, то проблему нечистот потрібно вирішувати швидко і позачергово.

Щодо забезпеченості регіону водою для живлення Каховського водосховища, то організація свердловин залишається опимальним рішенням. Крім того, необхідно розвивати замкнуті цикли використання води на промислових об'єктах. Значно модернізувати систему водопостачання споживачів та змінити культуру споживання. Зокрема, існує велика потреба в модернізації інфраструктури водопостачання та розподілу. [5]

Існує кілька рішень, необхідних для відновлення балансу води та екосистем у найближчі 3-5 років. Наприклад, відновлення течії Дніпра та відновлення економіки Півдня України від землеробства до випасання тварин.

Або за кошти, необхідні для реконструкції Каховської ГЕС, будуть побудовані сучасні насосні станції, які дозволять брати воду для потреб промисловості та сільського господарства безпосередньо з Дніпра. Альтернатива – відновити роботу ГЕС і водосховища шляхом переходу на крапельне зрошення.

Подальші дискусії щодо подолання наслідків трагедії мають переміститися з медійних майданчиків у аналітичний простір. Під егідою РНБО доречно скликати мозкову групу із науковців відповідних напрямків, істориків, дата аналітиків, технологів та інших спеціалістів.

Вибух дамби Каховського водосховища унеможливило транспортування вантажів по Дніпру нижче Запоріжжя (ДніпроГЕС). Тобто, повністю закриває можливість перевалки зерна річковим транспортом (Дніпром) і, як наслідок, впливає на розвиток послуги рейдової перевалки вантажів. А це своєю чергою впливає на загальну пропускну спроможність українських морських портів.

Мінна загроза та несприятлива санітарна ситуація суттєво ускладнюють відновлення туризму на чорноморському узбережжі України (у тому числі й західній частині Криму) протягом кількох років.

Подолання наслідків можна поділити на три групи: 1. Першочергові заходи щодо зниження ризиків; 2. Середньострокові заходи щодо відновлення галузей та забезпечення безпеки; 3. Довгострокові заходи, пов'язані з реалізацією програм відновлення (чи заміщення) греблі на Каховській ГЕС.

Перші висновки щодо наслідків руйнування ГЕС ми зможемо оцінити тільки через кілька місяців, коли стабілізується рівень води, але вже зараз ми можемо описати контур тих сфер, де завдано найбільшої шкоди. Серед них: населення, території, енергетична, житлова та транспортна інфраструктура, сільське господарство, промисловість та екологія. Наслідки відчули і інші країни.

Наслідки осушення дна Каховського водосховища та витоку води з нього:

- вплив на рибну фауну, до моменту руйнування лише у Каховському водосховищі налічувалося 43 види риб, унаслідок швидкого витоку води на осушених ділянках мілководь опиниться майже вся рибна молодь, яка

приречена на загибель, що підірве результати нересту в довгостроковому періоді. Переважна більшість всіх риб, що населяли водосховище буде віднесена у море і загине у солоній воді; [6]

- вплив на птахів. Оцінити вплив осушення водосховища на популяцію до кінця наразі не можливо. До цього часу вони були на ізольованих островах, та тепер можуть отримати прямий сухопутний доступ хижаків і людей;

- вплив на донну фауну (бентос) організмів, які живуть у водоймах, у донному мулі прибережної зони – ріпалі – частини річки, де є рослини та сонячне світло. За кілька години саме ця зона оголилась, і це неминуче означає загибель більшості бентосних організмів колишнього водосховища;

- вплив на рослинний світ. Внаслідок різкого зниження рівня води у водосховищі зникнуть водні та прибережно-водні рослини;

- вплив на рідкісні типи біотопів і біотопи, загалом на території, що охороняється Бернською конвенцією, виявлено 38 рідкісних видів, для охорони яких в Україні створено території Смарагдової мережі. Найбільше від осушення постраждають водні біотопи та біотопи, що характеризуються екстремальною заболоченістю.

- вплив на території природно-заповідного фонду. Вище греблі Каховської ГЕС, у результаті осушення, постраждає також ціла низка природоохоронних територій, зокрема мінімум 11 об'єктів природно заповідного фонду;

- вплив на наземну фауну. Практично миттєве підняття рівня води на знижених ділянках і, тим більше, на островах не залишає шансів більшості наземних тварин (ссавці, плазуни, комахи, тощо) та колоніям більшості видів птахів;

- затоплення річок. У результаті катастрофічного паводку постраждає не лише річка Дніпро, але й її притоки, такі як Інгулець та Вірвовчина. Пониззя цих річок затоплено на багато кілометрів водами, що витекли з Каховського водосховища.

Також серед негативних наслідків – руйнування туристичних об'єктів та

важливої інфраструктури, хімічне забруднення земель та поширення інфекційних захворювань, занепад аграрного сектору та загроза руйнування екологічних систем. Наслідки руйнування дамби Каховського водосховища матимуть довгострокові наслідки для значної частини Східної Європи.

Наслідки для Чорного моря

а) Опріснення моря. Викид великої кількості річкової води може тимчасово опріснити деякі райони Чорного моря. Але, враховуючи, що мова йде про акваторію Дніпро-Бузького лиману, яка тисячоліттями наповнювалася водами Дніпра та Південного Бугу, навряд чи такий вплив спричинить катастрофічні наслідки.

б) Забруднення моря. Руйнування дамби Каховської ГЕС призвело до викиду у воду великої кількості палива та маслянистих речовин, які є токсичними для гідробіонів і можуть утворювати плівку на поверхні води. Крім того, затоплення населених пунктів, включаючи вигрібні ями, звалища, автозаправні станції та інші джерела забруднення, являє собою нетипово великий обсяг забруднення, що потрапляє в море, яке може впливати на різні групи організмів - від планктону до китоподібних.

Слід також згадати про наявність у донних відкладеннях водойми важких металів та інших домішок, які десятиліттями накопичувалися від диму промислових підприємств міст Запоріжжя, Дніпро, Кам'янське та ін. Великі обсяги забрудненої прісної води в поєднанні з умовами спекотного літа можуть стимулювати ріст організмів і водоростей і можуть викликати цвітіння води з усіма негативними наслідками цього явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Оксана Заблоцька. Каховська ГЕС: про історію будівництва, гідроелектростанцію у кіно та архітектуру Нової Каховки. URL: <https://suspilne.media/500257-kahovska-ges-pro-istoriu-budivnictva-gidroelektrostantsiu-u-kino-ta-arhitekturu-novoi-kahovki-foto/>

2. Діана Зубар. "Це техногенна катастрофа": еколог пояснив наслідки

підриву Каховської ГЕС для Чорного моря. URL: <https://suspilne.media/498406-ce-tehnogenna-katastrofa-ekolog-poasniv-vpliv-naslidki-pidrivu-кахovskoi-ges-dla-cornogo-mora/>

3. Лариса Козова. Знищено унікальну частину Дніпра: еколог розповів про наслідки підриву Каховської ГЕС. URL: <https://www.unian.ua/ecology/znishcheno-unikalnu-chastinu-dnipra-ekolog-rozpoviv-pro-naslidki-pidrivu-кахovskoji-ges-12284118.html>

4. Анастасія Поя. Через вибух на Каховській ГЕС почало опріснюватися Чорне море – Держекоінспекція. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/06/11/254787/>

5. Український інститут майбутнього. 7 головних питань і відповідей після підриву Каховської ГЕС. URL: <https://uifuture.org/publications/7-golovnyh-putan-i-vidpovidej-pislya-pidryvu-кахovskoyi-ges%E2%80%9F%E2%80%9F%E2%80%9F/>

6. Українська природоохоронна група. Наслідки осушення дна Каховського водосховища та витoku води з нього <https://uncg.org.ua/iakumu-ie-naslidky-rosijskoho-teraktu-na-kakhovskij-hes-dlia-dykoj-pryrody/>

PEDAGOGICAL SCIENCES

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД У ТРУДОВОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ СЕЛЯНСЬКІЙ РОДИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Окольнича Тетяна Володимирівна

д.п.н., професор

Шабала Ігор Валерійович

аспірант

Центральноукраїнський державний університет

імені Володимира Винниченка

м. Кропивницький, Україна

Вступ. Формування особистості, соціокультурний та, водночас, етнокультурний досвід якої дозволяє їй успішно самоорієнтуватися і самовизначатися у полікультурному середовищі, є важливою педагогічною проблемою сьогодення. Одним із шляхів її реалізації є звернення до власного народно-педагогічного надбання минулих епох.

Засвоєння історичного, традиційного досвіду українського народу в сімейному вихованні посідає важливе місце у розвитку і зміцненні української держави.

Педагогічний дискурс ХІХ – першої чверті ХХ ст. потребує нового прочитання. Саме цей історичний період є надзвичайно плідним дослідницьким полем – це час бурхливих суспільних, політичних, економічних перетворень, що змінювали традиційну українську сім'ю.

Ціль роботи. Охарактеризувати трудове виховання українських хлопчиків та дівчаток у родині відповідно їх статі.

Матеріали та методи. Матеріалами для роботи є етнографічні пам'ятки ХІХ – першої чверті ХХ ст. У роботі використано методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, ретроспекція, порівняння – для аналітичної обробки джерел дослідження, формування висновків та узагальнень.

Результати та обговорення. До середини 20-х років ХХ ст. українська селянська родина залишалася доволі замкненою виробничо-споживчою соціальною структурою, яка дотримувалась основних засад історично сформованого способу життєдіяльності. Процес формування необхідних виробничих знань та навичок регламентувався ustalеними сімейними традиціями, спадкоємністю професійних знань та статево-віковим розподілом праці. У сучасній науці використовується поняття «гендер», що походить з лінгвістики та у своєму первісному значенні перекладається з англійської мови як «рід», тобто така лексико-граматична категорія, що використовується у багатьох мовах для класифікації іменників (жіночого, чоловічого та середнього роду). Однак в останній третині ХХ ст. відбулось значне розширення значення цього поняття, спричинене залученням категорії «гендер» у сферу суспільних та гуманітарних дисциплін для позначення соціокультурних аспектів статі.

У трудовому вихованні дітей 7–14 років існували статево-вікові (гендерні) відмінності, які були віддзеркаленням статевої диференціації праці дорослих. Нормативна модель трудової соціальної інтеграції індивіда в традиційну культуру українців ХІХ – першої чверті ХХ ст. передбачала формування адекватних віку та статі гендерних ролей, забезпечення стабільної горизонтальної трансмісії етнокультурної інформації: від представників старшого покоління до молодшого.

Успішна трудова соціалізація дітей залежала від існуючих народно педагогічних приписів щодо особливостей статево-вікового статусу. Статево-вікова трудова диференціація у народній педагогіці актуалізувалась та увиразнювалась з 7 років, коли дитина остаточно усвідомлювала незворотність своєї статевої приналежності.

Установка на диференційоване виховання хлопчиків і дівчаток, на відмінності в їхній системі цінностей і життєвих орієнтирах спостерігалася практично в усіх регіонах України.

Хлопчики з 7 років, насамперед, допомагали у теслярській роботі, полюванні, обробці шкіри, хутра, дівчата – у хатньому господарстві, пряли,

ткали, вишивали та доглядали менших дітей, що підтверджував. Окремі види праці виконували виключно дівчата: мили посуд (ложки, миски і чавуни), замітали у хаті. Хлопці цього ніколи не робили. Більш старших дівчат, приблизно з 8 років, привчали коноплі м'яти, прясти, нитки мотати, полоти бур'ян та залучали до догляду за меншими дітьми. Хлопці ж, у свою чергу, залучалися до так званих «хлоп'ячих робіт: рубали дрова й лучину, взимку годували і напували худобу, допомагали батькові молотити» [1, с. 80].

У залежності від віку дітей, поступово, ці види праці ускладнювалися. Дев'ятирічний хлопець повинен був вміти в'язати сітки, жаки, їздити з батьком по дрова, допомагати в полі.

Із етнографічних записів Мр. Грушевського дізнаємось, що 12-річний підліток у сінокіс повинен був допомагати сіно гребти, складати і тягати копиці та допомагати заносити їх у клуню. Дівчата ж у жнива, зазвичай, бавили малечу та ввечері допомагали зносити снопи [1, с. 90].

У XIX – першій чверті XX ст. на селі традиційно майже всі речі побуту вироблялися вдома, тому важливе місце в процесі трудової соціалізації українських хлопчиків і дівчаток посідали ремісничі заняття та промисли: чоловічі та жіночі. Залучення дітей до ремесл та промислів починалося з 7–8 років, враховуючи вікові та індивідуальні особливості.

Професійний вибір міг впливати з нахилів дитини, роду занять батьків, а також тих видів праці, які були поширені в тій чи тій місцевості України. Спадкове передання професійної майстерності від батьків до дітей було основою збереження наступності, спадкоємності традиційного ремесла. Успадкування сприяло виникненню династій, створенню мистецьких осередків. Існування професійних династій спричинило виникнення виробничої лексики у повсякденному житті: топонімів (Бондарева вулиця, с. Гути), гідронімів (о. Гумнище), прізвищ і прізвиськ (Кушнір, Коваль, Бортнянський, Гончар) [4, с. 61].

Процес залучення дітей до сімейних ремесл та промислів демонстрував, що вони були не тільки пасивними спостерігачами та повторювачами

діяльності дорослих, а й активними учасниками, які часто коригували та вдосконалювали виробництво.

Батьки навчали синів виготовляти дерев'яний посуд, який у побуті селян посідав важливе місце до середини ХХ ст. Обираючи матеріал для виготовлення столового посуду, батьки вчили дітей урахувати властивості деревини не тільки з погляду зручності обробки, а й водонепроникності та міцності. Чоловіки навчали хлопців виготовляти різноманітні предмети для приготування їжі – лопатки, копистки (для замішування тіста), качалки, збивалки. Техніка виготовлення таких виробів була нескладною («вони просто вистругувалися ножом із вирубленої і розколотої сокирою колоди») [4, с. 30], тому доступною хлопчикам отроцького віку.

Навчали українських хлопчиків й гончарству. З початком 30-х років ХХ ст. гончарство, як й інші народні промисли, почало відчутно занепадати, хоча зачатки цього процесу спостерігалися ще з кінця ХІХ ст.

Поширеною справою чоловіків і хлопчиків-підлітків було плетіння корзин, обов'язком хлопців-отроків було надерти лика або нарізати лози для личаків, кошиків.

Батьки залучали хлопців до виготовлення пасток на птахів і дрібного звіра.

У сім'ях чинбарів хлопчики-отроки залучались до обробки шкіри та хутра, які також були чоловічими домашніми промислами.

Хлопці-отроки залучалися до допомоги батькам у бджолярстві.

Статеві-вікову ідентичність дівчинки народна педагогіка ХІХ – першої чверті ХХ ст. конструювала вже з перших моментів її життя, скеровуючи її активність на сімейно-побутову та господарську сферу, що статево означена як «жіноча». Дівчинка з 7 років через залучення до жіночої праці поступово опановувала ключові для жіночої статі ролі – матері та господині, успішність в яких була визначальною для її майбутньої долі.

Дівчатка 7–8 років також працювали в полі. Про це дбала передусім мати: робила їм малі мотики.

Поступово інформаційне та фізичне навантаження зростало, проте коло робіт, окреслене ще в ранньому дитинстві, зберігалось і надалі. Це давало змогу щоразу закріплювати вже набуті навички, починаючи від простіших завдань до складних і трудомістких процесів.

У 10–13 років дівчинка ставала справжньою помічницею матері, перебуваючи у повному її розпорядженні та поділяючи із нею усю «жіночу» працю. Деколи дівчаткам 11–12 років доручали самостійно виконувати окремі види робіт, а саме: жати, гребти сіно, товкти конопляне сім'я, збирати колосся під час жнив, допомагати у в'язанні снопів, тріпати льон тощо.

Поруч з іншими обов'язками у дівчат відбувалося поступове практичне знайомство з основними жіночими виробничими заняттями – прядінням, ткацтвом, шиттям, вишиванням. З-поміж усіх видів жіночих домашніх промислів прядіння і ткацтво посідали одне з найважливіших місць і були наймасовішим і найпоширенішими заняттями, безпосередньо пов'язаними із виготовленням одягу та інших предметів побуту.

До 5–6 років дівчатка виконували допоміжні роботи (наприклад, намотували цівки), а вже починаючи з 7-річного віку участь дівчини в роботі над полотном переставала носити суто ігровий або допоміжний характер. Дівчаток залучали до допоміжних робіт ткацького циклу: «м'яти коноплі, вичісувати вовну, допомагати шліхтувати пряжу» [3, с. 43].

У віці 10–12 років дівчатка прядли нарівні з жінками.

Дівчинці віком 12–14 років мати призначала певну «денну норму» у прядінні чи то вишиванні, лише за умови виконання якої та отримувала право на відпочинок чи розваги.

Зазвичай, дівчата самі прагнули якнайшвидше опанувати прядіння і ткацтво: це розглядалося як спосіб самоутвердження дівчинки, що надавав їй більшої значущості у сім'ї та авторитету серед однолітків. Уміння ткати та вишивати могло в майбутньому вплинути на успішність реалізації дівчиною шлюбної стратегії, бо вважалося, що «як рушників немає, то не дівка». В українців широко побутувало переконання, що дівчина взагалі не могла вийти

заміж, якщо не вміла ткати [3, с. 33].

Були ситуації, при яких гендерні ролі у трудовій диференціації ставали неактуальними. Таке відхилення від традиційного розподілу праці на чоловічу й жіночу було пов'язане з небагатодітністю (коли в сім'ї була одна дочка чи один син), зі смертю одного з батьків, що змушувало виконувати незвичні, важкі, але потрібні обов'язки та у випадку коли у сім'ї були діти однієї статі. Факти про порушення статевого розподілу праці зумовлювалися потребою прогодувати сім'ю за будь-яких умов та бажанням батьків зберегти ремесло в сім'ї. Наприклад, в Єлисаветградському та Олександрійському повітах Херсонської губернії у кінці XIX ст. хлопчики навчалися попервах добре прясти, а вже потім їх садили «до чоботу» (тобто починали опановувати ремесло чоботаря) [2, с. 200].

У разі, якщо дівчат було більше, то вони орали та молотили. За повідомленням інформаторки із Житомирщини на початку XX ст., вона у дитинстві йшла з батьком у поле виганяти коня [3, с. 13].

Висновки. Отже, у XIX – першої чверті XX ст. у трудовому вихованні українських дітей отроцького віку реалізовувався статево-віковий підхід, зумовлений суспільним поділом праці притаманним усім традиційним суспільствам: принципово по-різному організовувалося трудове виховання хлопчиків і дівчаток. Відмінності у трудовому вихованні хлопчиків і дівчаток отроцького віку були настільки суттєві, що воно, по суті, поділялося на два окремі процеси – процес виховання хлопчиків і процес виховання дівчаток. Відповідно, хлопчиків виховували більше чоловіки, дівчаток – жінки, залучаючи до жіночих (чоловічих) видів домашньої роботи та промислів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грушевський Мр. Дитина в звичаях та віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини. Обробив З. Кузеля. Львів, 1906. Т. VIII. 220 с.
2. Дерлиця М. Селянські діти. *Етнографічний збірник*. Ред. І. Франко.

Т. V. Львів: Наукова т-во ім. Шевченка, 1898. С. 123–207.

3. Звичаї в селі Забрідді та по деяких інших, недалеко від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині. Етнографічні матеріали, зібрані Василем Кравченком. Житомир, 1919. 160 с.

4. Шульгіна Л. Гончарство в с. Бубнівці на Поділлі. Матеріали до етнографії. Ч. II. К., 1929. 146 с.

ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ У ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК ВЗАЄМОДІЯ ДІТЕЙ ІЗ НАВЧАЛЬНИМ ОТОЧЕННЯМ

Плющик Єлизавета Василівна

старший викладач кафедри мистецької освіти
Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна

Титова Олена Романівна

концертмейстер кафедри мистецької освіти
Житомирського державного університету імені Івана Франка

Малішевська Ірина Віталіївна

вчитель-логопед
ДНЗ № 29, м. Житомир, Україна

Вступ/Introduction. Моделювання сучасної освіти диктує інноваційних підходів до постанови педагогічних проблем сьогодення. Освіта повинна розширяти механізми інноваційної діяльності, віднаходити творчі способи постанови важливих проблем, допомагати трансформації творчості в норму і форму існування дитини. Зміст такого навчання розвертається в орієнтації навчального процесу на латентні можливості дитини та їх реалізацію. Аналіз досліджуваного матеріалу засвідчив, що педагогічні інновації – це створення нових освітніх технологій. Саме освітня технологія являє сукупність науково і практично обґрунтованих методів та знарядь для здобутку очікуваного результату в будь – якій сфері освіти, особливо у дошкільному вихованні. Безперервний пошук ефективних методів навчання призводить до широкого використання інтерактивних технологій. Можна виділити два підходи до поняття «інтерактивність», це:

- бесіда, обрана, взаємодіяння;
- опитування з уживанням інтерактивних ігор.

Мета роботи/Aim. Метою роботи є інтерактивне навчання у закладах дошкільної освіти як взаємодія дітей із навчальним оточенням.

Матеріали і методи/Materials and methods. Вперше термін «інтеракція» був використаний у назві теорії символічного інтеракціонізму, що спирається

на ідеї Г. Блумер, Ч. Кулі, Дж. Болдуїна, Г. Зіммель. Інтерактивні методи навчання мають ряд особливостей, які слід враховувати в реальній навчальній діяльності (М. В. Кларін, В. В. Ніколіна, Т. С. Паніна, Л. Н. Вавилова і ін.). Підосною інтерактивного навчання є така організація навчального процесу, при якій практично всі діти виявляються залученими до ходу пізнання, вони мають можливість розуміти та рефлексувати з приводу того, що вони знають та думають.

Результати та обговорення./Results and discussion. Сучасна вітчизняна практика вивчає різні форми і методи інтерактивного навчання. Створюються сучасні способи ведення бесід, навчальних ігор, обізнається і доповнюється діяльність зарубіжних вчених. Згідно точки зору М. Коченгіної, інтерактивне навчання одночасно вирішує такі завдання:

- навчально – пізнавальне (гранично конкретне);
- комунікаційно – розвиваюче (пов'язане із загальним, емоційно інтелектуальним фоном процесу пізнання);
- соціально – орієнтаційне (результати якого проявляються вже за межами навчального часу і простору) [1, с. 35].

При інтерактивному навчанні вихователь виконує функцію помічника в роботі, одного з джерел інформації, ключове місце в його діяльності займає не окрема дитина-суб'єкт, а група взаємодіючих дітей, які стимулюють і активізують один одного, тобто іде процес усвідомлення навчального оточення.

Інтерактивні методи навчання допускають інтенсифікувати процес розуміння, засвоєння і творчого застосування знань при вирішенні практичних завдань, ефективність полягає у більш активному включенні дітей в процес не тільки отримання, але і особистого вжитку знань. Форми і методи інтерактивного навчання використовуються систематично і у дітей створюються продуктивні підходи до оволодіння певною інформацією, відходить боязкість висловити неточне припущення і настають довірчі взаємовідносини з вихователем.

Питання сучасної освіти допомагають дедалі більшій антитезі

узвичаєного інтерактивного навчання. Традиційні та інтерактивні форми навчання можна виокремити основну відмінність: 1. апелюють тільки до інтелекту учня, 2. будують особистість того, хто навчається наскрізь – його мислі, переживання, знання, інтерес і жадання.

Інтерактивне навчання будується на прямій взаємодії дітей із навчальним оточенням., на особистому досвіді учасників. Традиційне навчання засноване на обставині педагога як суб'єкта, а учня – об'єкта педагогічного процесу. У теорії інтерактивного навчання ця домінанта замінюється сприйманням про учня як суб'єкта власної навчальної діяльності. Тобто, в зіставленні з традиційним, в інтерактивному навчанні переростає у взаємодію педагога і учня: активність педагога вчиняє місце активності учня, а загадом педагога стає створення умов для їх почину. Педагог відмовляється від ролі специфічного фільтра, що переживає в собі навчальну інформацію, та виконує функцію асистента у роботі, одного з начал інформації. Потрібно наголосити, що ефективність інтерактивних форм навчання порівняно з традиційними не тільки можуть протиставлятися, а й мають доповнювати один одного.

Загад вихователя в інтерактивному навчанні полягає у направленості діяльності дітей взаємодії із навчальним оточенням. Він розробляє план заняття як сукупність інтерактивних вправ і завдань. Принципова відмінність інтерактивних завдань від ординарних – вихователь-дослідник одержує стимул до духовного пережитку, сприяє ціннісному переосмисленню і акцентування на певні орієнтири. Протилежна відмінність інтерактивного навчання полягає в тому, що в ході його не стільки закріплюється вже вивчений матеріал, скільки вивчається новий.

Режим інтеракції та взаємодія дітей із навчальним оточенням відвічає цільовим орієнтаціям інтерактивних технологій:

- активізація особистих інтелектуальних процесів дітей;
- ексцес чуттєвого діалогу у дітей;
- забезпечення розуміння інформації;
- індивідуалізація педагогічного впливу;

- умовивід на позицію суб'єкта навчання;
- здобуток двостороннього зв'язку (обміну інформацією)

навчального процесу та дитини.

Важливо, що інтерактивні педагогічні технології потрібно починати використовувати з дошкільного віку, оскільки сутність цієї роботи, її завдання та цільові орієнтири розробляються і далі:

- сприяння формуванню індивідуальної розумової активності кожної дитини,
- розвиток міжособистісних стосунків;
- формування комфортних умов для самоосвіти, саморозвитку особистості кожного вихованця.

У закладах дошкільної освіти впровадження в освітній процес інтерактивних педагогічних технологій та взаємодія дітей із навчальним оточенням, цілеспрямоване на формування інтегративних якостей дошкільнят, оволодіння ними конструктивними засобами та засобами взаємодіяння з довколишніми відповідно до завдань.

Використання інтерактивних ігор дозволяє включатися трьома видами пам'яті: зоровій, слуховій, моторній, що дозволяє сформувати стійкі візуально-кінестетичні і візуально-аудіальні умовно-рефлекторні зв'язки ЦНС.

Використання інтерактивних технологій вихователь починає застосовувати із дітьми, починаючи з трирічного віку. У молодшій групі проводиться – робота в парах, хоровод; у середній групі – робота в парах, хоровод, ланцюжок, карусель; у старшій групі – в парах, хоровод, ланцюжок, карусель, інтерв'ю, робота в малих групах (трійках, акваріум); у підготовчій до школи групі – робота в парах, хоровод, ланцюжок, карусель, інтерв'ю, робота в малих групах (трійках, акваріум, велике коло, дерево знань).

Найбільш придатні умови для включення кожної дитини до активної роботи на занятті та взаємодії дітей із навчальним оточенням створюють групові форми роботи. При організації роботи в парах та групах кожна дитина мислить, пропонує свою думку, нехай вона і непевна, у групах народжуються

дискусії, обговорюються різні варіанти вирішення, йде взаємне навчання. Саме групова форма роботи дозволяє вирішити завдання індивідуального підходу.

Важливо навчити дітей ставити запитання та відповідати на них. Працюючи парами діти привчаються уважно слухати відповідь товариша. Формуючи у дітей цілісну картину світу, діти вивчають якийсь об'єкт у взаємозв'язку та взаємодії з іншими об'єктами навколишнього світу. І в цьому незамінні інтерактивні технології та навчальне оточення, що дозволяють вирішувати педагогічні завдання у комплексі.

Висновки/Conclusions. Дошкільна освіта є першою сходинкою безперервної освіти людини. У зв'язку з цим виховання дітей дошкільного віку має будуватися відповідно до спільної ідеології модернізації загальної освіти, згідно з якою основним результатом діяльності освітньої установи стає не система знань, умінь і навичок, а оволодіння дитиною набором компетентностей. Однією з провідних компетентностей особистості, в тому числі й дитини дошкільного віку, є комунікативна компетентність, яка розглядається, як вираження своїх бажань, намірів, а також пояснення сенсу і складу своїх дій [2, с. 75].

Інтерактивні технології освіти в дошкільних дитячих установах необхідні для розвитку комунікативних навичок дошкільнят та взаємодія із навчальним оточенням.. Вона допомагає дітям зміцнити міжособистісні відносини, подолати скутість, невпевненість завдяки створенню ситуації успіху. В результаті формуються умови, які необхідні для розвитку потреби дитини постійно розвиватися.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Коченгіна М. Навчання зв'язного мовлення. Початкова освіта. 2006. № 12. С. 35.
2. Зязюн І. Технологізація освіти як історична неперервність. Неперервна педагогічна освіта. Теорія і практика. 2001. Вип. 1. С. 73-85.

ЗАСОБИ ХОРЕОГРАФІЇ ТА РУХЛИВИХ ІГОР В РЕКРЕАЦІЙНО-ОЗДОРОВЧІЙ РОБОТІ З УЧНЯМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Шевченко Ольга Володимирівна,

к. п. н, доцент,

Мельнік Анастасія Олександрівна,

к. п. н, доцент,

Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка

Вступ. Освітній процес фізичного виховання визначається як організований процес передачі і засвоєння системи спеціальних знань і рухових дій, спрямованих на фізичне і психічне удосконалення дитини. Набуття, уточнення і закріплення знань йде паралельно із засвоєнням техніки фізичних вправ та удосконаленням фізичних здібностей.

Вивчення фізичних вправ на уроках і в позаурочний час передбачає послідовне формування умінь та навичок виконувати окремі рухові дії. Формування рухових умінь і навичок має певні психологічні, функціональні і, як наслідок, дидактичні особливості. Відповідно до природних психофізіологічних процесів, які протікають в організмі дитини, під впливом багаторазового повторення фізичних вправ, що вивчаються, будується педагогічний процес управління формуванням рухових умінь і навичок [4].

Мета роботи полягає у визначенні рекреаційно-оздоровчого впливу впливу вправ хореографії та рухливих ігор на організм учнів початкової школи. Досягнення поставленої мети і вирішення завдань уроків фізичної культури обумовлюють методику навчання. Основними методами дослідження нами визначено: аналіз науково-педагогічної літератури, вивчення досвіду впровадження інноваційних технологій на уроках фізичної культури в початковій школі, педагогічний експеримент.

Результати та обговорення У зв'язку з визначеною метою дослідження на уроках фізичної культури молодших школярів ми використовували наступні

ациклічні навантаження: комплекси вправ хореографії і рухливі ігри. Спеціальні дослідження [3] показали, що заняття хореографією сприяють підвищенню рівня виділення гормонів, що особливо важливо, фізичне навантаження активізує реакцію кори і мозкового шару, нирок, передньої частки гіпофізу, щитовидної і підшлункової залоз, бере участь у регуляції білкового, вуглеводного, жирового і мінерального обміну речовин в організмі.

Заняття хореографією поліпшують обмін речовин, діяльність ССС і ДС, підвищують життєвий тонус. Оздоровчі заняття проводяться на рівні 65–70% від максимальної ЧСС, що дає тренувальний ефект. Тренувальний ефект – це зміни, що відбуваються в організмі в результаті виконання вправ.

Регулярні заняття поліпшують поставу, ходу, відновлюють нормальну вагу, зміцнюють м'язи всього організму, збільшується сила серцевого м'яза, поліпшується циркуляція крові. На заняттях з використанням вправ хореографії вирішуються наступні задачі:

1. Всебічний гармонійний розвиток форм тіла.
2. Навчання спеціальним знанням і умінням.
3. Вдосконалення фізичних здібностей.
4. Формування моральних і естетичних якостей.
5. Оздоровлення.
6. Поліпшення постави, ходи.

Більшість фахівців вказують на існування основних засобів хореографії [1, 2], які на практиці втілюються у спеціально розроблених рухових діях, що виконуються відповідно до особливостей музики. До таких засобів відносяться: природні види рухів (ходьба, біг, стрибки); загальнорозвивальні вправи з предметом і без нього; вправи на узгодження рухів з музикою; базові кроки хореографії і вправи різних груп; музичні ігри; вправи психорегуляції.

Аеробні танцювальні рухи впливають не тільки на рівень фізичного розвитку і фізичної підготовленості школяра, але й поліпшують статуру.

Рухливі ігри, як вказують інші автори, впливають більше на розвиток рухових здібностей, а музичні рухливі ігри будуть сприяти підвищенню

психоемоційного стану дитини та зацікавленості до занять фізичною культурою. Так як ми маємо молодший шкільний вік, то досягнення успіху від таких занять краще буде відбуватися в ігровій формі.

Розглядаючи зміст занять хореографією, слід виділити, що більшість рухів, на яких вона побудована – це танцювальні кроки, ходьба, біг, підскоки тощо. Танцювально-ритмічні вправи відносяться до рухів швидко-силового характеру. Вони вимагають тонкого дозування і швидкості м'язових скорочень, досить високої координації переміщень частин тіла дітей. Існуюче розмаїття танцювально-ритмічних комбінацій дозволяє обирати вплив на визначені м'язові групи.

Таким чином, всі аеробні вправи розраховані, як правило, на розвиток тієї чи іншої рухової здібності – сили, гнучкості, координації рухів і т. д, але домогтися цього можна не тільки за рахунок підвищення обсягу й інтенсивності занять.

У той же час помічено, що діти дуже швидко стомлюються при одноманітній діяльності. У зв'язку з цим багато авторів вважають за необхідне вчасно змінювати зміст і характер занять. Хореографія досить добре справляється з цією проблемою.

Елементи хореографії треба розглядати як один із сучасних напрямків гімнастики, а комплексний урок фізичної культури як навчання руховим умінням та навичкам в системі розглянутих ациклічних навантажень, який доповнюють його новим змістом і викликають інтерес до занять фізичною культурою дітей молодшого шкільного віку.

Ефективність навчання руховим діям, в певній мірі залежить від добору засобів і своєчасного та правильного використання методів і методичних прийомів навчання.

Ефективність впливу на фізичну підготовку учнів визначається відповідністю обраної фізичної вправи та параметрів її виконання педагогічному завданню, яке ставить учитель. Адже одна і та ж фізична вправа при відповідних режимах її виконання може бути використана для вирішення

різних завдань, а одне і те ж завдання може бути вирішене різними вправами. Тому в нашому дослідженні використовувалися різні режими рухової активності. Таким чином, для раціонального управління процесом розвитку фізичної підготовки дітей необхідно чітко визначати, що треба робити і як виконувати навчальне завдання.

Значна ефективність застосування вправ хореографії і рухливих ігор на уроках фізичної культури забезпечується кількома факторами високої моторної щільності та великою інтенсивністю фізичних навантажень; виконанням багатьох вправ, які спрямовані на розвиток рухових здібностей (гнучкості, координації рухів, сили та ін.); оптимальною ритмічною структурою. Облік цих особливостей дозволяє здійснювати цілеспрямовану фізичну підготовку школярів, особливо на початку занять у закладах загальної середньої освіти і привчає їх до систематичного навчання із застосуванням фізичних вправ, що дозволяє на наступних етапах досягати досить високої фізичної підготовленості.

Методика навчання руховим умінням та навичкам повинна передбачати точні вказівки, щодо виконання у певній послідовності системи основних операцій, які сприяють позитивному вирішенню поставленої мети.

Знання про техніку виконання певного руху сприяють якісному оволодінню руховими навичками, розвитку в дитини потреби у фізичному вдосконаленні, вихованню звички до самостійних занять фізичними вправами.

Ефективність методики формування знань буде вищою, якщо при цьому дотримуватись певних правил. Найважливішими серед них є:

- оволодіння руховою дією повинно починатися з формування знань про сутність рухового завдання і можливі шляхи його вирішення;
- обсяг і зміст знань повинен відповідати віковій учнів, їхній попередній теоретичній підготовці та інтелектуальному розвитку;
- особливістю засвоєння теоретичних відомостей у фізичному вихованні є те, що джерелом знань служить не тільки інформація вчителя та літературні джерела, але й сама рухова діяльність учнів.

На основі м'язових відчуттів, аналізу результатів виконання фізичних вправ учень пізнає закономірності рухів, отримує практичні наслідки впливу певних фізичних вправ на розвиток здібностей, удосконалення функцій різних систем організму, переконується у власних рухових можливостях і значимості занять особисто для себе.

Принципова схема побудови алгоритму методики розвитку рухових здібностей повинна включати низку операцій:

1. Постановка педагогічної задачі (визначається, яку саме здібність і до якого рівня потрібно її розвивати).
2. Добір найбільш ефективних для вирішення поставленої задачі засобів.
3. Добір адекватних методів навчання.
4. Визначення місця вправи в окремому уроці і в системі занять.
5. Визначені тривалості періоду розвитку здібності та необхідної кількості навчальних занять.
6. Визначення загальної величини фізичних навантажень та динаміки у відповідності з закономірностями адаптації до тренувальних впливів.

Методи вдосконалення рухових здібностей дітей побудовані на закономірностях чергування рухової активності і відпочинку, напруження і розслаблення, співвідношення між обсягом виконаної роботи та її інтенсивністю.

В теорії і методиці фізичного виховання розрізняють два рівні рухового уміння:

- 1) уміння виконувати окрему рухову дію – це здатність учня виконувати вправу, концентруючи увагу на кожному русі, що входить до її складу;
- 2) уміння виконувати цілісну рухову діяльність – це комплекс рухових навичок, що взаємодіють у процесі вирішення учнями певних рухових завдань, або уміння здійснювати процес фізичного виховання з метою самовдосконалення.

Процес навчання вправам можна умовно розділити на три етапи, які тісно пов'язані між собою:

1. Етап початкового розучування – основна мета цього етапу полягає у вивченні основ техніки певної рухової дії. Перш за все учитель повинен назвати вправу, а потім продемонструвати її. Тобто це стадія, на якій виробляється вміння відтворювати техніку руху в загальній «грубій» формі.

2. Етап поглибленого розучування – здійснюється деталізоване вивчення вправи. У результаті на цьому етапі відбувається уточнення рухового вміння, яке частково переходить у навик.

На цьому етапі пріоритетним методом стає метод цілісної вправи і зберігають своє значення майже всі методичні прийоми, котрі застосовуються на початковому етапі, як от: підвідні вправи, фізична допомога, орієнтири, за допомогою останніх здійснюється контроль за переміщенням тіла і його частин у просторі. Використовуючи орієнтири, можна допомогти учневі: уточнити напрям руху тіла або окремих його частин; набрати мах визначеної величини; визначити місце прикладання головних м'язових зусиль. Але використання цих прийомів з часом стає більше епізодичним.

3. Етап закріплення та вдосконалення вправ – передбачає вдосконалення рухових дій в умовах його практичного застосування, в результаті чого формується стійкий навик, що придбав якості, котрі дозволяють цілеспрямовано використовувати його в різних умовах рухової діяльності.

В міру закріплення навичку повторення рухів може проходити в різноманітних з'єднаннях (зв'язках) хореографії з іншими вправами, що може відбуватись при: ускладненні зовнішніх умов; змінах у фізичному і психічному стані учня (втома, відвернення уваги, хвилювання або інших емоцій); наявності різноманітних з'єднань (зв'язок) хореографії з різними вправами, а також і в таких з'єднаннях, де виникає необхідність побороти вплив негативного переносу навичку; зростанні фізичних зусиль (з різних вихідних положень, у складне кінцеве положення); при використанні певної рухової гри.

Висновки. Отже, для того, щоб правильно побудувати освітній процес і раціонально використовувати різноманітні методичні прийоми, важливо знати і широко застосовувати не тільки загальні закономірності формування рухових

навиків, але й віковій особливості цього процесу. При підготовці до вивчення аеробних вправ важливо знати не лише техніку, але і дидактичні властивості, тобто всі особливості навчання даному рухові.

Важливість визначення оптимальних обсягів організованої рухової активності дітей молодшого шкільного віку, які навчаються в умовах освітніх закладів, полягає у тому, що неадекватні обсяги розумових і фізичних навантажень, сполучаючись, можуть негативним чином відбитися на стані їх здоров'я, знизити адаптаційні можливості зростаючого організму.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Бермудес Д. В., Лоза Т. О. Музична ритміка і хореографія в системі підготовки вчителів фізичної культури / *Актуальні проблеми фізичного виховання та спорту на сучасному етапі: матеріали наук. конференції, 17–18 травня 2007 р.* Чернігів: ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2007. №44. С. 131–133.

2. Жиров О. Деякі аспекти методики викладання ритміки та хореографії у початкової школі / *ПДПУ: зб. наук. праць.* Полтава, 2003. Вип. 1-2: «Педагогічні науки». С. 48–52.

3. Калініченко О. М. Методика застосування комплексних уроків фізичної культури в навчальний процес учнів початкової школи (аеробіка, рухливі ігри, хореографія): методичний посібник. Харків: ХДАФК, 2008. 60 с.

4. Прокопюк С. Структура та зміст музично-акробатичних композицій / *Теорія і методика фіз. вих. і спорту.* 2000. № 1. С. 29–33.

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

УДК159.9

ПРИМЕНЕНИЕ СХЕМА-ТЕРАПИИ И МЕТАФОРИЧЕСКИХ АССОЦИАТИВНЫХ КАРТ В РАБОТЕ ПСИХОЛОГА

Гасанова Гюльнара

Доцент кафедры «Педагогика и психология»

Бакинского Славянского университета

г. Баку, Азербайджан

Аннотация: статья посвящена рассмотрению вопросов, связанных с эффективным диагностическим инструментом – метафорическими ассоциативными картами, позволяющим не только выявить тревожащие клиента травмы детства, но и оказать терапевтическое воздействие на него. Помимо этого, нам представилось достаточно эффективным применение в работе схема-терапии, которая в сочетании с МАК позволила провести краткосрочную терапию по восстановлению психического здоровья клиента. В статье представлена классификация дисфункциональных схем-режимов (детский, родительский, копинг-стратегии, здоровый режим), которые положительно зарекомендовали себя в работе с метафорическими ассоциативными картами, позволяя выявить травмы детства, осознать боль внутреннего ребенка, оказав ему помощь и поддержку.

Ключевые слова: гештальт-терапия, когнитивно-поведенческая терапия, копинг-стратегии, метафорические ассоциативные карты, психоанализ, психодинамическая терапия, режимы, схема-терапия.

Современные исследования в области психологии и психотерапии семейных отношений, работы с детскими травмами ставят перед нами задачу изыскать инновационные средства работы с клиентом, которые бы помогли нам

проникнуть в бессознательное индивида, выявить субъективные причины неосознанного подсознательного поведения человека. Достаточно долгий опыт использования метафорических ассоциативных карт [3, 4], которые являются прекрасным инструментом для выявления детских травм как у ребенка, так и взрослого человека, позволил использовать одновременно с ними и другие виды терапии. Основанные на методе проекция, метафорические ассоциативные карты достаточно легко и просто переносят личную проблему клиента на изображения, представленные в колоде. Каждое изображение может быть интерпретировано по-разному отдельным клиентом, что связано с визуализацией внутреннего опыта, который в настоящее время актуализируется в разговоре по картинке.

Используя метафорические карты в нашей практической деятельности, мы отметили для себя важный момент: метафорические ассоциативные карты это достаточно мобильное средство получения необходимой для психолога информации и является не только диагностическим, но и коррекционным инструментом, позволяющим проводить аналитико-синтетический анализ, направленный на понимание потребностей клиента.

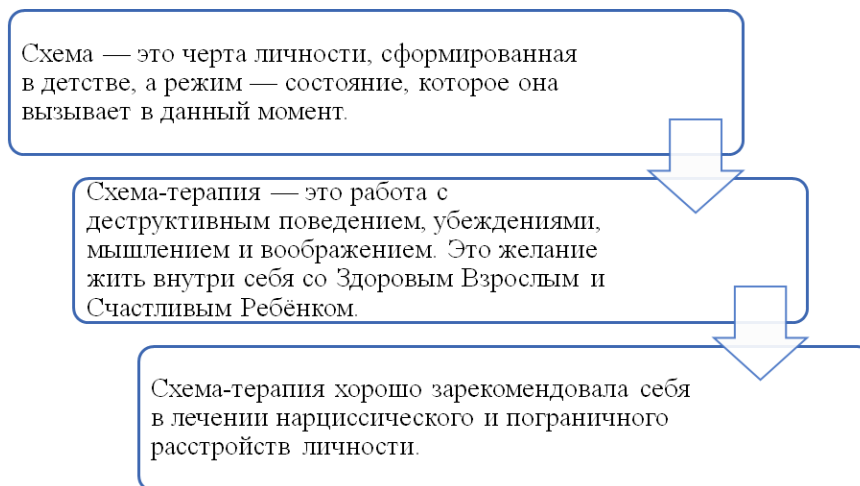
Многообразие техник, применяемых в работе с каждым конкретным случаем, позволяет с легкостью найти путь к психотравматической ситуации, а использование метафоры помогает исключить возможность повторной или новой травмы, что, естественно, создает условия для безопасного поиска и моделирования решения проблемы.

Однако, знакомство с схема-терапией Джеффри Янга, которая вобрала в себя элементы психодинамической терапии, когнитивно-поведенческой, гештальт-терапии и др. является интегрированным подходом к психотерапии, что является предметом исследований ученых Арнтц А., Якоб Г., Лихи Р. Л. [1, 8, 9],

В чем же суть данной терапии? Осознание клиентом своих базовых эмоциональных потребностей за счет уменьшения влияния на его жизнь неадаптивных схем, является главной целью данного направления. Безусловно,

осознание негативного влияния схем на поведение и чувства человека, может оказать существенное влияние на качество последующей жизни человека. Весьма кратко суть данного вида терапии можно представить следующим образом:

Рис. 1. Общее представление о схема-терапии.

Создатель данного направления Джеффри Янг [7] представил нам пять категорий базовых эмоциональных нужд, которые необходимы для нормального развития. Подавление какой-либо из нижеуказанных потребностей способствует развитию дезадаптивной схемы.

- Безопасность и забота.
- Автономия, компетентность и чувство идентичности.
- Свобода в выражении нужд, мнений и эмоций.
- Спонтанность и игра.
- Реалистичные границы и обучение самоконтролю.

Так, например, чрезмерные упреки родителей за плохое поведение, за баловство, может способствовать проявлению схемы негативизма-пессимизма, таким образом концентрируя объект на запретах и негативных аспектах жизни. В классической схема-терапии существует 18 дезадаптивных схем, каждая из которых возникает от неудовлетворения одной из пяти потребностей, что связано с индивидуальными особенностями личности, его типом нервной системы и темперамента. Помимо них, автором были предложены три типа

дисфункциональных схем-режимов, позволяющих клиенту выработать стратегии борьбы с ранними неадаптивными схемами.

Охарактеризуем каждый из них. Так, детский режим относится к ранним неадаптивным, что характеризуется возникновением у взрослого детского поведения, капризов, упрямства, все то, что проявляется у детей на определенной ступени их развития. Если включается режим уязвимого ребенка, то ему свойственны: стыд, неуверенность, страх, чувство незащищенности и одиночества. Агрессивный режим может иметь как открытую форму выражения, так и скрытую, проявляющуюся в форме упрямства, негативизма. Неумение довести начатое дело до конца, негативное отношение к дискомфорту свойственно импульсивному ребенку.

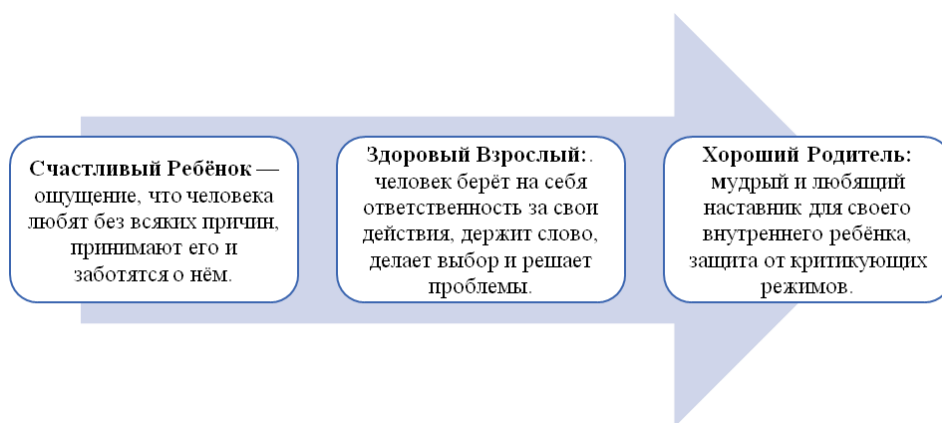

Рис. 2. Дисфункциональные схемы-режимы

Как выглядит родительский режим? В нем представлены модели поведения или своих родителей или людей, которые были достаточно важными для них в детстве. Отсюда и виды режимов: «карающий критик», наказывающий за самые мелкие ошибки и весьма «требовательный критик», отличающийся завышенной планкой как к себе, так и другим. «Внушающий вину критик» - отличается неумением выстраивать взаимоотношения с людьми,

он способен чувствовать вину перед другими.

Автор данной терапии не только разъясняет наличие в нашей жизни определенных режимов, но и предлагает нашему вниманию копинг -стратегии («дисфункциональные копинги»), которые позволяют справиться с тревожностью, стрессом. К ним относятся капитуляция, которая может проявляться в полном послушании, пассивном или угодливом поведении. Данные копинг - стратегии весьма часто заставляют людей подавлять свои эмоции за счет умственных или поведенческих стратегий, что также может проявляться в форме отстраненного самоутешителя или избегающего защитника, что проявляется в самоизоляции (форма ухода от стресса) или наоборот через возмущение могут скрывать свои настоящие чувства (гневный защитник). Особо следует отметить режим гиперкомпенсации, проявляющийся как через «самовозвеличивание», гиперконтроле (постоянные переживания, недоверие к другим людям). Гиперкомпенсация может создать режимы, имеющие негативное влияние на окружающих (агрессор, манипулятор, хищник), так и положительное, что связано с обесцениванием сложностей за счет преувеличения позитива (Поллианна). Важным элементом в системе Янга являются здоровые режимы:

Рис. 3. Здоровые режимы

Рассматривая схему-терапию Д.Янга, можно заметить, насколько она интегрирует с функциональной моделью эго-состояниями ребенка в транзактном анализе Э.Берна (ребенок, родитель, взрослый). Так, в эго-состоянии ребенка выделяется: свободный, адаптивный и бунтующий

ребенок (в схема-терапии агрессивный ребенок). Родительский этаж, представленный двумя эго-состояниями схож по пункту «Контролирующий (Критикующий) Родитель» (Э.Берн) с родительским режимом («карающий критик», «требовательный критик»). А в здоровом режиме имеется заботливый, опекающий родитель, соотносящийся в схема-терапии с «хорошим родителем».

В работе с клиентами, мы попытались одновременно с техниками схема-терапии применить метафорические ассоциативные карты, которые достаточно хорошо сочетались с анализом травм клиента и выявлением его внутреннего ребенка. Создав доверительное пространство в работе с клиентом, мы пытаемся выявить наличие конфликтов в подсознании, определив дисфункциональные схемы, с которыми будет вестись дальнейшая работа. Среди наиболее эффективных техник, которые применяются в схема-терапии нужно отметить следующие: экспериенциальные, когнитивные, поведенческие. Благодаря замене схема-режимов адаптивными, мы можем разрешить психологическую проблему, которая беспокоит клиента.

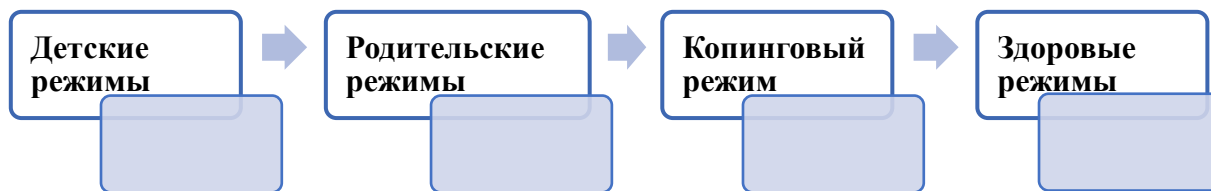
Весьма эффективна экспериенциальная техника - рескриптинг, который основывается на активизации воображения, помогающего заново воссоздавать и прожить негативные эмоции, присутствующие в жизни клиента. Воссоздание неприятного эпизода из детства, замена его на положительный, с применением здорового режима, позволит не только исцелить уязвимого ребенка, но и восстановить жизненный баланс, восполнив потерянный ресурс новым взглядом на сегодняшнюю ситуацию.

Прекрасным дополнением к данной терапии являются метафорические ассоциативные карты, которые представлены разного рода картинками, с изображением людей, их взаимоотношений, различные жизненные ситуации, иногда сказочные сюжеты, животные, абстрактные картины.

Для работы с детскими травмами или внутренним ребенком можно использовать колоды МАК Ирины Орды [6] «Внутренний ребенок: путешествие к себе», «Исцеление внутреннего ребенка», Ицик Шмулевич «Аниби. Мой внутренний ребенок», Анна Воинова «Мой внутренний ребенок»

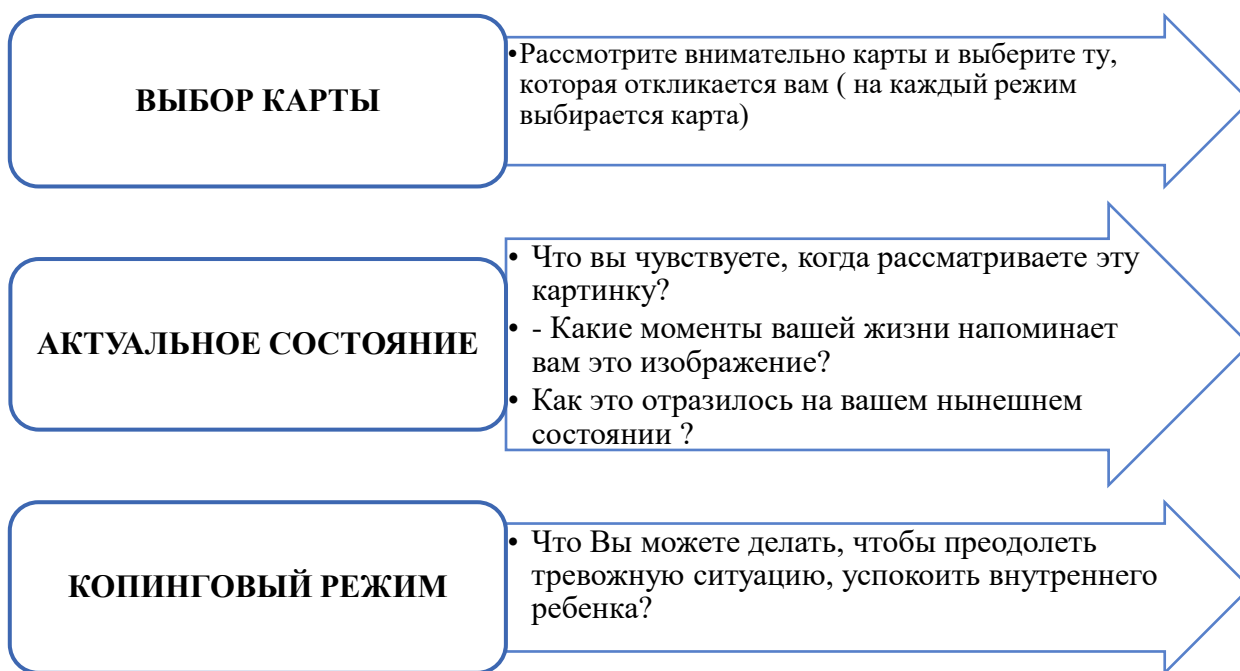
и др.

Обращаемся к клиенту с просьбой выбрать из колоды карту с изображением, которое подойдет каждому режиму схемы:

Рис. 4. Схема-терапия с МАК.

Ввиду того, что МАК основываются на методе проекции, выбор карт позволяет сделать выброс их подсознания травм, которые ассоциируются у клиента с каждым режимом:

Рис. 5. Алгоритм работы МАК с схема-терапией.

В зависимости от выбора карт проводится сеанс, на котором разбираются травмы клиента. Синтез схема-терапии и сюжета, который возникает при выборе МАК позволяет облегчить консультативный процесс, в ходе которого негативные эмоции переходят в позитивное осознание, проработку и принятия

здорового режима, в котором, благодаря рескриптингу, в сознании закрепляется новый образ, отношение к той проблеме, которая травмировала клиента на определенном этапе его формирования.

Именно визуальный контекст (МАК) облегчает активизацию образов прошлого и позволяет закрыть гештальт «здесь и сейчас». Важность применения схема-терапии в нашей практической деятельности была обусловлена и тем фактом, что благодаря профессиональной деятельности психолога и психотерапевта, клиент обучается умению проявлять адаптивные режимы в реальной жизни, которые важны для его эмоционального и психологического комфорта.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Арнтц А., Якоб Г. Практическое руководство по схема-терапии. Методы работы с дисфункциональными режимами при личностных расстройствах / Перевод с англ. Е. Плотниковой; под научной редакцией А. В. Черникова М.: Научный мир, 2016, 320с.
2. Буравцова Н. В. Использование ассоциативных карт в работе с детьми и подростками. М. 2017, 200 с.
3. Гасанова Г. А., Поладова С. Г. Применение метафорических ассоциативных карточек в работе психолога. Баку, ADPU, 2023, 185 с.
4. Гасанова Г. А. Метафорические ассоциативные карты как инновационный инструмент в работе психолога с подростками // Журнал «Известия Балтийской государственной академии рыбопромыслового флота: психолого-педагогические науки», 2021, 1(55), с. 67-75.
5. Морозовская Е. Мир проективных карт: обзор колод, упражнения, тренинги. М: Генезис, 2014, 168 с.
6. Орда И. И. Внутренний ребенок: путешествие к себе. Метафорические ассоциативные карты. М.: АСТ, 2021, 354 с.
7. Янг Джеффри, Вайсхаар Марджори, Клоско Джанет. Схема терапия. Практическое руководство. ООО «Диалектика», Киев, 2020, 424 с.

8. Leahy R. L. (2015) Emotional Schema Therapy. Guilford: New York.

9. Leahy R. L. (2019) Emotional Schema Therapy: Distinctive Features.

Routledge: Oxford, UK

ВРАХУВАННЯ ДИТЯЧОЇ ТРАВМИ ПРИ ФОРМУВАННІ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД РАННЬОЇ ДОРОСЛОСТІ

Євдокимова Наталя Олексіївна

д. психол. н., професор

Нікулін Дмитро Іванович

аспірант

Міжнародний класичний університет

імені Пилипа Орлика

м. Миколаїв, Україна

У статті визначено поняття психологічної травми як реакції особистості, що виникає в результаті дії на психіку людини особисто значущої інформації або гостро емоційного стресового фактору та може спричинити суттєву шкоду фізичному та психічному здоров'ю особистості. Також визначено поняття дитячої травми як події або досвіду, який спричиняє значну дистрес-реакцію в дитини та може обумовлювати наявність негативної ситуації її розвитку. Проаналізовано поняття життєстійкості та роль життєстійкості у переживанні особистістю гострої стресової ситуації, а саме воєнного конфлікту. Визначено роль дитячої травми у процесі формування життєстійкості у період ранньої дорослості.

Ключові слова: психологічна травма, стрес, життєстійкість, рання дорослість.

Вступ. У сучасній психологічній науці особлива увага приділена дослідженню особливостей впливу дитячих психотравм на подальше життя та особистісний розвиток особистості. Травматичний досвід у дитячому віці безпосередньо впливає на життєдіяльність людини в період ранньої дорослості, з одного боку, блокуючи цілісність її психічного світу, змінюючи її життя, а з іншого боку, мобілізуючи її життєві сили та формуючи її життєстійкість. Припускаємо, що пережиті у дитинстві травматичні події можуть стати

ресурсом для формування життєстійкості особистості в період ранньої дорослості.

У сучасній психологічній літературі психологічна травма визначається як така, що виникає в результаті дії на психіку людини особисто значущої інформації або гостро емоційного стресового фактору та може спричинити певний психологічний чи психічний розлад, шкоду здоров'ю людини, як фізичному так і ментальному [1].

У свою чергу дитяча психологічна травма трактується як подія або досвід, який спричиняє значну дистрес-реакцію в дитини та може викликати негативні наслідки у її психічному та фізичному здоров'ї, поведінці та розвитку [2].

Мета дослідження. Метою роботи є виявити особливості впливу отриманих у дитинстві травм на формування життєстійкості особистості в період ранньої дорослості.

Результати та обговорення. На сьогоднішній день існує значна кількість досліджень з теми вивчення психологічної травматизації. Серед зарубіжних дослідників можна відзначити І. Ільїна, Р. Кадирова, І. Ковальова, А. Міхеєва, О. Петрову, М. Решетникова, Н. Тарабрину, Л. Трубиціну, І. Шаллан. Серед вітчизняних досліджень можна відзначити роботи таких учених, як: І. Біла, Н. Євдокимова, В. Зливков, З. Кісарчук, А.Красило, І. Кучманіч, Г. Лазос, С. Лукомська, І. Литвиненко, Г. Лялюк, Е. Мазур, Р. Мороз, І. Музиченко, Я. Омельченко, І. Ткачук, Р. Цицей та ін.

Зокрема Е. Мазур зазначає, що «психологічну травму у самому загальному плані можна визначити як реакцію особистості на стресові життєві події. Такими подіями є війни, терористичні акти, стихійні лиха, нещасні випадки та аварії, фізичне, емоційне і сексуальне насилля, серйозні захворювання і медичні операції, ситуації втрати, горя, міжособистісні конфлікти тощо» [3].

Дослідники С. Гончарова, Н. Пов'якель, Л. Пергаменщик, М. Яковчук, D. Olweus у своїх дослідженнях визначають, що: «травмуючи ситуація

розглядається як взаємовплив особистості і середовища, у разі якого провідна роль відводиться суб'єктивним факторам: переживанню і розумінню ситуації людиною, ставленню до неї, інтерпретації подій» [4].

Дослідник А. Красило, у свою чергу, вважає, що психотравма взагалі не може бути подією і дає власне визначення психологічної травми, а саме: «катастрофічне руйнування особистісної самооцінки внаслідок втрати або загрози недосяжності сенсоутворювальних соціальних цінностей. Умовою зростання актуальності цих цінностей є особистісний розвиток у межах конкретної травмівної зони» [5].

На сьогоднішній день врахування дитячої травми при формуванні життєстійкості особистості в період ранньої дорослості є однією з актуальних тем педагогічної та вікової психології, в першу чергу, через загострення воєнних дій, а також підвищення кількості техногенних й екологічних катастроф та обумовлюється загальними складними соціально-економічними умовами життя населення.

Війна в Україні, яка розпочалась ще у 2014 році, позначилася на різних рівнях життєдіяльності людини: фізичному, соціальному та психологічному. Вочевидь, що для дітей та підлітків цей вплив є найсуттєвішим, адже саме в цьому віці формується особистість, а психіка людей зазнає істотних трансформацій, що робить її особливо вразливою. В умовах надзвичайних ситуацій, до яких, зокрема, відноситься й війна, критичні процеси перетворення внутрішніх особистісних переконань ускладнюються та обтяжуються психологічними травмами, порушенням й утратою усталеної системи соціальних зв'язків та відсутністю підтримки. Саме тут доцільно згадати феномен життєстійкості.

Дослідження С. Мадді і С. Кобейса трактують поняття життєстійкості як: «особистісну характеристику, яка є загальною мірою психологічного здоров'я людини і включає три життєві установки: залученість, контроль над подіями та готовність до ризику [6].

Також життєстійкість розглядається «як можливість особистості

витримати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішню збалансованість не знижуючи успішність діяльності» [7].

Проблеми розвитку життєстійкості в умовах збройних конфліктів становить науковий інтерес низки вітчизняних та зарубіжних дослідників (Н. Бастун, С. Богданов, Н. Бочкор, Є. Дубровська, О. Залеська, В. Климчук, М. Маркова, О. Панченко, Т. Тарабрина, Т. Титаренко, В. Чернобровкін, E. Anthony, T. Betancourt, C. Koupernik, W. Tol, M. Wessells, J. Williamson).

Зокрема Т. Betancourt аналізує, що поняття психологічної адаптації, життєстійкості та психічного здоров'я дітей і підлітків в умовах війни слід розглядати як динамічний процес [8].

Проте, незважаючи на існування значної кількості теоретичних та емпіричних досліджень, залишається не вивченою низка питань, пов'язаних із практичними аспектами проблеми. Зокрема, маловивченим є питання психологічної травматизації дітей як чинника формування життєстійкості особистості в період ранньої дорослості, що зумовлює гостру актуальність та необхідність подальших досліджень за цією тематикою.

Висновки. Отже, урахування дитячої травми при формуванні життєстійкості особистості в період ранньої дорослості має велике значення з практичної та наукової точки зору. Наукове дослідження цієї проблеми дозволить більш глибоко зрозуміти механізми впливу дитячої травми на формування життєстійкості, розробити інтервенційні програми та стратегії, спрямовані на підтримку та покращення життєвої адаптації молодих дорослих, які пережили травму. Результати дослідження можуть бути використані як основа для розробки ефективних практичних рекомендацій, спрямованих на поліпшення психологічного благополуччя та якості життя осіб, що пережили дитячу травму, а також на попередження подібних ситуацій у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Синявський В. В., Сергеєнкова О. П. Психологічний словник. / за ред. Н. А. Побірченко. Київ, 2007. 336 с.

2. Титаренко Т. М. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П. П. Горностая. Київ : Рута, 2001. 320 с.
3. Е. Мазур Психическая травма и психотерапия. Психотерапевтический журнал. 2003. № 1. С. 31–52.
4. Заграй Л.Д. Концептуалізація «Я» і психологічна травма. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. 2015. Вип. 128. С. 108–111.
5. Красило А. И. Социально-гуманистический анализ психологической травмы. Культурно-историческая психология. 2009. Том 5. № 3. С. 81–90.
6. Khoshaba D., & Maddi S. Early Antecedents of Hardiness // Consulting Psychology Journal. – Spring, 1999. – Vol. 51. – N 2. – P. 106–117.
7. Психолого-педагогічні основи процесу самотворення особистості: монографія / Л. З. Сердюк, Т. М. Яблонська, І. В. Данилюк, О. І. Пенькова, Н. В. Володарська [та ін.] ; за ред. Л. З. Сердюк. – К.: Педагогічна думка, 2015.-197 с.
8. Допомога дітям, постраждалим внаслідок воєнного конфлікту : довідник / Н. Пророк, С. Гончаренко, Л. Кондратенко та ін. Слов'янськ : ПП «Канцлер», 2015. 84 с

ВПЛИВ ПСИХОТРАВМИ НА РОЗВИТОК ДИТИНИ-СИРОТИ

Завгородня Людмила Вікторівна

Магістрант кафедри психології ДГУ, Україна

Вступ. / Introductions. Існуючі в психології підходи до вивчення травматичних подій як джерела надзвичайно негативних наслідків для особистості не відповідають вимогам сучасної ситуації постійних соціальних, економічних, геополітичних криз та конфліктів, коли потенційно травматичні ситуації є неминучою частиною життя та соціальні групи. Це вимагає пошуку шляхів реалізації конструктивного, еволюційного потенціалу криз та травматичних ситуацій. Крім того, десятиліття досліджень різних форм психічної травми показали, що одні й ті ж події можуть бути психотравмуючими для одних людей, а для інших - ні. Це свідчить про участь у процесі психічної травми не тільки ситуаційних та індивідуальних, а й соціально-психологічних факторів, оскільки вони приносять із собою різні форми психологічної травми, у тому числі соціальні наслідки для життя людини. У зв'язку з усім цим особливої актуальності набуває проблема виявлення соціально-психологічних факторів, які беруть участь у реалізації конструктивного потенціалу різних стресових, кризових та травматичних подій.

Дитина сирота пережила психотравмуючу ситуацію, або в ній знаходиться, це дитина, якій необхідна підтримка та своєчасна допомога.

Одним з основних чинників, обумовлюючих психологічну травматизацію дитини, є жорстоке з нею поводження. Ставлення, яке призводить до деформації особистісного розвитку. Основними наслідками жорстокого ставлення для дітей є їх недостатній контроль над власною імпульсивністю, зниження здібності до самовираження, відсутність довіри до людей, депресії. І саме тому, в цей період необхідно впливати на формування позитивних налаштувань на життя та уявлень про себе. Любов, тепло і прийняття вкрай важливі в плані розвитку високого рівня позитивних якостей самоствалення. Самоствалення, це цілісний образ, єдина, хоча й не позбавлена внутрішніх протиріч, установка стосовно

самого себе.

Мета роботи. / Aim. Термін "посттравматичний ріст" для опису суб'єктивно сприйнятих позитивних змін особистості після психологічних травм та криз був введений американськими психологами Річардом Тедескі та Лоуренсом Келхуном, які ініціювали емпіричне дослідження цього явища (Л. Г. Тедчі Тедескі та Л. Калхун розробили соціально-когнітивну модель посттравматичного зростання особистості [Р. Г. Тедескі, Л. Г. Калхун, 2004], але вона має ряд істотних обмежень:

- це робить картину досліджуваних процесів статичною ;

- модель містить вказівку на визначальну роль соціально-психологічних факторів (соціально-психологічна підтримка, міжособистісна взаємодія, соціальні сприйняття) у процесах посттравматичного зростання, але не розкриває змісту цих факторів;

- недостатнє розуміння структурних і часових характеристик неясним.

Виявлені обмеження та протиріччя дозволили сформулювати проблему дослідження: виявлення соціально-психологічних факторів, що сприяють посттравматичному зростанню особистості в різні періоди після травми.

Матеріали та методи./Materials and methods. В роботі з дітьми/підлітками важливо використати гнучкі форми корекційної роботи. Творчість надає дитині можливість програвати, переживати, усвідомлювати конфліктну ситуацію, яку-небудь проблему найбільш зручним для її психіки способом. Сама дитина, як правило, навіть не усвідомлює того, що з нею відбувається, їй просто дуже погано, і це відбивається на її здоров'ї, успішності, повсякденних контактах, поведінці, настрої.

В різних видах арт-терапії, у малюнках, казках, пісочній терапії, дитина звільняється від негативних емоцій, промовляє свої почуття, має можливість подивитися на ситуацію з різних сторін. Також групова робота, поведінкова терапія, когнітивна терапія. Вправи для розвитку комунікативних навичок. "Вправи — криголами", які "ломають" стіну недовіри і настороженості, створюючи атмосферу довіри та позитивний емоційний фон. Вправи на

розвиток психічних процесів: пам'яті, уваги, мислення, уяви, сенсорики, сприйняття, а також розвиток особистісних якостей: підвищення самооцінки, емпатії, толерантності, впевненості в собі та інше, навчити дитину концентруватись на своїх сильних сторонах.

Результати та обговорення./Results and discussion. Результати діагностики по методиці домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні В. В. Бойко

Результати свідчать о деяких відмінностях в прояві стратегій психологічного захисту в спілкуванні.

Табл. 1.

**Домінуючі стратегії психологічного захисту в спілкуванні В. В. Бойко
(абсолютні данні)**

Шкали	Дитяча травма (16 осіб)
Миролюбність	3
Уникнення	7
Агресія	6

Таким чином, при дитячій травмі домінують стратегії уникнення та агресії (відповідно, це 43,75% та 37,5%).

Результати діагностики копінг-стратегій Р Лазаруса, С.Фолкмана в адаптації Т. О. Крюкової.

Табл. 2

Показники копінг-стратегій (середні значення) Р. Лазаруса, С. Фолкмана в адаптації Т. О. Крюкової

Показники	дитяче насилля (%)
Конфронтація	29.13
Втеча-уникнення	30.15
Дистанціювання	30.0
Позитивна переоцінка	47.95
Планування вирішення проблеми	47.73
Пошук соціальної підтримки	47.37
Самоконтроль	28.6
Прийняття відповідальності	26.7

Аналіз отриманих результатів свідчить, що в розглядаємої групі домінують копінг-стратегії, а саме: позитивна переоцінка, планування вирішення, пошук соціальної підтримки; (Теперешнє та майбутнє)

В дитячому віці психотравмуючі ситуації, особливо хронічні, мають великий вплив на розвиток дитини. Досить часто психотравмуючі ситуації безпосередньо пов'язані із сімейними відносинами між дітьми та батьками, негативними емоційними переживаннями і стражданнями дитини. Так в одних дітей прояви насильства щодо них можуть викликати неусвідомлювану ворожість. У одному разі у дитини формуються негативні якості, такі як агресивність, жорстокість, бажання мстити.

В інших дітей насильницькі дії над ними викликають почуття провини, тривогу, незадоволення своїм існуванням, низьку самооцінку тощо. Дитина займає позицію жертви, намагаючись догодити батькам, а їхні насильницькі дії виправдовує власною поганою поведінкою.

Висновки./Conclusions. В процесі формування особистості відіграє значну роль найбільш значуща група дорослих. В підлітковому віці, коли найінтенсивніше відбувається розвиток самосвідомості, ставлення оточення набуває вирішального значення для самооцінки і закріплення образу «Я». Також самостановлення відбувається через друзів: підліток порівнює себе з іншими, аналізує, шукає подібності. Підлітки гостро потребують доброзичливої і тактовної підтримки з боку дорослих, яка б допомогла реалізації їхнього прагнення до самостійності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ананьєв Б. Г. Проблеми підліткового віку. - К.,1994. – 265 с.
2. Вікова та педагогічна психологія: Навч. Посібн. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огоднійчук та ін. 4-те вид. I доп. - К.: Каравела, 2014. 400с.
3. Організація соціальної роботи з дітьми та молоддю, які опинились у складних життєвих обставинах. Практичний посібник для спеціалістів

соціальної сфери. // авт. Кол.: С. С. Валько, Л. С. Лоріашвілі, А. І. Павловський, Ю. А. Саранков, Я. М. Туреханов, Ю. М. Удовнко. - К., 2011. - 304 с.

4. Підвищення виховного потенціалу прийомних батьків та батьків вихователів: навчально-методичний посібник / Авт. Кол.: Бондаренко Т. И., Гришко А. А., Журавель Т. В., Зверева І. В. та ін. / За заг. ред. І. Д. Звервої К.: 2011 — 760с.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРИТ В СУСПІЛЬСТВІ

Завгородня Людмила Вікторівна
Магістрант кафедри психології ДГУ, Україна

Вступ. / Introductions. Сімейним формам утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених сімейного піклування, присвячено чимало праць науковців. Перед такою сім'єю постають завдання корекції, компенсації вад розвитку, корекції відставання та занедбаності здоров'я дітей, подолання наслідків психічних травм та інших.

Враховуючи особливості розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначають основні умови становлення особистості прийомної дитини, які мають враховувати батьки-вихователі, зокрема у період адаптації дитини до умов сімейного виховання. Їх можна сформулювати так:

- створення умов, що сприяють засвоєнню вихованцями нових соціальних норм, формування готовності відмовитись від асоціальної поведінки;
- адаптація дитини до нового оточення має викликати в неї відчуття єдності з сім'єю, причетності до загальних справ родини;
- допомогти подолати негативне сприйняття оточуючого середовища за умови, коли батьки-вихователі стають для дитини соціальним зразком, надійною опорою;
- усунення негативних проявів та деформації соціального досвіду прийомної дитини;
- емоційний контакт між прийомною дитиною і батьками-вихователями,

Під соціалізацією розуміють процес, у ході якого людина з певними задатками шляхом засвоєння систем знань, умінь і цінностей набуває якостей, необхідних для життєдіяльності в суспільстві.

Більш широке тлумачення визначено Андрєєвою Г. М., а саме: соціалізація це двосторонній процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне

суспільство, а з іншого активне втілення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне суспільство.

Мета роботи. / Aim. На основі цілісного аналізу проблеми батьківсько дитячих взаємин визначити особливості адаптації дітей молодшого шкільного віку у дітей сиріт.

Матеріали та методи./Materials and methods. Найбільш ефективними формами та методами соціальної адаптації дітей-сиріт є соціально-культурна діяльність. Здатність вирішувати значущі проблеми, а також можливість оптимізувати соціально-інтеграційні умови життєдіяльності дитини-сироти. Формування структури соціальних уявлень про рольові відносини в сім'ї, підготовка до самостійного життя.

Соціально-педагогічні та соціально психологічні тренінги, дискусії, бесіди, ігротерапія, де гра виступає певною сферою, в якій відбувається налагодження відносин між дітьми, а також із навколишнім світом.

Цикл рольових та імітаційних ігор та свят, що є для вихованців найбільш яскравою формою самореалізації, своєрідною формою успіху, засобом підвищення самооцінки. Найбільш прийнятним та ефективним психотерапевтичним впливом є арт-терапія – використання засобів мистецтва для передачі почуттів та інших проявів психіки людини з метою зміни структури її відчуттів.

Поєднанням багатьох прийомів індивідуальної, групової та масової роботи, спрямованих на формування нових соціально-психологічних умінь і навичок, що допомагають удосконалювати адаптаційний процес до самостійного життя.

Результати та обговорення./Results and discussion. Психодіагностика особистісної адаптованості дітей діагностувалась за методикою А. В. Фурмана. Ця методика дозволяє проводити кількісне дослідження адаптації дітей, тобто її вимір. В діагностиці взяло участь 30 дітей із прийомних сімей м.Дніпро.

Результати приведені у таблиці 1.

Табл. 1

Результати психодіагностики особистісної адаптованості дітей за методикою А. В. Фурмана

Адаптованість		Неадаптованість	Деадаптованість	
максимальна	0	7	ситуативна	12
висока	0		стійка	4
середня	1		критична	3
низька	2		Супер критична	1
3		7		20

Результати діагностики свідчать, що 66,7% дітей мають деадаптованість, 23,3% - не адаптованість, 10% - адаптованість. Тому в нашому дослідженні ми підтримуємо думку А. В. Фурмана, який розглядав адаптаційний процес як такий, що складається з трьох адаптаційних процесів-показників особистості :

- аадаптивність (дуже висока, висока, середня, низька);
- неадаптивність (неочевидна, очевидна);
- деадаптивність (ситуативна, стійка очевидна, критична)

Висновки./Conclusions. Процес соціалізації для дитини, яка проживала в прийомних закладах, як правило складний і навіть у разі сприятливого збігу обставин, може бути нерівномірно поглиблений низкою складнощів і глухих кутів, які вимагають спільних зусиль дітей-сиріт і фахівців. Таким чином, специфіка професійної діяльності фахівців, які надають допомогу дітям, що перебувають у складній життєвій ситуації, зумовлює особливі вимоги до внутрішньої організації роботи в дитячих установах. Ця робота має бути спрямована як на допомогу дитині у вирішенні актуальних проблем, так і на допомогу персоналу з метою профілактики синдрому вигорання. Ці напрямки взаємопов'язані між собою, адже ефективність допомоги безпосередньо залежить від людей, які її надають. З огляду на те, що в дитячому віці деадаптація в одній сфері життя практично неминуче призводить до деадаптації в іншій. Допомога дітям потребує організації комплексної скоординованої роботи фахівців різних профілів. Співробітникам необхідно

будувати загальну лінію діяльності щодо конкретної дитини. Отже, комплексний підхід — це не просто наявність в організації різних фахівців, а, в першу чергу, спеціальна організація професійної взаємодії, побудована на розумінні загальних цілей, усвідомленні того, що для досягнення певних результатів спеціалісти повинні ефективно працювати разом над вирішенням проблем кожної конкретної дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зверева І. Д., Кузьмінський В. О., Кияниця З. П., Петрочко Ж. В., Оцінка потреб дитини та сім'ї: від теорії до практики. Наук.-метод. Посіб. - К.: Фенікс, 2010.-400с.

2. Книга для батьків. Посібник до тренінгового курсу “Підготовка кандидатів у прийомні батьки та батьки-вихователі”/ Автори та автори-упоряд.: Т. Ф. Алексєєнко, Г. М. Лактіонова, Г. О. Притиск та ін. За заг. Ред. Т. Ф. Алексєєнко, - К.: Наук. Світ, 2006.-496с.

3. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Підручник; У2кн. Кн.1: Соціальна психологія особистості і спілкування. - К.: Либідь, 2004. - 576с.

4. Удовенко Ю. М. Соціально-психологічна характеристика процесу адаптації дитини в установі соціального захисту // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Психологія/ за рек. Л. Ф. Бурлачука. - К.: Видавничо - поліграфічний центр “Київський університет” - №2(5)/2016.-С.80-84

HISTORICAL SCIENCES

УДК 930.1

ВЗАЄМОДІЯ ІСТОРІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ: ВПЛИВ ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДІВ НА ІНТЕРПРЕТАЦІЮ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ ТА ПРОЦЕСІВ

Бобровник Юлія Віталіївна,
завідувач відділення народної хореографії,
викладач хореографічних дисциплін,
Неділько Валентина Василівна,
Нежива Світлана Миколаївна,
старші викладачі кафедри теоретичних дисциплін,
Коледжу хореографічного мистецтва
Київська муніципальна академія танцю імені Серґа Лифаря
м. Київ, Україна

Анотація. Розглянуто процес історичного розвитку уявлень про свідомість людини як об'єкт дослідження філософії та історії. Висвітлено зміст філософських, психологічних і семіотичних ідей відомих мислителів різних періодів. Схарактеризовано значення цих підходів для взаємодії філософії та історії в дослідженні свідомості людини як найвищої форми знакового відображення.

Ключові слова: свідомість, мислення, інтелект, філософія, психологія, історія.

Постановка проблеми. «Історія і філософія – рідні сестри», сказав Цицерон (106-43 рр. до н. е.). Він називав Геродота «батьком історії». Як грецька поезія починається з Гомера, так і історіографія починається з Геродота. Але виходячи з сучасного розуміння історії, її засновником, як і засновником історичної критики, був Фукидід (460-400 рр. Він говорив, що історія – це філософія з прикладами, її мета – відшукання істини. Гегель

(1770-1831 рр.) говорив, що «історія вчить лише тому, що вона ніколи нічому не вчила народи». Французький філософ і математик, представник класичного раціоналізму, один з родоначальників нової філософії і нової науки Рене Декарт (1596-1650 рр.) пропонував переглянути всю минулу традицію з точки зору важливості філософії, його вчення, по латинській транслітерації його імені, називається «картезіанством». Він говорив: «Філософія, оскільки вона поширюється на все, доступне для людського пізнання, одна тільки відрізняє нас від дикунів, і тим варвари і тим більше громадянські народи... доповнивши». Функція науки як безпосередньої продуктивної сили на сьогодні є найбільш очевидною, так як наука виходить за відродження джерела рамки абстрактно-теоретичних роздумів про природу і перетворюється в силу, яка значною мірою організовує, контролює і направляє виробництво [3].

Філософські роздуми над наукою сприяють кращому розумінню її можливостей і перспектив, механізмів, рушійних сил зростання наукового знання, характеру її взаємин з іншими формами суспільної свідомості, способом життя, культурою особливо вони необхідні епохи революційних перетворень науки. Це обумовлено тим, що відбувається зміна підстав науки, становлення нової системи наукових уявлень і концепцій філософсько методологічних проблем виступають необхідною умовою критичного переосмислення традиційних уявлень про предмет і методи науки і передумовою розробки нових перспективних досліджень.

Наука - це історично сформована форма людської діяльності, спрямована на пізнання і перетворення об'єктивної дійсності, одночасно це і система знань, і їх духовне виробництво, і практична діяльність. На їх основі значення науки розумілося вже з глибокої давнини, і в різні періоди історії її роль була неоднакова.

Виклад основного матеріалу. Своєрідною системою координат розуміння історичного руху людського суспільства К. Ясперс запропонував так званий "осьовий час", що охоплює, за його твердженням, «...передумови, що дозволили людині стати такою, якою вона є, де з вражаючою плідністю йшло

таке формування суспільного буття, яке, незалежно від певного релігійного змісту, могло стати настільки переконливим - якщо не своєю емпіричною неспростовністю, то у всякому разі якоюсь емпіричною основою для Заходу, для Азії, для всіх людей взагалі, – що тим самим для всіх народів світу були б знайдені загальні рамки розуміння їх історичної значущості. Цю вісь світової історії слід віднести, очевидно, до того духовного процесу, який йшов між 800 і 200 рр. до н. е. Тоді стався найрізкіший поворот в історії. З'явилася людина такого типу, яка збереглася і до цього дня" [1].

За допомогою такого роду міркувань не складає ніяких труднощів знайти в історії інші, не менш значущі поворотні моменти. Ними з успіхом могли стати і епоха виникнення людини як соціальної істоти, і виникнення рабовласництва, і епохи Відродження, Просвітництва та ін. Осьовий час, судячи з усього, знадобилося К. Ясперсу, щоб обійти неприємності полеміки з філософським матеріалізмом, протиставити своє допущення формаційному вченню К. Маркса і таким чином позбутися від необхідності розгляду сутності і ролі способу виробництва, що обумовлює історичну зміну ступенів суспільного розвитку. Примітно, що вісь світової торії, за твердженням К. Ясперса, може бути виявлена тільки емпірично [2]. Це означає визнання автора, що філософська та історична природа базової категорії його концепції не може бути розкрита і охарактеризована методами розробки наукової теорії.

Дійсно, на всіх етапах існування життя людського суспільства історія і філософія знаходяться в нерозривній єдності. Періодично прояв цього взаємозв'язку слабшає або посилюється під впливом криз або підйомів суспільного життя. Деякі епізоди взаємодії історії та філософії дивно гармонійні картинами розвитку Стародавньої Греції, європейського Середньовіччя, Нового часу і дня сьогоднішнього. Період рабовласництва і становлення феодалізму супроводжувалися затребуванням і формуванням нового світосприйняття, нової ідеології. Характерний рабовласництву політеїзм змінювався монотеїзмом феодального світу [4].

У збережених безцінних рукописах хронік і літописних склепінь

міститься вибаглива суміш об'єктивного відображення реальних подій зі славослів'ями світських владик, ієрархів церкви і феодальної знаті. Взята на короткий повідець святими отцями, філософія перетворилася на знаряддя вироблення і вдосконалення схоластичних догм і засіб відточування в незліченних, але не завжди нешкідливих дискусіях формальної логіки. Розвиток історії в цю пору зробив крок вшир, поширюючись в монастирських центрах, замках і палацах знаті.

Звичайно, раннє Середньовіччя і навіть епоха розквіту феодалізму не принесли злету і слави наукового знання, що відбулися значно пізніше. Важливо інше: історичні хроніки і літописи, чи не з моменту їх появи, були оцінені соціальною верхівкою як ефективний засіб впливу на уми і серця людей, як реальна можливість донести до нащадків, а то і до сучасників вигідний для себе малюнок описуваних подій, надати йому бажані обриси [5].

Поза всяким сумнівом, ця інформаційна технологія створювала затребувану документальну базу, що живила найрізноманітніші теологічні розробки церковників, тобто всю офіційну філософію того часу. У спотвореному, деформованому вигляді панували стани і класи рабовласницького, а потім і феодального суспільства, які вибудовували взаємодію історії та філософії, не підозрюючи про об'єктивність цього процесу. Буття минулих формацій живило, збагачувало віровчення, ідеологію правлячої еліти, відчуваючи, в свою чергу зворотний вплив.

Новий час зіткнувся із засміченістю історії мотлохом вихвалень вельми посередніх вінценосних осіб і їх сильно збіднілого талантами оточення, сумнівних своєю реальністю подвигів пройдисвітів з гучними титулами. З цієї причини, ще укладачі програмного документа Великої Французької буржуазної революції - знаменитої "Енциклопедії", в ряду з філософськими трактатами колосальної вибухової сили, наповнили своє видання статтями про історію ремесел, науки, техніки, лікування, архітектури, мореплавання і багато чого іншого, що по праву становило гордість людства і на що сміливо, могли спертися сили, що йшли на штурм феодального світу [3].

Зоря політичного лібералізму була дійсно висхідним сонцем надії для мільйонів людей. Гасла дрібнобуржуазної революційності "Свобода, Рівність, Братерство" згуртували переважну більшість населення Франції, зазвучали заклик до боротьби в багатьох країнах світу. Стверджуючи своє панування, капіталізм зламав перешкоди на шляху розвитку виробництва, наповнив міські околиці шумом фабрик, гуркотом механізмів величезних заводів, освітив загровою металургійних підприємств. Переможна хода машинобудування, енергетики, різних видів транспортної техніки ставала все впевненіше, посилюючись бурхливим прогресом наукових знань [2].

Єдність історії і філософії чітко виражено і в структурі теорії марксизму, в єдності її складових діалектичного, історичного матеріалізму, політичної економії, Таким чином, в цьому вченні революційні філософія і методологія перетворення історичного процесу йдуть рука об руку. Порушення цієї відповідності якраз і стало найважливішою причиною поразки комуністичного руху в двадцятому столітті. Пролетарські революції супроводжувалися, як в пору їх безпосереднього здійснення, так і подальшого соціалістичного будівництва підвищеною увагою до проблеми прискореної максимальної модернізації економіки. Економіка справедливо розглядається марксизмом як база, підстава для успішного розвитку всіх інших сфер суспільного життя. Звичайно, далеко не останню роль зіграли і гострота всередині і зовнішньополітичного протиборства.

У виникненні і розвитку кризи, що вилася в скочування від пролетарського соціалізму до дрібнобуржуазного з усіма неминучими наслідками, істотну роль зіграло ослаблення уваги до базових проблем філософії і її співвідношенню з практикою історичного процесу.

Вірна і для певного історичного етапу цілком достатня формула, в силу різних причин не отримала подальшого розвитку, розгортання. Сталість руху, внутрішня суперечливість, взаємодія, детермінованість і мінливість явищ і предметів навколишнього світу, їх підпорядкованість законам буття, з посиленням дрібнобуржуазності, стали перетворюватися в обов'язкову, але

порожню фразеологію. В результаті матеріалістичне вчення стало об'єктивно звужуватися, обмежуватися, знаходити невластиву йому раніше статистику, втрачати свою природу, змикаючись з різного роду онтологічними міркуваннями, перебудовуючись в дусі ідеалістичного філософського плюралізму. Природно, що ця криза не могла минути і історії, яка пережила аналогічні за своєю спрямованістю і результатами перетворення [4].

У міру розвитку буржуазного суспільства історія і філософія пройшли великий шлях, набагато розширивши коло вирішуваних завдань, домігшись в цьому певних успіхів, збагатившись новими можливостями. З двадцятого століття в житті капіталізму з'явилися і пройшли великий шлях філософія історії, філософія науки, техніки, аналітична філософія, вивчення системності, як проблеми властивої кожній сучасній галузі наукового знання. Сьогодні світ капіталізму набагато багатше і різноманітніше за своєю природою, ніж напередодні пролетарських революцій двадцятого століття [1].

Пошук закономірностей розвитку навколишнього світу, закономірностей суспільного буття неможливий без урахування категорій загального, без розуміння їх діалектичного взаємозв'язку з категоріями випадкового, особливого, одиничного, індивідуального.

Розвиток суспільного буття зробило природним прогрес матеріального і духовного виробництва, істотно стираючи межі. Вияснення структури природно-природного і суспільного буття наповнить новим змістом проблему матеріальності навколишнього світу, відкриє новий простір аналізу діалектики співвідношення об'єктивного і суб'єктивного, зіставлення абстрактно філософського відображення об'єктивної реальності і її вираження в науковому пізнанні.

Процес пізнання збагатиться філософсько-історичним баченням як предмета дослідження, так і його загального фону, тобто відображення загальної картини буття. В обстановці сучасного стану життя людського суспільства завдання отримання можливо більш деталізованої картини буття до крайності актуальна. Її рішення здійсненне саме методами філософії та історії.

Надалі, накопичення даних, їх обробка, класифікація, розподіл величезних інформаційних масивів, виявлення логіки взаємодії їх змісту зажадають зусиль великого числа людей і значно більшої, ніж існуюча матеріально-технічної озброєності [3].

Висновки. Таким чином, філософії, а разом з нею і історії належить знайти нові властивості універсальності, здатність набагато ефективніше, ніж в даний час відображати все навколишнє у всьому багатстві його проявів. Філософам рідко вдається представити навіть історію філософії як єдиний процес і показати реальні зв'язки різних шкіл. Один з найважливіших елементів, що дозволяє бачити філософію та історію в їх взаємозв'язку морально-естетична сфера, вона об'єднує історію, філософію і мистецтво.

Висновок: філософія та історія знаходяться в нерозривній єдності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бондаревич І. М. Філософія: навч. посіб. Київ: Алерта, 2013. 239 с.
2. Габріелян О. А. Філософія історії: підручник. Київ: Академвидав, 2011. 213 с.
3. Гіденс Е. Нестримний світ. Як глобалізація перетворює наше життя. Київ: Альтерпрес, 2004. 100 с.
4. Глобальні модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; пер. з англ. Т. Цимбала. Київ: Ніка-Центр, 2008. 400 с.
5. Щерба С. П. Філософія: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / С. П. Щерба, О. А. Заглада ; за ред. С. П. Щерби. Житомир: Полісся, 2012. 547 с.

POLITICAL SCIENCES

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ

Шпанчук Іван Русланович

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня
Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна

Вступ. Волонтерська діяльність стала критично важливим аспектом реагування громадянського суспільства на різноманітні виклики, включаючи збройні конфлікти та гуманітарні кризи. У контексті російської агресії волонтерство відіграє ключову роль у подоланні багатогранних викликів, пов'язаних із конфліктом. Ця наукова стаття передбачає дослідження та аналіз механізмів державного регулювання волонтерської діяльності в умовах російської агресії. Розуміння стратегій і структур, прийнятих державою для сприяння та координації зусиль волонтерів, має вирішальне значення для підвищення ефективності загального реагування та забезпечення захисту вразливих верств населення.

Мета роботи. дослідити механізми, які застосовує український уряд для регулювання та підтримки волонтерської діяльності під час триваючої агресії. Досліджуючи підхід держави до волонтерства, це дослідження передбачає виявити сильні та слабкі сторони та потенційні сфери вдосконалення чинної нормативно-правової бази. Крім того, стаття передбачає висвітлити вплив державного регулювання на залучення волонтерів, ефективність заходів реагування та загальну стійкість постраждалих громад.

Матеріали та методи. Феномен волонтерських організацій цікавить багатьох науковців у світі. Про роботу волонтерів писали такі вітчизняні учені як: Сидоренко К. О., Козачук М. Б., Безпалько О., Зверева І., Н. Заверико,

Г. Лактіонова, О. Карпенко, А. Капська, Н. Комарова, Л. Міщук, І. Мигович, С. Пальчевський, В. Петрович, Ю. Поліщук, А. Рижанова, М. Тименко. Також увагу волонтерству приділяли зарубіжні науковці, такі як: Р. Лінч, С. Маккарлі, Л. Питка, М. Харріс, Дж. Девіс Сміт, Р. Хедлі, С. Елліс, К. Кемпбел.

В роботі використовувалися такі методи:

Огляд літератури. Наукові журнали, офіційні звіти, урядові документи та інші відповідні джерела проаналізовані, щоб отримати уявлення про існуючі теорії, найкращі практики та тематичні дослідження, пов'язані з діяльністю волонтерів у зонах конфлікту та стихійних лих.

Збір даних. Для опитування буде проведено різноманітну вибірку волонтерів, представників неурядових організацій (НУО), урядовців та лідерів громад. Ці дані дозволять розповісти з перших рук про досвід і виклики, з якими стикаються волонтери в контексті російської агресії.

Кейс-стаді. Ці кейси проливають світло на успішні моделі державного регулювання, мобілізації волонтерів та співпраці між державними та неурядовими структурами. Аналіз дозволить визначити фактори, що сприяють ефективності цих ініціатив.

Кількісний аналіз. Кількісні дані, отримані в результаті опитувань, статистично проаналізовані, щоб оцінити ступінь державної підтримки, рівень залучення волонтерів і вплив регулювання на ефективність зусиль волонтерів.

Порівняльне дослідження. Проведено порівняльний аналіз, щоб зрозуміти, як інші країни реагують на подібні ситуації та регулюють діяльність волонтерів під час конфліктів і надзвичайних ситуацій. Це порівняльне дослідження дасть цінну інформацію про потенційні альтернативні стратегії та передовий досвід.

Результати та обговорення. Волонтерська діяльність відіграла вирішальну роль у відповіді на виклики російської агресії в різних країнах. Волонтерство стало життєво необхідною силою в суспільствах, які борються з наслідками російської агресії. Перед обличчям військових конфліктів, територіальних суперечок і тактики гібридної війни волонтери виступили на

підтримку постраждалих громад і доповнили зусилля держави. Розуміння цих механізмів має важливе значення для розуміння значної ролі волонтерства у формуванні стійкості та реагуванні на виклики, пов'язані з агресією.

Поширення волонтерської діяльності у відповідь на кризи та конфлікти є визначальною рисою сучасного громадянського суспільства. Волонтерство відіграє ключову роль у вирішенні багатогранних викликів, які породжують збройні конфлікти, гуманітарні кризи та стихійні лиха. Останніми роками світ став свідком сплеску волонтерської діяльності в регіонах, які постраждали від російської агресії, де громади стикаються з серйозними загрозами своїй безпеці та добробуту. Розуміння механізмів державного регулювання, які сприяють і координують волонтерську діяльність у таких контекстах, є надзвичайно важливим для розуміння динаміки гуманітарної допомоги та її ширшого впливу на управління, стійкість і соціальну згуртованість.

Агресивні дії Росії в різних регіонах, таких як Крим і Південно-Східна Україна, спричинили руйнівні гуманітарні наслідки. Ці регіони стали свідками масового переміщення, загибелі людей, руйнування інфраструктури та значного впливу на права людини та безпеку. Серед таких викликів волонтерство стало важливим засобом надання підтримки, допомоги та допомоги постраждалим громадам [2].

Волонтерська діяльність включає в себе окремих осіб і групи, які присвячують свій час, навички та ресурси, щоб надати допомогу та допомогу в різних сферах діяльності, починаючи від реагування на надзвичайні ситуації та медичної допомоги до психологічної підтримки та відновлення громади. Спонтанна та альтруїстична природа волонтерства часто демонструє стійкість постраждалих громад і підкреслює силу низових ініціатив у пом'якшенні впливу конфлікту та переміщення.

Однак ефективність зусиль волонтерів у зонах конфлікту значною мірою залежить від нормативно-правової бази, запровадженої державою та іншими відповідними установами. Державне регулювання може суттєво впливати на масштаби, координацію та сталість волонтерської діяльності. Ефективне

державне регулювання може сприяти залученню волонтерів, оптимізувати гуманітарну допомогу та забезпечити захист уразливих верств населення. З іншого боку, неадекватне або неправильне регулювання може перешкоджати мобілізації волонтерів, перешкоджати координації зусиль і призводити до неефективного розподілу ресурсів.

У відповідь на анексію Росією Криму та триваючий конфлікт на сході України український уряд активно визнав і підтримав волонтерські ініціативи. Створення Міністерства у справах ветеранів та офіційне оформлення волонтерського руху впорядкувало координацію та забезпечило волонтерам правовий захист та фінансову підтримку. Так само в Грузії волонтери відіграли важливу роль у зміцненні стійкості країни перед обличчям російської агресії. Уряд визнав важливість волонтерської діяльності для зміцнення національної безпеки та соціальної згуртованості, сприяння співпраці між державою та волонтерами для вирішення різноманітних викликів [6].

Законодавча база України для волонтерської діяльності була значно посилена протягом 2014-2015 років після військових дій Росії. Закон «Про волонтерську діяльність», прийнятий у 2015 році, забезпечує комплексну основу для прав та обов'язків волонтерів та забезпечує їх правовий захист під час служіння державі. Грузія також розробила законодавчу базу для волонтерської діяльності. Закон Грузії про волонтерство, прийнятий у 2011 році, забезпечує правову основу для регулювання волонтерських ініціатив, сприяння громадянській активності та підтримки волонтерів у їхньому внеску в суспільство [1].

Уряд України створив платформи для ефективної координації та співпраці між державними установами та волонтерськими організаціями. Національний координаційний центр волонтерської допомоги сприяє взаємодії між волонтерами та державними органами, забезпечуючи ефективний розподіл ресурсів та розподіл завдань. У Грузії Координаційний центр волонтерів діє при Офісі державного міністра з питань примирення та громадянської рівності. Центр сприяє співпраці між волонтерами, громадськими організаціями та

державними інституціями у вирішенні різноманітних викликів суспільства, в тому числі викликаних російською агресією.

Волонтери в Україні часто стикаються зі значними психологічними труднощами під час надання допомоги у постраждалих від конфлікту районах. Український уряд у співпраці з неурядовими організаціями надає програми психологічної підтримки, щоб допомогти волонтерам подолати стрес і травму, спричинені їхньою залученістю до заходів з реагування. Усвідомлюючи важливість соціальної та психологічної підтримки, Грузія запровадила різноманітні програми, щоб допомогти волонтерам справлятися з емоційними навантаженнями, пов'язаними з їхньою службою. Уряд співпрацює з фахівцями з психічного здоров'я та неурядовими організаціями, щоб надати консультації та допомогу [3].

Внесок волонтерів у національну безпеку та стійкість широко визнається в Україні. Уряд нагороджує державними медалями, відзнаками та почесними званнями, щоб визнати самовідданість і хоробрість волонтерів, які зробили значний внесок у свої громади та націю. У Грузії суспільне визнання та вдячність волонтерів є невід'ємною частиною розвитку культури волонтерства. Уряд організовує заходи для вшанування та відзначення досягнень волонтерів, посилюючи їх важливу роль у розвитку країни [7].

Незважаючи на спроби держави врегулювати волонтерську діяльність залишаються проблеми, зокрема проблеми, пов'язані з координацією, фінансуванням і довгостроковою стійкістю. Вирішення цих проблем вимагає постійної відданості як уряду, так і громадянського суспільства, щоб забезпечити ефективне використання ресурсів волонтерів. Подібним чином Грузія стикається з проблемами надання всебічної підтримки волонтерам, особливо у віддалених регіонах, які постраждали від російської агресії. Забезпечення інклюзивності та доступності волонтерських можливостей є ключовими для підтримки волонтерських ініціатив у країні.

Механізми державного регулювання волонтерської діяльності в умовах російської агресії є життєво важливими для формування національної стійкості,

вирішення суспільних викликів та активізації демократичної участі. Завдяки визнанню, законодавчій базі, координації та підтримці уряди можуть ефективно використовувати потенціал волонтерства для побудови згуртованих і стійких суспільств. Україна, Грузія та інші країни, які постраждали від російської агресії, є прикладами того, як державне регулювання може доповнювати та підтримувати волонтерські ініціативи, надаючи громадянам можливість активно сприяти розвитку своїх громад і націй у складних обставинах. Оскільки вплив російської агресії продовжує розгортатися в різних регіонах, роль волонтерства та ефективного державного регулювання залишається ключовим аспектом сприяння згуртованості суспільства та вирішення багатограних викликів [4].

Висновки. Комплексно розглядаючи механізми державного регулювання волонтерської діяльності в умовах російської агресії, це дослідження передбачає сприяти глибшому розумінню динаміки та ефективності волонтерського реагування під час збройних конфліктів. Очікується, що результати цього дослідження дадуть цінні рекомендації для політиків і зацікавлених сторін щодо покращення координації та підтримки волонтерських ініціатив, що зрештою призведе до більш ефективних і стійких гуманітарних зусиль у складних обставинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про волонтерство» від 19.09.2019 № 1114-IX.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
2. Досвід забезпечення безпеки та соціального захисту волонтерів в умовах конфлікту на сході України: аналітична записка.
3. Проект «Волонтерський законопроект»: аналіз відповідності до стандартів міжнародного права та кращих практик країн Європейського Союзу. Аналітична записка.
4. Борисенко І. В. Соціальне забезпечення волонтерів у сфері безпеки нації. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2017. 1(6), С. 38-42.

5. Кузик Н. Правове забезпечення діяльності волонтерів в Україні. Молодий вчений, 11(79). 2019. С. 375-377.

6. Ківшар Л. І., Кузик Н. І., & Скляренко, О. В. Соціальне забезпечення волонтерів в Україні. Юридична наука та практика, 2019. 2(22), С. 45-50.

7. Матяш Ю. В. Соціальний захист волонтерів: світовий досвід та перспективи України. Актуальні проблеми державного управління. 2019. 2(85), С. 131-137.

PHILOLOGICAL SCIENCES

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ РЕАЛІЙ ЯК ВАЖЛИВИХ ЯВИЩ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ

Нідзельська Юлія Михайлівна

к. філол. наук, доцент

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Вступ. Перш за все, варто нагадати про важливість вивчення культур та мов у сучасному світі, їх глибинний зв'язок, який ніхто не заперечує сьогодні. Саме ретельний аналіз мовного матеріалу дозволяє або уможливорює успішне вивчення специфіки культури певного народу. Культуру не можемо аналізувати без ретельного вивчення мовних одиниць різних рівнів, у нашій розвідці увагу зосереджено саме на реаліях, які викликають зацікавленість сучасних мовознавців.

Ціль роботи. Метою представленого дослідження є розглянути загальні особливості перекладу реалій, які вважають важливими сутностями у перекладацькому процесі.

Матеріали та методи обговорення. Матеріалами дослідження слугували наукові праці вітчизняних дослідників, зокрема С. Волкової Р. Зорівчак, В. Коптілова, В. Манакіна. М. Шемуди та інших. Вони зосередили свою увагу на вивченні реалій, які є важливими інструментами для розкриття самотності певного народу, є ключами до розуміння іншого світосприйняття.

Незаперечним є той факт, що у кожного народу є свої слова та вислови, їх неможливо перекласти дослівно, вони відсутні у лексиконі інших народів. І саме такі поняття відображені у мові у культурно маркованих словах або ж у реаліях [1, с. 16].

Результати обговорення. Варто підкреслити, що у нашому дослідженні реалії вважають словами та словосполученнями, які, з одного боку, називають

певні історичні, соціальні поняття та явища, предмети побуту, які є характерними для певного етносу, а з іншого боку, це самі ці особливі для конкретного народу предмети, явища, об'єкти. Добре відомим у теорії перекладу є визначення реалій, яке було представлено Р. Зорівчак, а саме: реалії є моно- і полілексемними одиницями. Їх основне лексичне значення вміщає традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, яка є чужою для об'єктивної дійсності мови-сприймача [3, с. 58]. Таким чином вони відтворюють специфічні риси побуту, звичаї народу, традиції, світосприйняття. Такі одиниці створюють атмосферу, яка є типовою для певного суспільства. Існує думка, що багато народів вважають, що їх власні стандарти є єдино правильними, отож для чіткого відтворення особливих понять потрібно використовувати можливі методи для збереження їх самобутності [1, с. 16].

Р. Зорівчак з точки зору перекладознавства класифікувала реалії за історико-семантичною та структурною класифікацією. Отже, до історико-семантичного плану належать: власне реалії при існуючих референтах: коломийка, baby-sitter або Halloween; історичні реалії: тарниця, the Black and Tans (пояснюють, що ця реалія означає англійські каральні закони в Ірландії). У свою чергу, до структурної класифікації реалій ця науковиця відносить реалії одночлени: вечорниці, sheriff; реалії-полічлени номінативного характеру: братська могила, Sussex pudding; реалії-фразеологізми: стати під вінок, to reach the woolsack [1, с. 71]. До того ж, у теорії та практиці перекладу ця дослідниця виокремила приховані та явні реалії, таким чином, перші становлять слова, які мають еквівалент в мові-сприймача, але значення із перекладеним є різним. Важливо пам'ятати про те, що саме приховані реалії мають різне стилістичне забарвлення, відмінні культурологічні розбіжності. Звернімо увагу на те, що представлено інформацію про те, що українською мовою «рушник» має значення не тільки побутової речі у домі, а також є важливим атрибутом в різних обрядах [1, с. 72].

Як відомо, Р. Зорівчак виділила такі методи перекладу реалій, як: транскрипцію (транслітерацію), дескриптивну перифразу гіперонімічне

перейменування, міжмовну транспозицію на конотативному рівні, комбіновану реномацію, калькування, метод уподібнення, пошук ситуативного відповідника, а також контекстуальне розтлумачення певних реалій [1, с. 93]. Окрім того, перекладознавцям необхідно пам'ятати про те, що історичні реалії мають яскравіше стилістичне забарвлення, адже вони належать до історизмів, які мають чіткі стилістичні категорії. Крім того, навіть за тієї умови, коли в першотворі реалія слугує лише для позначення об'єктивно існуючих предметів або явищ, позбавлена особливої експресивної дієвості, але у перекладі вона художньо отримує стильотворчу вагу, посилює власний стилістичний потенціал [1, с. 85].

Одним із найбільш типових методів передачі реалій, як підкреслено В. Манакіним, тоді, коли збережено зміст та колорит реалії вважають шляхом створення нового слова. Такими новими словами можуть бути кальки та напівкальки. Калькування є таким способом апозичення, коли створюється новий фразеологізм (чи словосполучення) за допомогою буквального перекладу іншомовного елемента, під час цього процесу реалія зберігає семантичне значення, іноді при цьому відбувається втрата колориту. Як приклад представлено англ. «skyscraper», нім. «Wolkenkratzer», а українською мовою «хмарочос», але не використовують «висока будівля». Напівкальки нерідко пояснюють як часткове запозичення слів або словосполучень, але складається із мовного елемента притаманій мові-сприймачу та наполовину із мовних елементів мови з якої перекладають, таким чином, як приклад презентовано німецькою мовою «der Dritte Reich», вказана реалія українською мовою є «третім рейхом», як це підкреслено у праці В. Манакіна [2, с. 234].

У свою чергу, науковець В. Коптілов наголошує на тому, що у сучасному розумінні *художній переклад* розуміють як різновид словесної творчості, у результаті якої тексти, написані однією мовою, відтворюються засобами іншої мовної системи [5, с. 5]. Як це підкреслено багатьма перекладознавцями, художній переклад вважається одним із найскладніших різновидів перекладу. У процесі перекладу перекладач, як правило, створює новий твір. Для того, щоб

зробити якісний художній переклад, потрібно відчувати текст оригіналу, здійснити переклад таким чином, щоб представники іншої ментальності змогли відчувати те, що саме хотів вкласти у рядки автор твору [4, с. 222]. Водночас дослідниця Т. Козак підтримує погляд української дослідниці М. Шемуди, згідно з яким художній переклад є взаємодією та взаємовпливом культур, до котрих належить текст оригіналу і текст перекладу. Більше того, згаданий вплив не можна зводити виключно до мовної взаємодії, адже він охоплює усі аспекти життя, відображені у творі, особливий національний колорит. Перекладну література можна вважати найбільш адаптованим надбанням чужих культур саме завдяки мові [6, с. 164; 4, с. 222]. Зі свого боку, ми теж абсолютно погоджуємося з таким поглядом.

Виокремлюючи безеквівалентну лексику, можна зазначити, що реалії допомагають нам отримати більше інформації про культуру, історію, традиції, певні звичаї, які є необхідним для розуміння твору, глибокого проникнення в його особливу атмосферу. Авторка С. Волкова у своїй науковій розвідці зазначає, що при цьому постає необхідність проаналізувати сучасні підходи до класифікації реалій, способів їх перекладу українською мовою [1, с. 15]. Найбільш знайомими реаліями для перекладеної мови є інтернаціональні та регіональні. Головною ознакою поширеності реалії являється той факт, що їх можна знайти у словниках, йдеться про словникові реалії. Такий різновид реалій у більшості випадків передаються способом транскрибування, вони характеризуються стилістичним забарвленням [2, с. 235].

Транскрипція як спосіб відтворення реалій ґрунтується на збереженні найбільш точного звучання певного слова. Але також велика кількість перекладачів використовують транслітераційне відтворення. Представлені способи вважають досить лаконічними для вираження певної реалії, ми, зі свого боку, абсолютно з цим погоджуємося. Щодо повного калькування, то, на думку С. Волкової, такий спосіб перекладу реалій означає створення слова або вислову за зразком побудови відповідного слова іноземної мови. Більше того, також згідно з її поглядом, такий спосіб відтворення реалій є максимальним

збереженням значення слова та його структури. Нарешті, з іншого боку, контекстуальний переклад вважають певним способом відтворення реалій за допомогою завершеного тексту, він уможливує встановлення змісту цієї реалії, що входить до його складу [1, с. 17].

Немає сумніву у тому, що художні твори належать контексту різних культур, стають добре відомими тільки завдяки перекладу, варто додати, що у цьому полягає актуальність перекладознавчих наукових пошуків. На різних історичних етапах мистецтво перекладу ґрунтувалося на двох принципах: точного перекладу, що полягав у збереженні порядку слів, граматичних та мовних конструкцій і вільного перекладу, основним завданням якого є збереження змісту оригіналу. Впродовж дуже довгого часу вказані принципи перебували у постійній взаємодії, вони взаємодоповнювали, а інколи, що є цікавим, взаємовиключали один одного. Гармонійне поєднання цих принципів, згідно з думкою Т. Козак, в одному перекладі практично неможливе, але є тим ідеалом, до якого мають прагнути у процесі перекладу [4, с. 222]. Зі свого боку, ми хочемо додати, що сьогодні найголовнішим викликом для перекладачів є саме досягнення адекватного перекладу, він часто передбачає використання різних перекладацьких трансформацій водночас, які є особливими перетвореннями.

Відтак, перекладаючи слова-реалії потрібно звернути особливу увагу на низку факторів, які уможливають вибір правильного методу перекладу. Переклад буде залежати від значимості певної реалії в контексті, від характеру реалії, її місця в лексичній системі тощо. До того ж, метод перекладу залежить від жанрових особливостей літератури, а саме, варто пам'ятати про те, що в науковому стилі переважно використовуються терміни, відтак реалії будуть, як правило, перекладати термінами. В публіцистичному стилі в більшості випадків застосовують транскрипцію. У межах художньої літератури вибір способів перекладу зумовлено характером тексту. Крім того, коли потрібно відтворити реалію у прозі, її можна транскрибувати, пояснення відповідного слова надати у виносках. Варто також зазначити, що для того, щоб вирішити транскрибувати

реалію чи її перекладати, необхідно проаналізувати, яку саме роль реалія відіграє у змісті, яку вона має значимість при передачі колориту, чи вважається вагомим лексичним елементом у тексті. Вказані питання значною мірою залежать від такого фактора: чи є реалія своєю або чужою у тексті оригіналу. Адже така чужа одиниця часто вимагає більш детального осмислення. Для цього потрібно знайти методи, які допоможуть найбільш ефективно розкрити значення реалії у контексті. Своя реалія, як це підкреслено В. Манакіним та Б. Ель Тахраві, ускладнює роботу перекладача, бо спочатку потрібно свою реалію розпізнати, потім обрати метод перекладу: транскрипція чи переклад в певному контексті [2, с. 235]. Крім того, вагомим чинником є дослідити поширеність певної реалії або реалій.

Висновки. Таким чином, ми можемо повністю погодитися з тим, що за вибір способу перекладу реалій відповідальним є саме перекладач, що залежить від цілої низки факторів [1, с. 18] і саме вдале застосування способів перекладу може додати своєрідності художньому твору, додамо, що допоможе передати усі відтінки знання, які було закладено в оригіналі.

У перспективі досліджень ретельний аналіз етноспецифічних одиниць реалій, які є показовими для єврейської лінгвокультури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Волкова С. Г. Реалії та особливості їх перекладу в літературі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Перекладознавство*. Том 32 (71) № 2 Ч. 2. 2021. С. 15-19.
2. Ель Тахраві Б. Б., Манакін В. М. Особливості перекладу реалій. *Вісник студентського наукового товариства*. Вип.12. 2020. С. 232- 236.
3. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози). Львів : Вид-во при Львів. ун-ті. 1989. 216 с.
4. Козак Т. Б. Особливості художнього перекладу *Наукові записки національного університету “Острозька академія” Серія : Філологічна*. 2015. С 221-223.

5. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу : навч. посіб. К. : Юніверс, 2003. 280 с.

6. Шемуда М. Г. Художній переклад як важливий чинник міжкультурної комунікації. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія: Філологічні науки. 2013. Книга 1. С. 164–168.

ПУНКТУАЦІЙНІ ПОМИЛКИ В ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ ЖИТОМИРЩИНИ

Прокопчук Людмила Володимирівна,

к.філол.н., доцент

Посесор Дарина Володимирівна,

студентка

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

м. Вінниця, Україна

Вступ. У сучасному світі інформаційних технологій особливе значення мають ЗМІ, які активно реагують на суспільні процеси й віддзеркалюють їх, повсякчас впливаючи на людське життя, формуючи громадську свідомість. Здатність швидко й майже тотально охоплювати найширші аудиторії дає їм змогу не лише формувати суспільну думку, а й визначати духовні цінності. Особливо актуальним у цьому плані є мовлення видань, яке через своє «матеріальне» вираження (надрукований текст) сприймається реципієнтами як нормативне. Проте, на жаль, такі очікування від друкованого слова не завжди є виправданими. І якщо наявність мовних помилок у мовленні радіо чи телебачення хоч якось можна зрозуміти (спонтанність та часом непередбачуваність мовлення, неможливість його редагування тощо), то в друкованих, нехай навіть інтернетових виданнях, де тексти є підготовленими та відредагованими, мовні помилки викликають щире здивування і водночас наштовхують на думку про недостатню мовну компетентність журналістів і редакторів. Саме тому з'ясування типів мовних помилок, а також причин недотримання мовних норм є важливою й актуальною проблемою сучасних досліджень.

Проблема культури мовлення ЗМІ була і залишається об'єктом постійної уваги провідних науковців у галузі мовознавства й журналістики. Про порушення мовних норм у ЗМІ йдеться в працях Б. Антоненка-Давидовича, О. Пономаріва, Н. Непийводи, О. Сербенської, А. Капелюшного, Т. Бондаренко,

Д. Григораша та ін. Усе ж причини виникнення мовних анормативів в інтернет виданнях залишаються вивченими недостатньо.

Мета роботи. Систематизувати й проаналізувати пунктуаційні помилки, що трапляються в онлайн-виданнях Житомирщини, з'ясувати причини їхньої появи.

Матеріали й методи. Під час роботи застосовували такі методи: метод суцільної вибірки – для збирання матеріалу; методу описового спостереження для з'ясування причин порушення чинних пунктуаційних норм; методи аналізу й синтезу – для систематизації й класифікації зібраних помилок.

Результати й обговорення. 16 липня 2019 року набув чинності Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», покликаний врегулювати застосування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя. Відповідно, посилено вимоги й до засобів масової комунікації, які, окрім інформування суспільства, мають культивувати нормативне, взірцеве послуговування мовно-виражальними ресурсами української мови, оскільки мовленнєві девіації, на переконання К. Серажим «фіксуються у сфері свідомого чи підсвідомого, спричиняють формування неправильних стереотипів, заважають виробленню й закріпленню соціально прийнятих норм у соціумі». На жаль, рівень сучасної інформаційної продукції досить часто засвідчує протилежну тенденцію.

Проаналізувавши пунктуаційні анормативи в регіональних інтернет виданнях Житомирщини, ми виділяємо три групи таких помилок: помилки, пов'язані з пропущеним потрібним розділовим знаком, зайві знаки, заміна одних знаків іншими. Розглянемо кожну із цих груп більш детально.

Помилки, пов'язані з пропущеним потрібним розділовим знаком (пропущений розділовий знак ми позначаємо символом «_»). Серед них виділяємо такі найбільш частотні анормативи:

1) відсутність коми, яка б виділяла вставні слова: *Можливо_ є слушна пропозиція роботи саме для вас чи ваших знайомих* (<https://novograd.city/articles/287188/robota-u-zvyageli-aktualni-vakansii>);

2) відсутність коми до та після обставин, виражених дієприслівниками чи дієприслівниковими зворотами: *Останні накиннулись на дівчат та почали тягати за волосся_ погрожуючи* (<https://korosten.today/nam-pyshut/u-korosteni-zgraya-cholovikiv-napala-na-zhinok-virvali-volossya-ta-pogrozhuvali-zbroeyu-video.html>);

3) відсутність парного видільного знака при відокремлених членах у середині речення: *Увечері 13 травня_ під час відпрацювання райцентру_ поліцейські помітили чоловіка, який підозріло себе поводить* (<https://novograd.city/articles/287213/u-zvyageli-policejski-viyavili-u-46-richnogo-perehozhogo-narkotichni-rechovini>);

4) відсутність тире при виділенні прикладки в середині речення: *Головний герой всієї історії_ Юрій Вигівський_, власник СТО біля "Сільпо"* (<https://korosten.today/nam-pyshut/u-korosteni-zgraya-cholovikiv-napala-na-zhinok-virvali-volossya-ta-pogrozhuvali-zbroeyu-video.html>);

5) відсутність коми до чи після підрядного речення, що стоїть в інтерпозиції щодо головного речення: *Як зараз живе маленький Андрійко Томчук, якому під час бомбардування вулиці Ковельської (Воровського) у Коростені в ніч з 5 на 6 березня відірвало дві ніжки_ написала у соцмережі Facebook Світлана Барановська* (<https://korosten.today/statti/yak-zaraz-zhivemalenskij-korostenets-andrijko-tomchuk-yakomu-vidirvalo-nizhki-v-pershi-dni-vijni.html>);

б) відсутність коми між частинами складносурядного речення: *Станом на 19-ту годину на місці аварії працює лише аварійна служба "Ультранет груп"_ і вже скоро цей провайдер відновить свою роботу, інші – не відомо, бо окрім нашої бригади ніхто більше поки тут немає* (<https://korosten.today/nam-pyshut/na-kemskogo-v-korosteni-cherez-budivelni-roboti-poshkodzheno-kabeli-internet-provajderiv.html>);

7) відсутність знака питання в потенційно питальних реченнях: *У Звягелі відбулося засідання виконкому: які рішення ухвалили_* (<https://novograd.city/articles/285849/u-zvyageli-vidbulosya-zasidannya-vikonkomu>);

yaki-rishennya-uhvalili). Такі помилки, на наше переконання, свідчать про неуважність журналістів, а не їхнє незнання правил уживання розділових знаків наприкінці речення;

9) відсутність лапок і тире під час оформлення цитат: *«Працівник підприємства розповів, що виявив відсутність значної кількості хімічних речовин на складі», повідомили у Звягельському районному відділі поліції* (<https://novograd.city/articles/287171/de-pracyuvali-tam-i-krali-zvyagelski-policejski-vikrili-dvoh-cholovikiv-u-kradizhci-agropreparativ>).

Зайві знаки (зайві знаки ми беремо в дужки). У цій групі виділяємо такі помилки:

1) відокремлення розділовими знаками означень, для виділення яких немає відповідних умов (певного морфологічного вираження та змісту): *Чоловіки(,) віком 34 та 60 років(,) працювали на підприємстві та мали доступ до складського приміщення* (<https://novograd.city/articles/287171/de-pracyuvali-tam-i-krali-zvyagelski-policejski-vikrili-dvoh-cholovikiv-u-kradizhci-agropreparativ>);

2) виділення комою слів, які не є вставними: *Відповідно ї діяльність органів державної податкової служби(,) також(,) базується на засадах чесності та порядності з боку громадян – платників податків* (<https://korosten.today/rayon/malyn/mer-malina-pokazav-povtorne-oblashtuvannya-timchasovoji-perepravi-foto.html>).

Варто зауважити, що відповідно до чинних мовних норм слова й сполучення слів *тобто, тож, майже, навіть, також, при цьому, притому* тощо ніколи не бувають вставними, тому їх не потрібно відокремлювати комами [4, с. 91];

3) уживання коми між однорідними членами речення, поєднаними одиничним сурядним сполучником: *Під час моєї розмови із мамою Інною Андрійко грався з татусем(,) і дуже сміявся* (<https://korosten.today/statti/yak-zaraz-zhive-malenkij-korostenets-andrijko-tomchuk-yakomu-vidirvalo-nizhki-v-pershi-dni-vijni.html>);

4) коми в простих неускладнених реченнях: *Мер Малина показав(,) повторне облаштування тимчасової переправи (ФОТО)* (<https://korosten.today/rayon/malyn/mer-malina-pokazav-povtorne-oblashtuvannya-timchasovoji-perepravi-foto.html>).

Заміна одних знаків іншими (неправильні знаки ми також беремо в дужки).

1) тире замість двокрапки між частинами безсполучникового складного речення (друга частина таких речень конкретизує зміст першої, пояснює її, а також указує на причину того, про що йдеться в першому реченні): *Кажуть, вже й самі неодноразово відчували (–) туристичний бізнес нашого краю шкутильгає* (<https://novograd.city/articles/>).

Тире як варіант розділового знаку між частинами безсполучникового складного речення можна використовувати, якщо друга частина указує на причину або обґрунтування дії, стану, ознаки, про які йдеться в першій [4, с. 117]. Натомість журналісти цю норму безпідставно застосували до усіх випадків, коли насправді потрібно ставити двокрапку;

2) заміна ком, які б мали розділяти частини складносурядного або складнопідрядного речення крапками: *Києвом по чергово правили різні князі(.) Проте на східних землях Київської Русі сформувався анти-київський союз володимиро-суздальських князів з половцями* (<https://novograd.city/articles/>);

3) заміна коми між частинами безсполучникового складного речення на тире: *Дівчинку, яку, як виявилось пізніше, покинула бабуся (—) через тиждень 20 квітня забрала її мама* (<https://novograd.city/articles/286933/sud-vinis-virok-babusi-yaka-zalishila-4-richnu-onuku-naprizvoliyasche-u-torgovelnomu-centri>);

4) заміна крапок комами (речення не можна вважати складносурядним безсполучниковим, адже його частини не пов'язані між собою, тому краще було б їх розділити крапками): *Головний герой всієї історії Юрій Вигівський, власник СТО біля "Сільпо"(.), цим він і намагався показати свою величність та бив жінок", – наголосила жінка* (<https://korosten.today/nam-pyshut/u-korosteni-zgraya-cholovikiv-napala-na-zhinok-virvali-volossya-ta-pogrozhuvali-zbroeuyu>).

video.html).

За нашими підрахунками, саме пунктуаційні помилки найчастіше трапляються в електронних виданнях Житомирщини.

Аналізуючи пунктуаційні помилки в текстах інтернет-видань Житомирщини, вважаємо за потрібне вказати на причини їх виникнення. Більшість мовознавців, які досліджують подібні мовні аномалії, акцентують передусім на повному або частковому незнанні пунктуаційної норми, без чого неможливо сформувати сталі пунктуаційні навички. Вказують також на недостатній рівень знань із синтаксису, нездатність розпізнавати синтаксичні явища та комунікативно-сміслові відрізки, що потребують виділення. Солідаризуючись із Т. Бондаренко, вважаємо, що причинами пунктуаційних аномалій у журналістських матеріалах, окрім браку знань, слугують також дії психофізіологічних чинників, таких як нервово напруження, втома, несприятливі умови праці та ін.

Отже, можемо зробити висновок, що найбільш частотними пунктуаційними аномаліями в інтернет-виданнях Житомирщини є пропуски потрібного розділового знака – коми, тире, крапки, лапок, знака оклику тощо. Аномалії, які полягають у заміні одних знаків іншими (використання ком замість крапок або крапок замість ком, використання тире замість двокрапки або коми замість тире) також є доволі частотними. Найменш кількісними є помилки, пов'язані із уведенням зайвих знаків (виділення комою слів, які не є вставними, коми між однорідними членами речення, пов'язаних одиничним сурядним сполучником тощо).

АНІМАЛІСТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ-СИМВОЛ ЯК СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОСНОВА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Філь Галина Олександрівна,
к. філол. наук, доцент,
Ковальчук Мар'яна Богданівна,
магістрантка факультету української та іноземної філології
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
м. Дрогобич, Україна

Вступ. На створення мовної картини світу суттєвий вплив мають народні уявлення про перетворення людей у тварини на основі їх традиційного співіснування. Українська, як і інші індоєвропейські мови, засвоїла спільну систему образів-символів світу природи, одночасно внесла у своє тлумачення національно-культурний компонент.

Фразеологічні символи, зазначає Н. Венжинович, є невід'ємним складником символів культури, але у межах фразеологічних систем вони набувають специфічної символічної навантаженості [Венжинович, 2019: 41].

«На мовному рівні фразеологізми, – пише М. Котловський, – є комплексними знаками вторинної номінації, структурно-семантична модель яких репрезентує своєрідне бачення світу» [Котловський, 2006: 218]. Національно-культурна специфіка фразеологізмів, стверджує дослідник, особливо в процесі традиційного семантичного аналізу, досліджується у двох напрямках, а саме ономасіологічному та семасіологічному. Ономасіологія дає можливість зрозуміти як в результаті перетинання семантичних і семасіологічних процесів формуються символічні мовні знаки. Позначуване мовного знаку по відношенню до екстралінгвістичних фактів виступає шуканим; предмети об'єктивної дійсності та людської діяльності підпадають під дані, в яких починається пошук засобів їх позначення [Котловський, 2006: 218].

Н. Венжинович підкреслює, що при дослідженні специфіки символічних значень слова дослідники визначають найхарактерніші ознаки символу:

1. Символ має філософську смислову наповненість, тому він не тотожний знакові.

2. Символ тісно пов'язаний з наукою, міфом, вірою, поезією, але не зводиться до них, символ тяжіє до певного узагальнення.

3. Символ утворений у процесі перетворення внутрішнього на зовнішнє, або, навпаки, унаслідок виділення відмінностей внутрішнього і зовнішнього [Венжинович, 2019: 40].

Ролі компонентів-кваліфікаторів у творенні фразеологічних одиниць присвячені монографії О. Селіванової «Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти)» та О. Левченко «Фразеологічна символіка : лінгвокультурологічний аспект». Ця проблема досліджується також у наукових працях Н. Барвіної «Фразеологія в аспекті міжкультурної комунікації», А. Євграфової «Українська фразеологія в аспекті національної ментальності», В. Кононенка «Словесні символи в семантичній структурі фраземи», А. Котловського «Національно-культурна особливість фразеологізмів: методика, форми, міфологеми», Л. Супрун «Слова-символи: їх лінгвохарактеристика» та ін. Проте окремі аспекти цієї проблеми залишаються поза увагою.

Мета роботи – проаналізувати структуру та семантику фразеологічних одиниць української мови з анімалістичним компонентом-символом, репрезентованих у сучасних фразеологічних словниках української мови.

Матеріали і методи. Матеріалом для дослідження послужила картотека фразеологічних одиниць з анімалістичним компонентом-кваліфікатором, зібрана шляхом опрацювання фразеологічних словників української мови.

При дослідженні використовувались такі методи, як: описовий, лінгвокультурологічний, метод суцільної вибірки.

Результати і обговорення. Людина сприймає світ через уподібнення (аналогію) одного явища іншому, тобто символічно. Символ, як зазначає

О. Селіванова, характеризуються інтенсивністю (намір, мета мовця), образністю, мотивованістю, дейктичністю, психологічністю, імперативністю. Смысл символу існує в колективній свідомості певної культурної групи [Селіванова, 2006: 536-537].

Фразеологічні одиниці з назвами на позначення «свійські тварини» охоплюють чималий за обсягом матеріал, який досить часто піддається символізації, оскільки щоденне спостереження за поведінкою домашніх тварин та порівняння їх із звичками та особливостями людей «відкривало можливості для персоніфікації, а через неї – для поступового розвитку у слові-образі символічного значення» [Філь, Патен, 2012: 66].

«Основою використання назв тварин у переносних значеннях, що характерно, власне, для фразеологізмів, – пишуть В. Мойсюк та Н. Луцик, – є їхні різні властивості: зовнішній вигляд, звички тощо» [Мойсюк, Луцик, 2021: 161].

Фразеологічні контексти, на думку В. Кононенка, відкривають значні можливості для пізнання взаємодії символу й метафори, символічного й метафоричного значень, а на цій основі і факторів структурування внутрішньої форми фразеологічних одиниць [Кононенко, 1991: 31].

Детальний аналіз усталених виразів засвідчив, що в українській мові досить уживаними є стійкі сполуки з лексемою-компонентом «собака», оскільки вона відіграла значну роль у житті людини, з нею ще з давніх-давен людина мала найтісніші контакти.

Компонент-кваліфікатор *собака* є символом відданості, нерозлучності в усталеному виразі *як (мов, ніби) вірний (вірна) собака*, а у стійких сполуках *правда як собаки траву їдять, правда як собаки сіно жують* – символом брехливості і фальші.

Г. Онуфрійчук акцентує увагу на таких негативних рисах, притаманних собаці, як брехливість, винуватість, жадібність, жорстокість, неосвіченість, улесливість, сором [Онуфрійчук, 2016: 174]. Для характеристики злої, агресивної, жорстокої людини вживають фразеологічні одиниці *злий як собака*;

злий як собака на прив'язі; злий як (мов, ніби) пес санджарівський; визвірився як собака; лагідний як скажена собака; кидається як пес на кістку.

З давніх-давен людина зауважила, що між собакою і котом склалися недружні стосунки: *жити, як кіт з собакою; як (мов, ніби) кіт (кішка) з собакою*, тобто 'жити без злагоди, постійно ворогуючи', 'ненавидіти одне одного': *Ви тільки, бува, нічого не скажіть Давиду Онопрійовичу, бо ми й так живемо з ним, як кішка з собакою* (С. Добровольський).

Кіт, стверджує Г. Онуфрійчук, «виступає символом доброго духа житла; незалежності; зла, диявола, відьми; темряви і смерті; охоронця малої дитини; шкідливого ласуна» і зазначає, що «за віруваннями стародавніх народів, кіт міг бути помічником як богів, так і відьом, чортів». «Кіт, – пише дослідниця, – є найбільш багатогранною твариною у символічному значенні, адже він поєднує в собі як позитивний, так і негативний символ» [Онуфрійчук, 2016: 90].

Більшість усталених виразів з компонентом-кваліфікатором «кіт» мають позитивні конотації – «безстрашність, везучість, граційність, досвідченість, прудкість, сміливість», однак образ kota у носіїв української мови викликає також і негативні конотації, зокрема агресивність, хитрість, ледачість, метушливість, жадібність (ласість), хижість, підступність, нахабність, зайву цікавість [Онуфрійчук, 2016: 168]: *розлігся як кіт на печі, лінивий як [жирний] кіт, ледачий як кіт у жнива, вивернувся як кіт на припічку; допаستися як (мов, ніби і т. ін.) кіт до сала (жадібно, дуже енергійно), поглядати/позирати як кіт на сало (ласо, пожадливо, заздрісно): Коли хто в простенькій одежі, то він на тих і не дивиться, а все поглядає, як кіт на сало, тільки на жупанних* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Поширеними в українській мові є фразеологічні одиниці з компонентом кваліфікатором *кінь* – «великою свійською однокопитною твариною, яку викоритсовують для перевезення людей і вантажів» [Жайворонок, 2006: 286].

Усталені вирази з лексемою *кінь* вербалізують як позитивну (вірність, волелюбність, працьовитість, силу, міць, здоров'я, швидкість), так і негативну (впертість, незграбність, неухважність, повільність) семантику [Онуфрійчук,

2016: 254].

Людину, яка багато чого пережила і тому здатна подолати будь-які труднощі характеризує фразеологічна одиниця *був на коні і під конем*; того, хто, незважаючи на вік, має силу і добре знає свою справу – усталений вираз *сиві коні не всі старі* (символ досвідченості); людину, яка підірвала своє здоров'я фізичною роботою – стійка сполука *добрий був кінь, та з'їздився* (символ працьовитості).

Невелику групу становлять фразеологічні одиниці з компонентом *коза*, який має неоднакове символічне значення – як позитивне (піклування, досвідченість), так і негативне (брехливість, пихатість, норовливість, страх): *усі кози в золоті* 'все здається, сприймається кращим, ніж є в дійсності', *де козам роги правлять* 'дуже далеко, де важкі умови життя, де перебувають переважно не з власного бажання', *встигнути з козами на торг* 'нема причини, потреби поспішати', *і вовки ситі, і кози цілі / і кози ситі, і сіно ціле* 'ніхто не зазнав збитків, шкоди', *як сидорову козу зі сл. бити, лупцювати, чихвостити* 'дуже сильно, нещадно', *нагадати козі смерть* 'примусити кого-небудь згадати те, що для нього дуже важливе і болюче, а всім іншим вже набридло'.

Компонент-кваліфікатор *козел (цап)* входить до складу фразеологічних одиниць, що вербалізують концепти УПЕРТІСТЬ, НЕЗГРАБНІСТЬ, НЕНАЖЕРЛИВІСТЬ. Козел часто стає об'єктом насмішок та глузування: *ні за цапову душу, як з козла (цапа) молока, пускати цапа город стерегти, пускати цапа в капусту, як козел на нові ворота*.

Людину, на яку звалюють чужу провину, відповідальність за чийсь негативні вчинки, дії, називають *козлом відпущення*: – *То що ж, Корнію Кириловичу, я виходить, за козла відпущення? Цебто вже хоч сам паси корів та телята? (Ю. Збанацький)*.

Для вираження повного заперечення змісту слів *розбиратися, розуміти, кумекати* уживається усталений вираз *як цап у (на) зорях*: – *Е-е, Йванку, ти кумекаси у тютюнах, як цап у зорях (З газети)*.

Безвольну, покірливу, розумово обмежену людину називають *агнець*

божий, де лексема агнець символізує простоту і невинність: Ви вчили лизати руки панам і вашдушпастирям, яких оплачувала польсько-шляхетська влада, ставили нам за приклад божих агнів – смирних і дурнуватих баранів... (Ю. Мельничук).

Того, хто порвав стосунки з тим середовищем, до якого раніше належав, або який збився з правильного життєвого шляху, називають *зблуканою (блудною, приблудною) вівцею: В'яжуться люди в товариства... та й Івана беруть між себе. А він ходить, наче та блудна вівця (Л. Мартович).*

Слова-кваліфікатори (вовк – вівця, вовк – коза, вовк – ягня) та побудовані на їх основі фразеологічні одиниці можуть утворювати зоосемічні синонімічні ряди, а також вступати в антонімічні відношення, де перший компонент уособлює хижака, а другий – беззахисність, слабкість: *жалує як вовк вівцю; боїться як вовк кози; і вовки ситі, і кози цілі; вчепився як вовк до ягнят [Ужченко, 2007: 356].*

Отже, як бачимо, слова-кваліфікатори як структурні компоненти фразеологічних одиниць можуть виявляти і системні відношення.

Висновки. Результати проведеного дослідження фразеологічних одиниць в українській мові дають змогу встановити, що найчастіше анімалістичним компонентом-символом ставали назви домашніх свійських тварин, з якими людина щоденно контактувала і яка в пошуках самої себе зіставляла свої риси, як зовнішні, так і внутрішні, з подібними рисами представників фауни.

На перспективу залишається подальший структурно-семантичний аналіз усталених виразів української мови з анімалістичним компонентом кваліфікатором на позначення назв диких тварин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоноженко В. М. та ін. Фразеологічний словник української мови. Т. 1. – К. : Наукова думка, 2013. – 528 с.
2. Білоноженко В. М. та ін. Фразеологічний словник української мови. Т. 2. – К. : Наукова думка, 2013. – 990 с.

3. Венжинович Наталія. Про компонент-символ у мовних одиницях. Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія : філологія. – Випуск 1 (41). – 2019. – С.38-44.

4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

5. Котловський А. М. Національно-культурна особливість фразеологізмів : методика, форми, міфологеми. – Культура народів Причорномор'я. – 2006. № 82. – Т. 1. – С.217-219.

6. Кононенко В. І. Словесні символи в семантичній структурі фраземи. – Мовознавство. – 1991. – № 6. – С.30-36.

7. Мойсюк В., Луцик Н. Зоосемічний та флоросемічний символи як компоненти фразеологічних одиниць французької мови. – Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. – Том V: Динаміка наукових та освітніх досліджень в умовах пандемії [колективна монографія] / [Наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Херсон: Посвіт, 2021. С. 159–168.

8. Онуфрійчук Г. Лінгвокультурологічний потенціал української етнофразеології : асоціативне поле «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ» (Дис. канд. філол. наук). Національна академія наук України, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні / Г. Онуфрійчук. – Київ, 2016. – 261 с.

9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. – С.536-537.

10. Філь Г., Патен І. Національно-культурний компонент у структурі фразеологічних одиниць української мови. – Молодь і ринок : Щомісячний науково-педагогічний журнал / Ред. кол.: М. Вачевський (гол. ред.), Г. Левченко, Н. Скотна та ін. – 2012. – №8 (91). – С.62-66.

11. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : Навчальний посібник. – Київ : Знання, 2007. – 494 с.

ECONOMIC SCIENCES

MECHANISM OF ADAPTATION OF THE UKRAINIAN ECONOMY TO THE CONDITIONS OF THE NEW GEOPOLITICAL DISTRIBUTION OF WORLD MARKETS

Dugienko Natalia

Candidate of Economic Sciences, associate professor

Fedorov Denys

Postgraduate

Zaporizhzhia National University

Zaporizhzhia, Ukraine

Introduction. The world market underwent drastic changes with the beginning of the war in Ukraine and the imposition of sanctions against the Russian Federation. The biggest blow was inflicted on the international trade in energy carriers. War ravaged hydrocarbon supply logistics forced European countries to look for new supply routes and new suppliers. Transport and logistics costs have multiply increased. This results in the threat of recession in many EU countries and caused tension in the social sphere. In this area, Ukraine should occupy a key position in view of the scope of its own hydrocarbon deposits. There are serious reasons to think so, which are based on the research of Ukrainian scientists.

The objective of the paper. The main goal of this paper is to prove that there is a scientifically based mechanism for balancing and harmonizing the Ukrainian model of the economy with international economic platforms. And this mechanism will make it possible to rapidly increase the volume of GDP and adapt the Ukrainian economy to the conditions of the new geopolitical distribution of world markets.

Materials and methods. To achieve the objective, the following materials and methods were used.

Direct communication with the group of developers of the Unified State

Energy Monitoring System (USMS): A. Yu. Liubarevych, O. V. Kozyriatskyi, interview recording and transcription, study and comparison with documents and the legal framework [1-5].

Study and analysis of the Unified State System for Energy Resources Monitoring (USMS) presentation provided by the project developers [3].

A review of scientific articles, publications and other sources related to the energy consumption market in Ukraine was carried out. This made it possible to obtain the necessary theoretical basis for comparing and analyzing the data provided by the developers of the Unified State System for Energy Resources Monitoring (EDSM). These data made have afforded the opportunity to obtain information on the market volume, structure, legislative regulation and corruption risks.

Early in the 90s of the last century, a group of Ukrainian scientists and specialists in the oil and gas industry began researching the resource base, which was inherited by Ukraine after the collapse of the Soviet Union. And it immediately faced the problem of the lack of relevant data on the volumes of mining and production on the one hand, and consumption of energy resources, on the other one. Then the idea arises to create an automated accounting system for the energy resources balance within the country with the introduction of a single transit account that would reflect the entire movement of raw materials in monetary terms.

The idea was so successful and mathematically verified that in 1995, at the World Economic Forum in London, it was presented in detail by Anatolii Liubarevych, head of the development group. A government delegation led by the then Prime Minister of Ukraine Yevhen Marchuk, which included developers, was invited to a conference on energy security held as part of a forum at the Adam Smith Institute. The report in which Anatolii Lyubarevych presented the mechanism of the transit account based on the unified energy balance caused a real shock among the participants of the event, he received a standing ovation. Moreover, two years later, in 1998, Britain introduced a transit account system into its NETA energy pool. This made it possible to balance the British economy. That is, our developers can be considered the fathers of the UK energy balance system.

And what about Ukraine? In 1997-98, a group of scientists began a practical experiment [1]. Specialists went to the Zaporizhzhia region and began work on the analysis of consumption and gas charges. This experiment was particularly suitable in Zaporizhzhia, because here the gas networks were structurally closed within the borders of the administrative unit, that is, there was no “leakage” from the region. It was a pure experiment. The meters accurately recorded the volume of gas that entered the region through the pipeline during the specified monitoring period, and the money supply was recorded through a parallel bank transit account. The finding was shocking. The difference between the actual volumes of gas consumed and the charged money amounted to 1250%, that is, the gas charges that entered the region was overestimated by 12.5 times. The findings of the experiment were submitted to the National Academy of Sciences and sent to the Cabinet of Ministers of Ukraine. It is also important that the Zaporizhzhia region is a powerful industrial region. In the consumption segment, the share of the population was only 12%. The rest, 88%, went to the needs of industry. According to the researchers’ calculations, if the entire industrial complex of Zaporizhzhia hypothetically did not pay a penny for the consumed gas, then the population would still cover its entire volume with their payments (Fig. 1).

In 1999, the scientific group continued this experiment in the Luhansk region (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 19, 1999 No. 1536). Monitoring was introduced in two areas – the volume of financial resources paid for gas consumption and, in parallel, the volume of gas actually consumed. The findings were stunning. During the control period, the amount of gas consumed in monetary terms amounted to € 82 million. And the amount of money charged to consumers in their accounts amounted to € 620 million. Almost 8 times higher [2].

It became apparent that the same situation was happening on the territory of the whole country. And not only with gas. The same applied to all energy resources and raw materials in the subsoil. The state did not have its own energy balance. In plain language, no one knew how much of resource was being mined, supplied and consumed. To whom and where did the overpaid funds go? Ukraine was killing its

industrial potential and turning into a commodity state without clear, understandable “rules of the game” and with large amounts of international debt obligations.

Fig. 1 – Findings of the experiment of gas consumption monitoring and calculation in Zaporizhzhia and Luhansk regions [3]

The country urgently needed a balance with transparent monitoring of the entire resource base. A working group of scientists from the Institute of Cybernetics, the Academician Paton Institute and others began the development of the mechanism of the Unified State Monitoring System (USMS). It was created and in 2006 received the status of a draft law on USMS, where the entire algorithm of system introduction and implementation control was written out.

The Law on USMS provides for the introduction of a balanced research and production model, which uses primary objective and reliable information about all stages of the functioning of the raw material market: from extraction and transportation to the consumption of a certain resource (gas, electricity, water, etc.). The system has been built on a continuous flow of information about monetary and physical volumes of resource movement. The work of this universal system takes place on a modern automated control system. The system does not interfere in the economic activity of enterprises. Through electronic balances, with the help of strategic forecasting, it creates the conditions of a market mechanism, with the help of which it is possible to significantly reduce the energy intensity in the cost of goods

and services in a short period of time (Fig. 2).

RESOURCES AND SERVICES PROVIDERS		INDICATION Financial flows (against payment documents) Information flows against payment documents and volumes (against single unified forms)	RESOURCES AND SERVICES CONSUMERS	
Gas Water electro energy	Boiler-house	USMS REGIONAL ANALYTIC AND CALCULATION CENTER WITH A TRANSIT DISTRIBUTION ACCOUNT IN AN AUTHORIZED BANK	BANK CASH DEPARTMENT	POPULATION
	LUGM		BANK	INDUSTRIAL ENTERPRISES
Gas Water electro energy	Water services company		BANK BANK	UTILITY COMPANIES STATE-FINANCED ORGANIZATIONS
Gas Water electro energy	Industrial sector		BANK BANK	ALLOWANCES AND SUBSIDIES OTHER CONSUMENRS OF RESOURCES AND SERVICES

Fig. 2 – Example of the work of the USMS for calculations for housing and communal services [3]

Findings and discussion. Ukraine has huge deposits of natural gas. According to official forecasts, Ukraine was supposed to increase its own gas production to 45 billion cubic meters by 2030 [4; 5]. But the developers of USMS are sure that we are already extracting about 50 billion cubic meters.

The working group that worked on the creation of the USMS studied the data of the National Academy of Sciences and compared them with the volumes of production published annually by official statistics. If in the late 1980s and early 1990s, Ukraine showed actual production volumes of 70 billion cubic meters (and according to unofficial data, more than 80 billion m³), then scientists asked themselves the question: how can deposits be depleted so quickly? In search of an answer, the specialists visited all the fields – active and prospective ones, indicated on the maps of the National Academy of Sciences. What did they see? Where there are 12 filled wells, 3 of them are officially working. Nine wells pump gas according

to “dark” schemes. And this situation was in almost all gas fields. According to the specialists of the group of developers of USMS, Ukraine has the largest reserves of natural gas in Europe, and their reserves are sufficient to meet both domestic needs and the needs of European countries.

The market of energy resources cannot exist without the creation of technical infrastructure – information systems, commercial accounting systems, and telecommunications systems. To eliminate the imbalance of energy, financial and information flows, a transition to the Unified State Monitoring System is required. This system includes many aspects of energy efficiency and energy saving solutions. In particular, the development and implementation of a complex of unified organizational, technical, communication, informational, software tools and methods of forming all types of energy balances. It is a state tool for strategic planning and forecasting of economic processes in the country. USMS works in such a way that the system cuts off all manipulative schemes that have been abused by the energy corruption mafia for decades, including on the part of Russia. The system cannot be changed manipulatively, it cannot be interfered with.

Reconstruction of the country must begin with bringing order in the area of use and extraction of all resources. Ukraine has large reserves of raw materials, which will be enough for its reconstruction. But if the moneymakers will, as it is now, inflate its cost price and manipulate pricing, then the country is doomed to economic depression. It is clear that the reconstruction of the country requires large expenses, and filling the State budget will play a decisive role in this process. The concept of “7 steps on the way to the European Union”, approved by the Government of Ukraine, provides for the fight against money laundering and oligarchy. And one of the key mechanisms for achieving this goal is the USMS itself. The implementation of the provisions of the draft law on the implementation of the USMS does not require funding from the state budget.

The developers of the system guarantee GDP growth by 3-5 percent three months after the start of the introduction of the Law on USMS, and after a year - by 20-25% [6].

Conclusions. USMS is an innovative investment project that does not require state budget expenditures and government guarantees. The Law on the USMS fully corresponds to the priority areas of economic reforms within the framework of the Association Agreement between the EU and Ukraine. All that is needed is the political will to adopt the Law, which has passed the first reading three times in the Verkhovna Rada. If Britain was able to implement this system, then Ukraine should do it too.

REFERENCES

1. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 22, 1998 No. 1131 (1131-98-p) “On the Introduction of a Special Procedure for Calculations for the Consumed Natural Gas and Thermal Energy Produced from it in Zaporizhzhia Region.” *Official Journal of Ukraine*, 1998, No. 29, p. 1101.

2. Memorandum Report of the head of the working group on the analysis of the implementation of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 19, 1099. No.1536 V. I. Hryhoriev dated July 21, 2000. No. 3 on behalf of the CMU dated July 07, 2000. No. 11882/35.

3. Hlushkov Institute of Cybernetics, practical approval of the USMS. Presentation. 2016. Provided by project manager A. Yu. Liubarevych

4. Trends and priority areas of development of domestic gas production. URL: https://razumkov.org.ua/upload/1446025738_file.pdf

5. Draft development plan of the gas transportation system for 2022-2031 v. 01. URL: <https://tsoua.com/wp-content/uploads/2021/10/Plan-rozvytku-gazotransportnoyi-systemy-na-2022-2031-rr.-4.pdf>

6. Paton B. E. Expert opinion of the National Academy of Sciences of Ukraine on the need to implement the State Educational and Scientific Research and Development Program in the country. January 16, 2015. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/77038>

**БЕЗПЕКА ТУРИСТИЧНИХ ПОДОРОЖЕЙ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД В
МЕЖАХ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ**

Габчак Наталія Францівна

к.геогр.н., доцент

ДВНЗ «УжНУ»

м. Ужгород, Україна

Габчак Станіслав Євгенійович

аспірант, ДВНЗ «УжНУ»

м. Ужгород, Україна

Анотація. На давний час в Україні триває російсько-українська війна і немає абсолютно безпечної території для відпочинку. Тому нами проаналізовані необхідні умови дотримання безпеки під час подорожей туристів та рекреантів. Виокремлено Карпатський регіон як один із найбільш «безпечних» щодо розвитку туристичної діяльності в умовах війни. Цей регіон відповідно до особливостей свого географічного розташування на крайньому заході України, вздовж кордону з європейськими країнами ЄС та НАТО, вважається найбільш захищеним від ворога і на його територію спрямований значний туристичний потік.

У статті охарактеризовано нові тенденції розвитку внутрішнього туризму. Досліджено основні вимоги щодо забезпечення безпеки туризму та проаналізовано особливості відпочинку та роботи туристичних об'єктів у Карпатському регіоні в період війни, визначено певні обмеження та заборони щодо руху туристів.

Розроблено й запропоновано заходи захисту туриста й туристичних підприємств зі зниженням рівня небезпеки учасників мандрівок. Окреслено законодавчі вимоги до суб'єктів туристичної діяльності, які здійснюють відповідний вид діяльності, щодо забезпечення безпеки туристів.

Ключові слова: внутрішній туризм, безпека туристичних подорожей, небезпека та ризики, воєнний стан, ДАРТ.

Вступ. З 2019 року країни світу отримали чимало викликів та загроз щодо демографічного, політичного та соціально-економічного розвитку своїх територій. Туристична сфера країн зазнала великих втрат і стала однією із найбільш постраждалих секторів економіки. Тільки в січні 2022 року туристичні кампанії в повному об'ємі відновили свою роботу, оскільки почала зростати кількість рекреантів на весняний та літній відпочинковий сезони. Однак, показників туристичних прибутків, які були до пандемії COVID-19 так і до сьогоднішнього дня не досягнуто. Наприкінці 2021 року відбулись позитивні зміни щодо збільшення туристичного потоку в Україні і він досяг 3 млн. осіб, але ці показники втрачені у зв'язку з російсько-українською війною.

До 2019 року в Україні туристична галузь була зорієнтована на виїзний туризм, але вищенаведені факти докорінно змінили її туристичний ринок. Міграційні процеси, стреси від обстрілів, руйнація інфраструктури міст та сіл внаслідок воєнних дій, шантаж росії щодо застосування ядерної зброї та замінування ядерних блоків Запорізької АЕС призводить до небезпеки життя людей та вимушеного переміщення. Такі зміни негативно впливають на здоров'я жителів України і виникає потреба оздоровитись, відновити сили, перезавантажитись, переїхати у більш безпечні райони для подальшої життєдіяльності. Брак коштів, часу, невпевненість у завтрашньому дні зумовили переорієнтацію зовнішнього туризму на внутрішній. Він став пріоритетним в період воєнного часу і для нього характерні нові тенденції, які передбачають переважання короткотривалих подорожей, бронювання турів на 2-5 днів до виїзду на відпочинок, популярність санаторних турів, вікенд на двох терміном на 3 дні.

Метою роботи є вивчення питань дослідження основних вимог для забезпечення безпеки туризму в Карпатському регіоні в межах України під час воєнного стану.

Матеріали і методи. У процесі дослідження було проаналізовано можливості та особливості розвитку внутрішнього туризму в Карпатському регіоні в умовах російсько-української війни. Нами було застосовано наступний

методичний інструментарій: методи аналізу та синтезу, статистичний та порівняльний аналізи.

Результат та обговорення. У військовий період під час подорожей та відпочинку найбільш актуально постає питання безпеки туристів. Звичайно уряд, керівництво в регіонах зобов'язано своєчасно надавати оповіщення про можливість виникнення тих чи інших загроз. Варто зауважити, що кожен подорожуючий повинен дізнатися перш ніж вирішити у відпустку чи є наявні укриття по маршруту подорожі, впевнитись, що туроператори сформували свої маршрути з урахуванням розташування бомбосховищ, пам'ятати, що з метою підтримки правопорядку в багатьох областях України діє комендантська година.

Низка регіонів та громад узяла на себе значне навантаження, пов'язані з внутрішніми міграційними потоками та туристичним рухом в середині країни. Карпатський регіон, який включає Львівську, Івано-Франківську, Чернівецьку та Закарпатську області є географічно віддаленим від зони бойових дій, а отже, більше отримує туристів та рекреантів. Внутрішній туризм визначився новими тенденціями, серед яких переважаючим є санаторний відпочинок та відпочинок невеликою кількістю людей і відповідно популярність групових турів значно зменшилась. За статистикою українського туроператора Join UP, який спеціалізується на продажі турів в межах України більшість замовлень, а це більше 44,4% пов'язані з санаторними турами, на другій позиції – поїздки в Карпати (29%) і на третій позиції – гірськолижні курорти (19,5%).

Однак, в умовах воєнного стану виникає чимало труднощів з організацією та провадженням внутрішнього туризму. Виникають проблеми з безпекою, з обмеженням на подорожі. У даній ситуації внутрішній туризм має свої особливості з точки зору певних дозволів та обмежень щодо відпочинку та подорожей, запроваджених під час війни у відносно безпечних західних областях, які потрібно враховувати туристичним кампаніям при організації екскурсій та подорожей.

Карпатський регіон має свої особливості здійснення туристичної

діяльності своєї території в період війни, в більшості випадків це пов'язано з певними обмеженнями, які діють станом на 01.07.2023 року (табл. 1)

Таблиця 1

Особливості відпочинку та роботи туристичних об'єктів у Карпатському регіоні в межах України (за інформацією ДАРТ)

Назва області	Особливості
Львівська область	Можна ходити в ліс, але заборонено в'їжджати в нього на транспорті. Винятками є лише випадки, коли лісовим масивом пролягає транзитний шлях або веломаршрут. Розпалювати багаття можна тільки у відведених для цього місцях. Заборонені екскурсії, походи, сплави маршрутами біля критичної інфраструктури, військових і стратегічних об'єктів. Туристичні об'єкти відкриті, купатися та засмагати дозволено тільки на тих пляжах, що перевірені та рекомендовані ДСНС
Івано-Франківська область	Дозволено відвідувати гори й ліси. На території курорту Буковель, заборонено кататися у лісах на джипах, квадроциклах, багті та мотоциклах. Крім того, затверджені додаткові тимчасові режимні обмеження у Верховинському районі в селах у прикордонній смузі в межах Зеленської і Білоберізької сільських рад. Зокрема заборона стосується відпочинку на території тих громад, що межують з кордоном
Чернівецька область	Всі туристичні об'єкти працюють у звичному режимі, відповідно до затверджених графіків, їх відвідування здійснюється згідно з вимогами Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Рішення про заборону на відвідування лісів немає. Туристичні локації, які знаходяться за 5-ть кілометрів від прикордонної смуги відвідувати можливо тільки з дозволу прикордонників
Закарпатська область	З 1 липня заборонено ходити в ліси у зв'язку з пожежонебезпекою. Деякі маршрути для відвідування закриті. Зокрема, йдеться про частину Ужанського національного парку та Карпатського біосферного заповідника, які межують з кордонами інших держав. Зокрема закриті для відвідувачів гора «Піп Іван» та водоспад «Ялинський», які знаходяться на території Трибушанського природоохоронного науково-дослідного відділення. Також заборонена така туристична атракція, як польоти на одномоторних літаках

У кожній області за безпеку відповідають – Військова адміністрація (ВА), місцева влада, Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), поліція та військові [2].

Згідно законодавства, з метою забезпечення безпеки туристів суб'єкти туристичної діяльності, здійснюючи відповідний вид діяльності, зобов'язані:

1) інформувати туристів про можливі небезпеки під час подорожі, необхідність виконання загальнообов'язкових вимог та запобіжних чи

попереджувальних заходів;

2) створювати безпечні умови в місцях надання туристичних послуг, забезпечувати належне облаштування трас походів, прогулянок, екскурсій тощо;

3) забезпечувати спеціальні вимоги безпеки під час надання туристичних послуг із підвищеним ризиком;

4) забезпечувати туристів кваліфікованими фахівцями туристичного супроводу, спеціальним спорядженням та інвентарем;

5) забезпечувати навчання туристів засобам профілактики і захисту від травм, попередження нещасних випадків та надання першої медичної допомоги;

6) забезпечувати надання оперативної допомоги особам, які постраждали під час подорожі, транспортування потерпілих;

7) оперативно інформувати органами місцевої влади та відповідальних осіб про надзвичайні ситуації, в яких опинилися туристи, подавати відомості про зниклих осіб [1].

Щодо рекомендацій, то туристи та туристичні підприємства повинні строго дотримуватись основних правил безпеки туризму в умовах воєнного стану: 1) завчасно уточнити – чи безпечно їхати в той чи інший регіон, які локації можна відвідувати, а які заборонено; 2) дізнатися про наявність укриття по маршруту вашої подорожі; 3) перед візитом уточнити графік роботи туристичного об'єкту; 4) під час плануванні туристичної подорожі враховувати час дії комендантської години на території області; 5) туроператорам та екскурсоводам необхідно формувати маршрути з урахуванням розташування бомбосховищ; 6) завжди дотримуватися правил «повітряної тривоги» [2].

Висновки. В умовах воєнного стану в Україні визначено особливі дозволи та обмеження для переміщення туристів. Збираючись в подорож чи на відпочинок туристи мають отримати чітку інформацію про дозволи та обмеження, які діють на тій чи іншій території опубліковані Державним агентством розвитку туризму (ДАРТ). Питання безпеки туристичних

подорожей в умовах війни потребує комплексного підходу: забезпечення безпеки туристів, розбудови туристичної інфраструктури в безпечних регіонах, залучення місцевого населення до розвитку туризму та розробки стратегій залучення туристів до безпечних регіонів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про туризм: Закон України від 1995. № 31 / Верховна Рада України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр#Text> (дата звернення 25.07.2023)
2. Державне агентство розвитку туризму. URL: <https://www.tourism.gov.ua>. (дата звернення 25.07.2023)

МОДЕЛЬ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ОПТИМАЛЬНОГО УРОВНЯ ИНВЕСТИЦИЙ В ПРОИЗВОДСТВЕННЫЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Григорян Самвел Азатович

Доцент кафедры теории экономики
Армянского Государственного экономического университета

Григорян Азат Самвелович

Соискатель кафедры теории экономики
Армянского Государственного экономического университета

Инвестиционная сфера в последние годы становится все более актуальной темой для экономики Армении. Растет количество научных исследований, конференций, публикаций в средствах массовой информации, которые направлены на анализ инвестиционной деятельности в различных отраслях хозяйствования, поиск путей повышения эффективности инвестиций, оптимизацию инвестиционных процессов. В статье описанная модель, определяющая оптимальный уровень инвестиций производственного предприятия, дает возможность выяснить по каким принципам должен руководствоваться менеджер предприятия при осуществлении капитальных инвестиции. Исходя из особенностей решения задач нелинейного программирования получается, что на оптимальный уровень капитала разное влияние оказывают процентная ставка, амортизационная норма, темп роста удорожания единицы капитальных благ, а также цена готовой продукции.

В итоге определяется оптимальный уровень инвестиций, соответствующий оптимальному уровню капитала.

Ключевые слова. инвестиционная сфера, конкурентоспособность, макроэкономическая стабилизация, эффективное развитие, инвестиционная политика, экономическое развитие, оптимальный уровень инвестиций, благосостояние, оптимальный уровень.

Введение. В последние годы инвестиционный сектор становится все более важным для экономики РА. Одним из возможных путей обеспечения

стабильных и высоких темпов экономического роста может стать вариант развития, направленный на привлечение инвестиций.

Проблема конкурентоспособности экономики РА многофакторна и должна решаться одновременно во многих направлениях. Макроэкономическая стабилизация и институциональные реформы, направленные на создание современных рыночных инфраструктур, формирование конкурентной среды, улучшение инвестиционной среды, несомненно, создают условия для эффективного развития отраслей экономики в долгосрочной перспективе. Однако эти изменения по объективным причинам не могут дать необходимых результатов в ближайшие годы. До сегодняшнего дня существовали факторы, влияние которых было негативным с точки зрения вывода производства на инновационные пути и обеспечения на этой основе модернизации технологического оборудования.

Цель работы. Потребность в модернизации производства и техническом перевооружении стала возрастать, и в ближайшие годы недостаточный уровень капитальных вложений окажет негативное влияние на развитие экономики РА.

Существует множество научных исследований и публикаций, направленных на анализ инвестиционной деятельности в различных отраслях экономики, поиск путей повышения ее эффективности, оптимизацию инвестиционного процесса. Все это диктуется острой необходимостью разработки отдельных направлений инвестиционной политики, способных вывести экономику страны на устойчивый путь развития, преодолеть спад уровня производства, улучшить финансовое состояние большинства предприятий. Это, безусловно, связано с важностью инвестиций как на макро, так и на микроуровне. По сути, инвестиции определяют будущее страны, и они являются одним из важнейших факторов, определяющих экономический рост в долгосрочной перспективе.

Исходя из вышеизложенного, в данной статье мы представляем модель определения оптимального уровня инвестиций для производственного предприятия. Последний был построен на основе неоклассических принципов.

Инвестиции в основной капитал рассматриваются в представленной ниже модели.

Возникает вопрос: каким критерием должны руководствоваться руководители предприятия при выборе оптимального уровня капитальных вложений? Если взять за основу критерий достижения максимального благосостояния, то с учетом того, что потребители могут иметь определенную долю в какой-либо фирме или доли в нескольких фирмах, то максимальное благосостояние каждого собственника эквивалентно максимальной величине рыночной стоимости каждой фирмы, что равно приведенной стоимости потока дивидендов.

Рассмотрим фирму, которая производит продукцию, используя два фактора производства: капитал и труд. Технология характеризуется средствами современной производственной функции. Функция возрастает с каждым фактором: она сильно вогнута по отношению к набору коэффициентов, так что предельный продукт каждого фактора положителен и уменьшается по мере его увеличения;

$$(MPL=F'L > 0, MPK=F'k > 0, \partial MPL / \partial L = F''L < 0, \partial MPK / \partial K = F''k < 0)$$

Сделаем следующие примечание; p - цена единицы готовой продукции, pk - цена единицы инвестиционных ресурсов, w - ставка заработной платы. Предположим, что норма амортизации постоянна и равна d , а инвестиционный лаг равен одному периоду, то есть инвестиции, сделанные в течение t -периода, превращаются в капитал и могут быть использованы в процессе производства в следующем, $t + 1$ в период. В этих условиях прибыль фирмы до выплаты дивидендов равна в течение t -периода

$$\varphi(t) = Pt F(K_t, L_t) - W_t L_t - P^k_t I_t$$

$$\text{где } I_t = K_{t+1} - (1-d)K_t .$$

В части выбора оптимального уровня инвестиций предлагается модифицированная целевая функция максимизации прибыли:

$$V = \sum_{t=0}^{\infty} \frac{\varphi(t)}{(1+r)^t} \rightarrow \max$$

Ясно также, что должно быть задано условие неотрицательности

переменных. Получена задача нелинейного программирования, и полагая, что объемы ресурсов в оптимальном решении положительны, так как выполнено условие $F(0;L)=F(K;0)=0$, $F(K,L)$ неоклассическая производственная функция. С учетом вышеизложенного условия Куна-Таккера примут следующий вид;

$$\forall t = \left[\frac{\partial v}{\partial L_t} = (P_t \frac{\partial F}{\partial L_t} - W_t) \times \frac{1}{(1+r)^t} = 0 \right. \\ \left. \frac{\partial v}{\partial K_t} = (P_t \frac{\partial F}{\partial K_t} + (1-d)P^k_t) \times \frac{1}{(1+r)^t} - P^k_{t-1} \times \frac{1}{(1+r)^{t-1}} = 0 \right.$$

Первое уравнение показывает, что предельный продукт труда должен быть равен реальной заработной плате.

$$MPL_t = \frac{\partial F}{\partial L_t} = \frac{W_t}{P_t}$$

Второе условие более интересно, поскольку связано с выбором оптимального уровня капитала. После преобразований получим:

$$MPK_t = \frac{\partial F}{\partial K_t} = \frac{(1+r)P^k_{t-1} - (1-d)P^k_t}{P_t} = \left[(1+r) \frac{P^k_{t-1}}{P^k_t} - (1-d) \right] \times \frac{P^k_t}{P_t} = \frac{\gamma_t}{pt}$$

Где γ_t — стоимость Йоргенсена на единицу капитала.

Переформулируем выражение, описывающее стоимость капитала, обозначим темп роста цены единицы капитала через p (то есть $P^k/P^k_{t-1} = 1+p$), в таком случае:

$$\gamma_t = \left(\frac{1+r}{1+pt} - (1-d) \right) \times P^k_t = (1+r - pt - (1-d))P^k_t = (r - pt + d)P^k_t$$

$$\text{И так } MPK_t = \frac{\gamma_t}{P_t} = \frac{(r+d-pt)P^k_t}{P_t}$$

Фактически на удельные капитальные затраты влияет процентная ставка, которая является ключевым параметром, определяющим объем инвестиций. Основной капитал обрабатывается в процессе производства, поэтому норма амортизации также влияет на удельную стоимость капитала. Кроме того, в случае многопродуктовой модели следует учитывать, что стоимость капитальных благ может изменяться по сравнению со стоимостью выпуска. Увеличение цены капитального блага означает, что единица капитального блага, купленная ранее, теперь стоит больше, и, следовательно, стоимость единицы капитального блага уменьшится на величину прибыли от повышения цены.

Заключение. Следует отметить еще один важный факт, как мы видели, инвестиции имеют отрицательную зависимость от реальной процентной ставки, но как это будет происходить на самом деле, никто не знает. В случае небольшого уровня инфляции используется формула Фишера для определения реальной;

$$r^{exp} = i - \pi^{exp}$$

Проанализируем 5-е условие, предположим, что капитал предыдущего периода и занятость текущего периода заданы величины ($K_{t-1} = K, L_t = L$), тогда увеличение капитала в t-периоде означает увеличение инвестиций. Учитывая тенденцию предельного продукта капитала к уменьшению, мы можем также представить с помощью диаграммы влияние изменения стоимости капитала в t-периоде на изменение оптимального уровня капитала.

В случае однорезультатной модели ($P_t^k = P_t$) условие (5) принимает вид $MKR = \gamma$.

Как видно из диаграммы, увеличение удельной стоимости капитала приводит к снижению оптимального уровня капитала. Таким образом, увеличение реальной процентной ставки, увеличение нормы амортизации и снижение темпов роста цен на капитальные блага приводят к увеличению γ и, следовательно, к уменьшению капитала и чистых инвестиций.

$$I_{t-1}^* = K^*t + (1 - d)k_{t-1}$$

Таким образом, для обеспечения оптимального уровня капитала K^*t в t-м году необходимо произвести инвестиции в размере I_{t-1}^* в период t-1, где K_{t-1} объем капитала в году t.

ЛИТЕРАТУРА

1. Биггс Бартон, История инвестиционных стратегий, 2003
2. Лана Нагорная, Инвестиции и Трендинг. М., 2020.
3. Роберт Кийосаки, Квадрант Денежного потока, 2015.
4. Уильям Бернстайн, Манифест Инвестора, 2011.
5. Асват Дамодаран, Инвестиционная оценка. Новое издание, 2021.

6. Джейсон Цвейг редактор разумного бестселлера, Разумный инвестор, МОЗГ и ДЕНГИ.
7. Филип Фишер, Обыкновенные акции и необыкновенные доходы, 2022.
8. Benjamin Graham, David L. Dodd, SECURITY ANALYSIS, 2020.
9. Фливиорт Бент, Мегапроекты и риски, М., 2014.

ВПЛИВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ НА РОБОТУ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗЕРНА

Мельник Олександр Юрійович

студент

Тернопільський національний технічний університет
імені Івана Пулюя
м. Тернопіль, Україна

Вступ./Introduction. Україна є однією з основних країн-експортерів зернових культур у світі. За даними опублікованого звіту Міжнародної організації зерна, країна посідає 5 місце серед основних постачальників, зокрема на її частку припадає 12% світового виробництва зерна, 18% кукурудзи, 12% ячменю та 50% соняшникової олії. Проте, через війну, що спостерігалась в східних та південних регіонах країни, виробництво та експорт зерна стали під загрозою.

Ціль роботи./Aim. Метою цього дослідження є проаналізувати наслідки війни в Україні на сільськогосподарську продукцію, експорт зерна та їх вплив на глобальну продовольчу безпеку. Також ми спробуємо оцінити можливі ризики для виробництва через втрату придатних для використання сільськогосподарських угідь та інші негативні чинники, такі як перешкоди з боку Росії щодо експорту через Чорне море.

Матеріали та методи./Materials and methods. Для цієї студії були використані дані опублікованого звіту Міжнародної організації зерна, а також інформація з Міністерства аграрної політики та продовольства України. Методологія включає аналіз статистичних даних, порівняння показників виробництва та експорту зерна до та після війни, а також прогнозування можливих наслідків для глобальної продовольчої безпеки.

Результати та обговорення./Results and discussion. Аналіз показав, що війна в Україні суттєво вплинула на сільськогосподарський сектор, зокрема на виробництво та експорт зерна. Значний вплив спостерігається на виробництво

пшениці та кукурудзи в східних та південних областях, які стали непридатними для посіву через війну. Негативні наслідки відчувають не лише Україна, а й інші країни, зокрема Росія, яка поступається у рейтингу через свої терористичні дії.

Висновки./Conclusions. Війна в Україні призвела до серйозних наслідків для сільськогосподарського сектора країни та глобальної продовольчої безпеки. Зменшення виробництва та експорту зерна може призвести до дефіциту на ринках, особливо для країн, що залежать від українського та російського зерна. Очікується, що наслідки війни відчутні найбільше на найбідніших та політично нестабільних регіонах світу. Тривала війна може призвести до збільшення цін на продовольство та зростання кількості людей, які стикаються з недоїданням. Ця ситуація вимагає негайних заходів для забезпечення стабільності сільськогосподарського виробництва та забезпечення продовольчої безпеки в світі.

**УСКОРЕННОЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ
СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ
ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ И НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

Перебейнос Владимир Борисович,

PhD, член-корреспондент

Международной академии наук педагогического
образования, Заслуженный деятель науки и техники,
Спортивная школа Aad van Polanen, г. Лейден, Нидерланды,

Пакулин Сергей Леонидович,

доктор экономических наук, академик УАННП,

Близнюкова Татьяна Викторовна,

к.э.н., доцент,

Феклистова Инесса Сергеевна,

к.э.н., доцент,

Пакулина Анна Сергеевна,

аспирант, Харьковский национальный университет

строительства и архитектуры,

г. Харьков, Украина

Введение / Introductions. Актуальной задачей современной экономической политики является ускорение социально-экономического развития сельских территорий для достижения продовольственной и национальной безопасности страны. Сейчас наблюдается становление обновленного видения ускоренного пространственно-отраслевого развития сельских территорий, развиваются перспективные инструменты управления аграрной экономикой, учитывающие территориальные особенности и конкурентные закономерности воспроизводственных процессов.

Ускорение пространственно-отраслевого развития сельских территорий на принципах локализации агропромышленных территориально-экономических систем и организация межуровневого межотраслевого и межтерриториального управления отвечает задачам интенсификации воспроизводственных процессов в сельской экономике, консолидации ресурсов, потенциалов и бюджетных средств в интересах населения страны [1, с. 155].

Это способствует оптимизации пространственного развития сельских территорий и достижению продовольственной и национальной безопасности страны.

Цель работы / Aim. Целью исследования являлась разработка рекомендаций по ускорению социально-экономическое развитие сельских территорий для достижения продовольственной и национальной безопасности.

Материалы и методы / Materials and methods. С целью достижений целей исследования нами использовались системный подход, общенаучные методы теоретического и эмпирического познания, экономико-статистического исследования, ретроспективного анализа, аналитический, абстрактно логический, диалектический, монографический методы, структурного и экономического анализа, методы анализа и синтеза.

Результаты и обсуждение / Results and discussion. Ускорение социально-экономическое развитие сельских территорий способствует достижению продовольственной и национальной безопасности страны. Ускоренное развитие обеспечивает удовлетворение общественной потребности по достижению устойчивого экономического роста. Последнее предполагает новую качественную основу – учет потребностей человеческого развития, снижение уязвимости экономической системы и др. Специфика формирования стратегических потребностей общества в условиях развертывания ускоренного экономического развития обусловлена тем, что такое развитие вызывает сдвиг в мировоззрении общества о возможностях трансформации способов удовлетворения этих потребностей, а также обуславливает воспроизведение мотивов социально-экономического развития.

Его итогами становятся быстрые ответы на вызовы и угрозы глобальной экономики, ускорение деловой активности, новые форм организации труда, улучшение количественных и качественных результатов и обеспечение расширенного воспроизводства, эффективность государственного управления.

Ускоренное развитие является разновидностью стратегии догоняющего развития. Только оно связано с тем, что страна не идет известной траекторией,

чтобы догнать лидера по какому-то параметру, а стремится выбрать параллельную траекторию за счет новейших технологий, в которые она начинает инвестировать, что позволит ей в ближайшем будущем занять новое место в мировой экономике, создать и контролировать новые рынки, обеспечивая за счет этих конкурентных преимуществ, которых не окажется у стран – лидеров, свою нишу и высокий темп роста продукта (дохода), превышающий темп роста экономических лидеров.

Повышению социально-экономического развития сельских территорий и достижению продовольственной и национальной безопасности способствует развитие опорных населенных пунктов и прилегающих к ним территорий.

Актуальность достижения продовольственной и национальной безопасности диктуют необходимость развития опорных населенных пунктов и прилегающих к ним сельских территорий, которые вместе образуют сельские агломерации. Такой подход должен комплексно решить вопросы улучшения качества жизни населения и положительно сказаться на снижении темпов миграции в крупные города. В опорных населенных пунктах целесообразно ускоренное развитие социальной, транспортной, инженерной и информационно-коммуникационной инфраструктуры. Почти все регионы такие населенные пункты уже определили, необходимо разработать стратегию их развития.

Целесообразно поддержать инициативу «Города больших возможностей и возрождение малых форм расселения». Эта инициатива первоначально включала два проекта: «Города больших возможностей» и «Возрождение малых форм расселения». Первая часть инициатив – про приоритетные городские агломерации, вторая – про опорные населенные пункты.

Под опорным нами понимается населенный пункт за пределами городских агломераций, на базе которого ускоренно развивают инфраструктуру, а прилегающие территории могут пользоваться его благами. Как правило, опорными пунктами становятся районные центры.

Понятия «сельские агломерации» ранее не существовало. Оно появилось

только в октябре 2019 года. В 2020–2021 годах уже был сформирован перечень сельских агломераций, причем к сельским агломерациям отнесены в том числе малые города с численностью населения не более 30 тыс. человек.

Модель развития территорий через опорные населенные пункты не нова. Идея призвана если не глобально переломить тенденцию урбанизации, то, по крайней мере, сделать эти процессы более гармоничными. Она основана на простом принципе: вкладываться в развитие инфраструктуры в тех местах, где она будет востребована. Так, в Германии при планировании развития региона определяются инфраструктурные центры и зоны охвата. На один такой «куст» строится качественная гимназия, крупный медицинский центр.

Есть подобное и у нас в стране, когда в области несколько ключевых городов становятся опорными инфраструктурными центрами, куда приезжают лечиться, учиться, пользоваться культурным досугом. Особо отметим, что такой подход не умаляет прав жителей населенных пунктов, которые не стали приоритетными.

Нередко возникает риск оседания ограниченных средств государственной программы «Комплексное развитие сельских территорий» в городских поселениях, которые входят в сельские агломерации, когда развитие действительно вымирающих населенных пунктов останется без поддержки. В некоторых случаях сельские агломерации состоят только из городских поселений.

В других случаях в сельские агломерации среди городов и поселков городского типа может быть включена только одна деревня. Многие малые города требуют бюджетной поддержки, но это должно делаться не за счет средств, выделяемых на развитие сельских территорий.

Мы считаем проблемой тот факт, что многие районные муниципальные образования страны вообще не имеют ни одного города или поселка городского типа. Эти районы фактически застряли на доиндустриальном этапе развития, где бюджетные вложения на душу населения существенно меньше.

Проведенное нами исследование выявило, что сельские жители, решая

переехать, отправляются обычно не в районный центр, а сразу в крупный город. Если развитие опорных населенных пунктов не будет сопряжено с оптимизацией социальной инфраструктуры в прочих селах, то это дополнительно подстегнет их опустение, а люди всё равно будут уезжать преимущественно в крупные города.

Анализ ситуации в современной Белоруссии, где стали создавать благоустроенные агрогородки – центры для сельской округи, выявил, что в результате малые и средние деревни практически вымерли, но брошенных земель нет, всё распахивается. В нашей стране такое может сработать только в аграрных регионах с относительно высокой плотностью населения.

Сельским агломерациям целесообразно продолжить процесс оптимизации бюджетных расходов на инфраструктуру.

Выводы / Conclusions.

1. Повышению социально-экономического развития сельских территорий и достижению продовольственной и национальной безопасности способствует развитие опорных населенных пунктов и прилегающих к ним территорий.

2. В связи необходимостью быстрее достижения продовольственной и национальной безопасности весьма вероятна ситуация, когда опорные населенные пункты будут создаваться по всей стране в «агрессивной манере». Для этого и была принята специальная стратегия под названием «Агрессивное развитие инфраструктуры». При ее реализации под опорными пунктами будут признаны чаще всего районные центры сельских районов, а судьба остальных сел и деревень будет зависеть от того, попадут ли они в 50-километровую зону с хорошей транспортной доступностью. При этом к числу опорных причислят только 1% сельских населенных пунктов, еще около 10–20% населенных пунктов окажутся в составе «прилегающих территорий». Возможно, это приведет к тому, что сельские жители должны будут со временем покинуть неперспективные деревни, появится искусственная зона «отселения», где заботы о сохранении и развитии будут переложены на бизнес. Прежде чем реализовывать эту инициативу, мы призываем провести подробный

анализ - что представляет из себя район и нуждается ли он в агломерировании.

В опорных точках необходимо ускоренно строительство объектов транспортной, инженерной, информационно-коммуникационной инфраструктуры. Чтобы выделяемые на развитие бюджетные средства не осели в избыточном количестве непосредственно в опорных населенных пунктах, а пошли на сельские территории, необходимо в жизнеспособных селах и деревнях открывать или сохранять филиалы и структурные подразделения районных больниц, школ, домов культуры.

3. Анализ свидетельствует о том, что зачастую местные материальные и нематериальные ресурсы и активы сельских территорий остаются пока не включенными в процесс ускоренного развития должным образом. Поэтому необходимо дать возможность поучаствовать в создании локальных социально-экономических стратегий местным сообществам и выделить бюджетные средства на поддержку их инициативных проектов. Пока инициатива «Города больших возможностей и возрождение малых форм расселения», решая важные вопросы создания благоприятных условий жизни населения, влияет на процесс развития сельских территорий лишь косвенно.

4. Пока что главным объектом социальной инфраструктуры в сельской местности является школа. Отсутствие дорог, связи и даже качественной медицины редко становится поводом для переезда. Даже нехватка рабочих мест выдергивает людей из села лишь выборочно. А вот закрытие школы ведет к поголовному отъезду всего населения, кроме пожилых. Необходимо, чтобы в опорных населенных пунктах школы были, но их важно сохранять и в прочих селах.

5. Необходимо изменить традиционные подходы и взгляды на развитие современных городов и населенных пунктов, признав практическую необратимость процессов урбанизации. Наша страна имеет высокий уровень урбанизации. На 1 января 2023 г. он составил почти 75%. Переломить эту ситуацию в краткосрочной перспективе вряд ли удастся, возможны лишь некоторое замедление и стабилизация процесса. Процесс урбанизации нам

представляется более драматичным, так как наша страна всегда воспринималась как страна с высокой долей сельского населения, хотя она упала до 30% уже с середины 1970-х гг.

Если процесс урбанизации в нашей стране продолжится, то через 20-30 лет удельный вес сельского населения остановится на характерных для развитых стран 10–15% постоянных жителей сельских территорий. Как бы мы не хотели более равномерного распределения жителей и качественной инфраструктуры по территории страны, территориальное расслоение только усиливается.

Стягивание людей в наиболее привлекательные города оказалось по итогам последней переписи населения более серьезным процессом, чем мы могли бы предполагать. При этом 90% территории страны – это зона сокращения численности жителей, что означает и сокращение налоговой базы для обеспечения муниципалитетов. В связи с этим выбор неких территориальных приоритетов мы считаем неизбежным.

Затормозить процесс урбанизации можно при помощи государственной стратегии, реализуемой на национальном уровне. Пока же развитие строится на основе «полюсов роста», за счет которых должны развиваться и сельские территории. Мировые практики, однако, этого не показывают – наоборот, они нередко лишь ускоряют урбанизацию, притягивая рабочую силу с сельских территорий.

Мы считаем, что нужна политика ускоренного экономического развития, повышения доходов и налоговых выплат, саморазвития сельских территорий. Сейчас урбанизация уже замедлилась по сравнению с 1990-ми годами и даже наблюдается положительный миграционный баланс там, где это было немыслимо еще лет 10 назад.

Даже в депрессивных регионах заработки в сельской местности растут, что замедляет депопуляцию. Жаль только, что это произошло слишком поздно. Нам остается надеяться, что встречный поток переезжающих из города в село со временем оживит опустевшие сельские территории.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Pakulin S. L., Perebeynos V. B., Bliznukova T. V., Feklistova I. S., Pakulina H. S. (2023) Optimizaciya prostranstvennogo razvitiya sel'skix territorij regiona [Optimization of spatial development of rural areas of the region]. Proceedings of the *Innovations and prospects in modern science. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference (Sweden, Stockholm, July 3–5, 2023)*. Stockholm: SSPG Publish, pp. 149–156.

АДАПТИВНИЙ ВПЛИВ РИЗИКОВОГО СЕРЕДОВИЩА НА ФОРМУВАННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ НА РИНКУ СПОЖИВЧИХ ТОВАРІВ

Пономаренко Тетяна Василівна

аспірант

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

Інститут міжнародних відносин

м. Київ, Україна

Вступ При формуванні сучасної маркетингової стратегії, кожній компанії необхідно зважати на ризики саме того ринку, де продукція буде реалізовуватися. Звичайно, не можливо спрогнозувати та змодельовати усі ситуації, з якими доведеться зіткнутися. Більше того, навіть якщо вони прораховані, не можливо до усіх сценаріїв пристосувати стратегію розвитку бренду, але чим продумана така стратегія та проведений аналіз ризикового середовища – тим кращий результат.

Мета роботи Метою роботи є розкриття особливості ризиків для компаній постачальників продукції повсякденного попиту, а саме ті, до яких можливо та варто пристосовувати свою стратегію: ризик збільшення присутності власних торговельних марок на полицях магазинів; ризик постійно зростаючих очікувань споживачів щодо продукції; державне регулювання (граничні ціни та відповідність вимогам стандартів якості); ризик розірвання ланцюгу постачання; нестабільність національної валюти та рівень інфляції; ризик недобросовісної конкуренції; ризик настання форс-мажорних обставин, таких як війна чи пандемія COVID 19; ризик рішення про вивід продукції з полиць в односторонньому порядку з боку торговельної мережі; ризик несплати за поставлений товар.

Матеріали та методи У ході дослідження були вивчені та описані практичні засади співпраці виробників (власників брендів) з дистриб'юторами та торговельними мережами. В обох методах є як недоліки, так і переваги. Дана

інформація є здебільшого результатом 10-ти річного досвіду автора у співпраці з ритейлом та дослідження умов співпраці у контрактах постачання так контрактах маркетингу між постачальниками та торговельними мережами. Також був досліджений практичний досвід українських постачальників продукції та висновки аналітичних агентств.

Результати і обговорення Сучасний ритейл з кожним роком нарощує кількість власних торговельних марок (private label). При чому є мережі, які в одній і одній і тій самій категорії можуть мати по дві та більше свої власні торговельні марки: для низького цінового сегменту, для середнього та для високого.

Згідно даних Нільсен, доля власних торговельних марок (ВТН) в Україні в загальній вартості ринку FMCG становила станом на квітень 2018 року 11.7%. Вартість продажів з грудня 2017 року по квітень 2018 року склала 5,5 млрд гривень. У той же час об'єм продажів власних торгових марок виріс на 22.9% в грошах та на 11.8% в штуках. В цілому, по Європі, доля власних торгових марок станом на 2016 рік становила 31.4% і вона постійно зростає. Для прикладу, у такої торгівельної мережі як ALDI, на продажі товарів під власними торговими марками припадає 90-95% всього товарообігу [1].

Як відмічають українські ритейлери, покупці стають менш бренд залежними. За наявності гарної цінової пропозиції, споживач набагато легше приймає рішення стосовно використання нової для нього торгової марки. За даними дослідження, проведеного компанією Нільсен, 50% з опитаних респондентів зазначили, що вони готові розглядати купівлю товарів нових брендів. Споживачі зацікавлені у купівлі нових товарів, але відносяться до них з обережністю. 60% з опитаних респондентів вважають за краще почекати доки новий товар проявить себе та доведе свою безпечність та надійність. Але бренду необхідно докласти чималих зусиль та побудови довіри споживачів та позитивного досвіду. Економічні фактори також відіграють роль на купівлю нових товарів, так як 45% респондентів відповіли, що нестабільна економічна ситуація не сприяє тому, щоб купувати нові товари. Але цікавим є те, що 4 з 10

респондентів готові платити преміальну ціну за новий товар [2].

Так, на момент 2020 р найдорожчим українським брендом став бренд «Моршинська» з вартістю у USD 525.00 млн. Бренд ROSHEN коштував USD 292.00 млн, «Наша ряба» - USD 160 млн і «Чумак» - USD 148 млн [3]. Треба мати на увазі, що така вартість включає в себе не лише матеріальні активи виробника, а і ділову репутацію, лояльність клієнтів, кількість торговельних точок, де представлений бренд та доля, яку він займає на ринку.

Перед обранням категорії товару для виробництва та подальшого продажу в торговельних мережах, необхідно уважно все дослідити з точки зору державного регулювання та зовнішньо -економічної державної політики. Під державним регулюванням мається на увазі сертифікація виробництва, сертифікація продукції, норми виробництва та ведення граничних цін. На прикладі України, можна проаналізувати на скільки важливим є фактор сертифікації виробництва та продукції. У країнах, що розвиваються, таких як Україна, це питання викликає проблему для багатьох виробників. У період до 2016 р в Україні єдиними сертифікатами, які вимагалися від виробників та постачальників практично усіх товарів повсякденного попиту були УКРСЕПРО та СЕС. У 2016 р була прийнята редакція закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». Вона приводить українське законодавство саме у сфері харчових продуктів у відповідність до норм законодавства Європейського Союзу. Усі виробники ринку харчових продуктів зобов'язані впровадити на виробництві гігієнічні норми та втілити процедури, передбачені НАССР [4]. Таке нововведення змусило виробників вкласти великі кошти на переобладнання, перебудову приміщення та впровадження нових норм виробництва. Виробники невеликого розміру не мали економічної можливості втілити ці вимоги та були вимушені піти з ринку.

Кожен постачальник товарів повсякденного попиту який співпрацює з торговельними мережами по прямим контрактам постачання, бере на себе зобов'язання постійного та безперебійного постачання товарів, а у інакшому

випадку постачальник буде вимушений сплатити величезні штрафні санкції. Саме через такі пункти у договорах поставки, виробник та постачальник мають уважно ставитися до забезпечення оптимальних запасів продукції на складах або первинної сировини для її виробництва. Нестача останньої є основною причиною невчасного постачання продукції на полиці. Особливо ця проблема гостро постає для виробників, які мають справу з імпортною сировиною. Адже час поставки сировини може займати від декількох тижнів до декількох місяців в залежності від її типу. Яскравим прикладом є подія, яка сталася у Суецькому каналі 23 березня 2021 року, коли контейнеровоз «Ever Given» сів на мілину [5]. Наступного дня, як найменше 15 суден стояли на якірних стоянках, та більше 320 кораблів стояли у черзі, щоб пройти через канал. Цей інцидент призвів до затримки у поставці товарів повсякденного попиту по всьому світі. За оцінками Lloyd's List вартість простою для світової економіки становила USD 400 млн за 1 годину [6].

Нестабільність національної валюти, а саме її девальвація та рівень інфляції в країні - ті ризики, які необхідно передбачити кожному постачальнику продукцію. А ризик полягає саме у тому, що ринок товарів повсякденного попиту не може одразу відреагувати прямо пропорційно на девальвацію національної валюти. Пов'язано це з двома різними факторами. По-перше, кінцевий споживач дуже гостро реагує на помітне збільшення цін. Коли в липні 2022 року гривня втратила свою вартість на 30% за один день практично, з 29 гривень за 1 американський долар до 38 гривень за 1 американський долар, багато міжнародних компаній підняли вартість на свої товари одразу на 30% на полицях упродовж першого місяця з моменту девальвації. Це призвело, перш за все до зупинки продажів таких товарів. Споживачі одразу помітили таке різке зростання вартості та здебільшого перейшли на ті бренди, які не встигли підняти свої ціни. По-друге, якщо постачальник, або власник бренду – компанія не великого розміру, не таких масштабів, як світові лідери, такі як «Кока Кола», «Юнілівер» та ін., то не варто розраховувати на те, що торговельні мережі одразу погодяться на підняття цін з боку постачальника та підпишуть нові

специфікації. Тобто, ризик полягає у тому, що якщо валюта різко впала у ціні, то декілька місяців компанія постачальник буде потерпати збитків через неможливість підняття ціни. Підняття цін – один з найскладніших моментів у взаємодії між постачальником та роздрібною мережею. Саме тому, у непередбачуваних умовах ведення бізнесу та ризиковому середовищі, необхідно заздалегідь визначити для себе стратегію поведінку стосовно можливості підвищення цін на полицях у разі необхідності.

Одним з найсуттєвіших ризиків для бренду – це дії конкурента, націлені на подолання конкуренції, а особливо дії, до яких вдаються компанії на мало контрольованих ринках і які можна віднести до «недобросовісної конкуренції», та до яких необхідно бути готовими кожному власнику бренду. Перше правило з усіх, це те, що якщо продукції бренду не буде на полицях, вона не буде продаватися. Якщо вона не буде продаватися, то її не замовлять вдруге. Тому дії деяких компаній націлені саме на вирішення цієї проблеми. Основними методами для цього є надання фінансової вигоди працівникам торговельної точки задля того, щоб вони додатково просували саме бренд компанії, яка заохочує, або для того, щоб така людина розміщувала товар конкурента у найменш привабливому місці, або взагалі прибрала його з торгового залу. Зазвичай, до таких заходів вдаються в магазинах формату «дрогері» або аптечні мережі, або у невеликих локальних магазинах. Звичайно, є країни, де така практика, нажаль все ще існує для всього ринку, як наприклад, Казахстан. У Казахстані, звикли до того, що кожний бренд має додатково заохочувати торговельний персонал роздрібної точки для його продажу. А якщо цього не робити, то товар просто не буде виставлений на полиці взагалі.

Нажаль, більшість компаній, які намагаються зайти зі своїми товарами до торговельних мереж зіткаються з миттєвим та неочікуваним рішенням про вивід своїх СКЮ в односторонньому порядку з боку торговельної мережі. Це пов'язано з тим, що бажаючих постачальників представляти свій товар у супермаркетах багато, а полиця лише одна і торговельна мережа зазвичай не проводить переговорів перед тим, як прийняти таке рішення, а ставить перед

фактом, що припиняє співробітництво. До такого рішення спонукають багато факторів.

Для того, щоб уникнути виведення з полиць, необхідно розуміти, що час працює не на постачальника. З того моменту, як товар вперше з'явився на полицях, не можна гаяти жодного дня. Деякі мережі мають вкрай короткі терміни випробування, інколи навіть від 1-го місяця. Якщо за цей місяць не показати необхідний рівень продажу, то торговельна мережа може прийняти рішення про вивід продукції з полиць. Тому необхідно кинути всі сили для того, щоб стимулювати продажі саме у перші місяці. Подекуди постачальники вдаються навіть до таких дій, як купівля товару своїми ж співробітниками, задля того, щоб показати гарну статистику у мережі.

Ризик несплати за поставлений товар - це той ризик, який притаманний усім країнам, окрім високо розвинених країн, таких як Сполучені Штати Америки, або країни Європейського Союзу. Україна, нажаль, є чудовим прикладом того, як недосконала судова система, дозволяє торговим мережам вести недобросовісний бізнес. Зазвичай торгова мережа має безліч зареєстрованих осіб, на які вони розподіляють контракти. Всі ці юридичні особи, зареєстровані у формі ТОВ (Товариство з обмеженою відповідальністю), тобто мається на увазі, що власник не несе матеріальної відповідальності своїм власним майном. Статутний капітал, зазвичай, мінімальний. Директора номінальні особи. Значних активів на таких компаніях не має і торгові площі, юридично не мають ніякого відношення до тих юридичних осіб, які ведуть торговельну діяльність з постачальниками. Торгові площі, як правило, зареєстровані на ФОП (фізична особа – підприємець), у яких ці ТОВ беруть їх в оренду. Тобто, якщо постачальник подає клопотання до суду і суд приймає позитивне рішення про задоволення майнових прав постачальника, то практично, це нічого не дає і не гарантує, так як не має чого взяти з торговельної мережі. На момент суду, грошей на рахунках мережі вже не буде і згодом вони скоріш за все розпочнуть процедуру банкрутства такого підприємства, а натомість, зареєструють нове та переведуть інших

постачальників на нові контракти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Як розвивається ринок приват лейбл в Україні [електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу: <https://www.retailers.ua/news/management/8729-kak-razvivaetsya-ryinok-private-label-v-ukraine>
2. Nielsen: Global Consumers More Likely to Buy New Products from Familiar Brands [електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу <https://www.businesswire.com/news/home/20130121005056/en/Nielsen-Global-Consumers-More-Likely-to-Buy-New-Products-from-Familiar-Brands>
3. «Моршинська», «Нова Пошта» та Rozetka: топ-100 найдорожчих українських брендів [електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу <https://thepage.ua/ua/news/top-100-ukrayinskih-brendiv-2020-hto-koshtuye-najbilshe>
4. Впровадження НАССР [електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу <https://www.gcsms.com.ua/sertifikacia/sertifikatsiya-sistem-upravlinnya/16-sertifikatsiya/286-vprovadzhennia-haccp>.
5. Гігантський контейнеровоз, що перекрив Суецький канал, поки не вдалось зняти з мілини [електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу <https://interfax.com.ua/news/general/732732.html>
6. Аварія на Суецькому каналі [електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу https://en.wikipedia.org/wiki/2021_Suez_Canal_obstruction

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ДОВОЄННОМУ ПЕРІОДІ ТА В УМОВАХ ВІЙНИ

Тарасенко Олексій Сергійович

к.е.н., докторант

Радіонова Наталія Йосипівна

д.е.н., професор

Київський національний університет технологій та дизайну

м. Київ, Україна

Вступ. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» [1] її метою є всебічний розвиток людини як особистості та здобуття особою високого рівня наукових, інтелектуальних, творчих, фізичних, професійних і загальних компетентностей, виховання відповідальних громадян, здатних спрямовувати свою діяльність на користь іншим людям і суспільству. Це є основою підвищення інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу нації, досягнення високого освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку та реалізації європейського вибору України. Отже, сучасні українські заклади вищої освіти повинні не просто надавати здобувачам освіти знання, а й формувати та розвивати компетенції, необхідні для ефективної роботи випускників в різних сферах економіки та суспільства, виконуючи роль генератора людського капіталу.

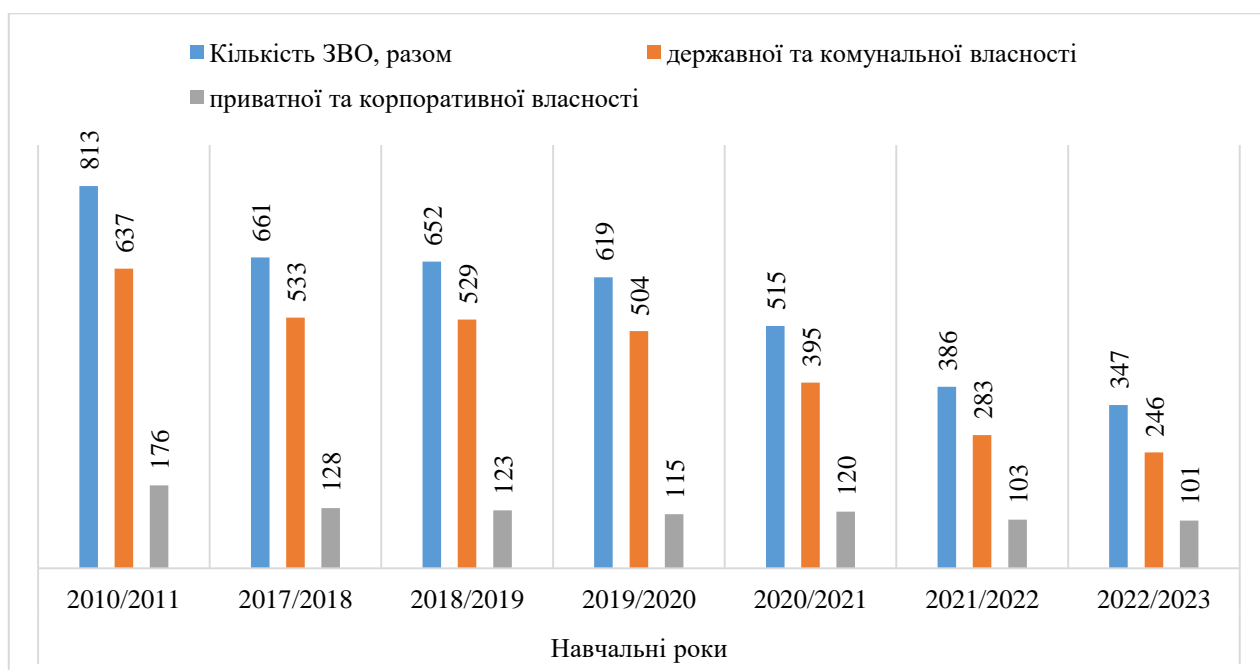
Метою роботи є дослідження системних чинників і аналіз тенденцій розвитку вищої освіти в Україні в довоєнному періоді та в умовах війни.

Матеріали та методи. В ході написання статті використовувались загальнонаукові та спеціальні методи дослідження для виявлення умов і чинників розвитку вищої освіти України на основі аналізу тенденцій в довоєнному періоді та в умовах війни РФ проти України.

Проблематика розвитку вищої освіти розглядалася у наукових працях зарубіжних і вітчизняних вчених, серед яких слід відзначити: І. Грищенка, Т. Беялова, І. Тарасенко, Н. Цимбаленко, Я. Бондаренко, Власюк, Н. Заріцьку, Р. Стоянову, Є. Хаустову, Л. Ганущак-Єфіменко, В. Ятченко та інших. Аналіз

чинників функціонування та розвитку системи вищої освіти України в умовах війни з боку РФ свідчить про наявність певних проблем, які доречно окреслити для формування на цій основі рекомендацій щодо удосконалення політики держави, спрямованої на підвищення ефективності системи вищої освіти України. Зазначене обумовлює актуальність теми дослідження.

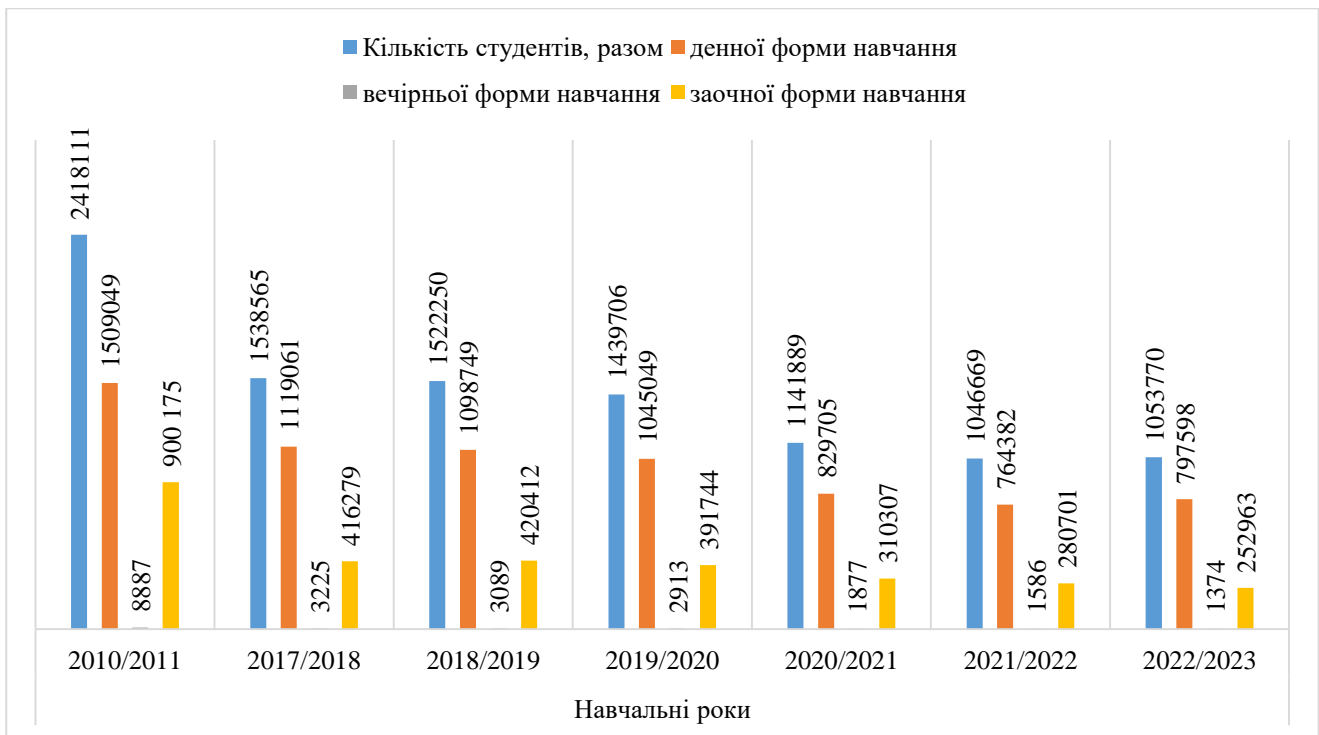
Результати та обговорення. Аналізування динаміки вітчизняних ЗВО за 2010-2023 роки показало значне скорочення їх кількості (рис. 1). Як свідчать дані рис. 1, кількість закладів вищої освіти в Україні скоротилась з 813 одиниць у 2010/2011 навчальному році до 347 одиниць у 2022/2023 навчальному році. Разом з тим, слід відзначити, що протягом досліджуваного періоду кількість закладів, заснованих на державній та комунальній власності перевищувала кількість ЗВО, які належать до корпоративної та приватної власності.

Рис. 1. Динаміка кількості закладів вищої освіти в Україні за 2010-2023 рр., од.

Джерело: сформовано авторами на основі [2].

Не менш значною проблемою є скорочення контингенту здобувачів вищої освіти у вітчизняних ЗВО, що відображає рис. 2.

Рис. 2. Динаміка контингенту студентів у закладах вищої освіти в Україні за період 2010-2023 рр., осіб

Джерело: сформовано авторами на основі [2].

Аналіз даних рис. 2 показує, що загальна кількість здобувачів вищої освіти в Україні протягом останніх дванадцяти років скоротилась більше, ніж удвічі. Зазначені тенденції підтверджуються показником охоплення вищою освітою населення України. Разом з тим, слід відзначити, що переважна кількість студентів протягом періоду дослідження віддавала перевагу денній формі навчання. При цьому, якщо у 2010 році навчання за заочною формою здійснювало 37 % здобувачів, то у 2023 році цей показник склав 24 % [3, с. 16, 4]. Кількість здобувачів освіти, що навчалися у досліджуваному періоді за вечірньою формою, є вкрай невисокою.

Одним із найсуттєвіших негативних чинників, який впливає на потенційні можливості розвитку системи вищої освіти в Україні, слід відзначити демографічну кризу [5, с. 243; 6]. Контингент студентів значною мірою пов'язаний з чисельністю випускників шкіл, які є потенційними абітурієнтами. Так, після 2003 р. цей показник поступово знижувався і у 2018 р.

склав лише 195,0 тис. осіб, що на 63,0% менше, ніж у 2003 р. Така демографічна ситуація не могла не позначитися на кількості студентів у ЗВО [6; 7, с.13]. У 2022 році до демографічної проблеми додався також вплив військової ситуації, що призвело як до вимушеного переміщення населення в середині країни у більш безпечні регіони, так і до виїзду громадян, які тікали від війни, за кордон. Серед українських біженців значну частину складали діти і молодь. В табл. 1 представлено дані про співвідношення між прийомом студентів і випуском із ЗВО молодих фахівців у 2022/2023 році.

Таблиця 3

**Співвідношення між прийомом і випуском із ЗВО
у 2022/2023 навчальному році**

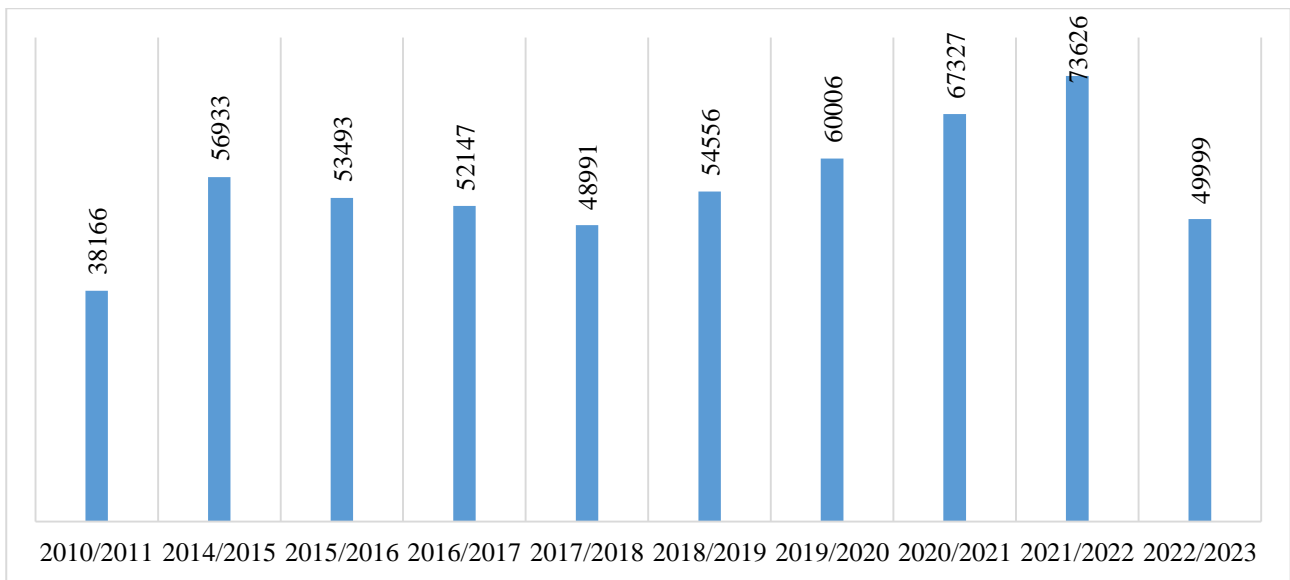
Показник	усього	у тому числі за формами власності		
		державної	комунальної	приватної
кількість студентів	1053770	914250	103971	35549
прийнято на навчання	245 089	211 835	23 382	9 872
випущено із ЗВО	273 168	233 266	30 163	9 739

Джерело: сформовано авторами на основі [2].

Війна, яку РФ розпочала у 2022 році проти України, вплинула у тому числі на контингент іноземних студентів, які навчаються у ЗВО України. В Україні протягом періоду дослідження (2021-2023 рр.) простежувалась позитивна тенденція щодо навчання студентів-іноземців (рис. 3). Але слід відзначити, що у 2022/2023 році через військовий стан чисельність іноземних студентів значно скоротилася.

На розвитку вищої освіти, крім інших чинників, позначається недостатній рівень фінансування. Стаття 78 Закону України «Про освіту» [8] визначає, що держава забезпечує асигнування на освіту в розмірі не менше ніж 7,0 % від ВВП за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інших джерел фінансування, не заборонених законодавством.

Але, за винятком 2010 р., майже весь час ця норма порушувалася й спостерігалось недофінансування освітньої сфери.

Рис. 3. Динаміка контингенту студентів-іноземців у ЗВО України, осіб
Джерело: сформовано авторами на основі [2].

Разом з тим, слід розглянути й переваги вітчизняної вищої освіти, які надають можливість розглядати існуючі тенденції через призму сталого розвитку. Перш за все, можна стверджувати, що вітчизняна вища освіта має достатній рівень нормативно-правового забезпечення, наближеного до стандартів країн Європейського простору [9, с. 958].

А саме Європейський вектор слід розглядати як один із ключових аспектів розвитку освітнього й науково-дослідницького простору України, який безумовно сприятиме посиленню потенціалу вітчизняних закладів вищої освіти. По друге, традиційно склалось так, що вища освіта в Україні має масовий характер, рівень охоплення вищою освітою населення, активного для здобуття освіти віку, є високим – 82,7 %. За цим показником Україна у Глобальному інноваційному індексі 2020 р. посіла 14-те місце серед 131 країни. Меншим є охоплення вищою освітою населення у Німеччині (70,2 %, 28-ме місце), Польщі (67,8 %, 34-те) та Великій Британії (60 %, 46-те місце) [9].

По-третє, в Україні високий рівень якісного складу викладачів ЗВО, представлений науково-педагогічними, науковими та педагогічними працівниками. За даними Державної служби статистики України, на початок 2021/2022 навчального року викладацький склад ЗВО становив 125360 осіб, з

них науково-педагогічні працівники – 110944 особи, наукові працівники – 581, педагогічні працівники – 13835 осіб [2].

Висновки. Проведене дослідження дає можливість зробити висновки про те, що вища освіта в Україні має низку проблем. Разом з тим, доцільно відзначити сильні сторони вітчизняної вищої освіти, серед яких: високий рівень нормативно-правового забезпечення освіти, якісний рівень науково педагогічного складу та рівень охоплення вищою освітою населення України. Інтеграція до Європейського освітнього та дослідницького простору сприятиме покращенню соціальних зв'язків через академічну мобільність, обмін досвідом та стратегічне партнерство з європейськими університетами; зростання професійного потенціалу талановитої молоді; сприятиме реалізації стратегії модернізації вищої освіти та підтримці соціальної стійкості регіонів; матиме спрямування на людський розвиток та зниження рівня безробіття через покращення працевлаштування; забезпечить просування європейських цінностей, принципів та інтересів шляхом розширення міжнародної співпраці (включаючи онлайн-співпрацю), а також сприятиме процесам імплементації України до Європейського Союзу. Це, у свою чергу, формує більш стійкі принципи, засновані на взаємній довірі та міжкультурному розумінні суспільства. В глобальному сенсі, це має забезпечити мир і сприятиме зростанню рівня безпеки в світовому просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. Редакція від 28.05.2023. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 05.06.2023).
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] / Офіц. сайт. Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 18.02.2023).
3. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2021 рік / За заг. ред. С. Квіта. К. : Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2022. 232 с.

4. Вища та фахова передвища освіта в Україні. Статистична інформація (2022 рік). Державна служба статистики України, Київ, 2022. URL: https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fukrstat.gov.ua%2Foperativ%2Foperativ2021%2Fosv%2Fvush_osv%2Fvfpo_Ukr_2022.xls&wdOrigin=BROWSELINK (дата звернення: 25.07.2023).

5. Radionova N., Stoyanova R. The Practical Importance of Accounting Education for Future Managers //Strategies for Policy in Science and Education. 2021. Volume 29, Number 3. P. 242-249. URL: <https://strategies.azbuki.bg/staregies/sadarzhanie-na-sp-strategii-na-obrazovatelna-i-nauchnata-politika-2021/sp-strategii-na-obrazovatelna-i-nauchnata-politika-knizhka-3-2021-godina-xxix/> (дата звернення: 18.06.2023).

6. Tsymbalenko, N., Tarasenko, I., Bielialov, T. The impact of demographic processes on forming student body in Ukraine // Revista Espacios, 2019. Vol. 40 (Number 12). p. 8. URL: <http://www.revistaespacios.com/a19v40n12/a19v40n12p08.pdf> (дата звернення: 05.06.2023).

7. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (дата звернення: 28.06.2023). Назва з екрана.

8. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Редакція 28.05.2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 01.06.2023).

9. Shcherbak V., Ganushchak-Yefimenko L., Nifatova O., Shatska Z., Radionova N., Danko Y., Yatsenko V. Using the Model of Benchmarking of Educational Services in a Socially Responsible Education-Innovation Cluster during the Covid-19 Pandemic/International Journal of Instruction. Vol.15, No.2. 2022. p. 951-966.

LEGAL SCIENCES

THE ROLE OF PRECEDENT LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND THE IMPACT OF DECISIONS ON CRIMINAL PROCEEDINGS IN GEORGIA AND FOREIGN COUNTRIES

Makharadze Mamuka

Introduction What is the role of decisions (precedents) of the European Court of Human Rights in the judicial practice of the member states of the European Convention on Human Rights? And should the courts of Georgia apply the decisions of the European Court, which have been adopted in relation to other states participating in the European Convention? - The above questions will be answered in this part of the article. As a result of the recognition of the European Convention on Human Rights as a part of Georgian legislation, the European Convention became a source of domestic law, although the Convention, as an international treaty, remains a source of international law. Thus The European Convention on Human Rights, as a source of international law, is binding on Georgia at the international level.

At the same time, as a result of its recognition as a part of the Georgian legislation, it became legally binding at the national level and, accordingly, creates rights and obligations for individuals and legal entities.

Key words: European Courts, Human Rights, European Convention, Georgian Legislation.

1. The role of precedent law of the European Court of Human Rights in the practice of courts

Lawyers, including judges, especially in countries following the continental legal system, often have a question: which normative act of the state determines that national courts must use the case law of the European Court of Human Rights?

This wording of the question derives in part from the misunderstood meaning of case law, which has already been discussed. The authors of this question use the analogy of the European Convention on Human Rights and ask the following question: if the application of the European Convention at the national level is determined by a specific normative act of the state (for example, the constitution or a special law), on the basis of which the convention is recognized as a source of domestic law, which normative act of the state determines the European Convention on Human Rights The need to apply the case law of the courts at the national level, including when considering court cases?

In general, the member states of the European Convention establish in different ways the necessity of applying the precedent law of the European Court at the national level. In some states, legislation stipulates that national courts must apply the case law of the European Court of Justice. An example of such a state is Great Britain, whose "Human Rights Act" (1998) explicitly states that the courts of Great Britain must take into account the case law of the European Court when interpreting the provisions of the Convention. The same rule is provided by the Irish draft law on the European Convention on Human Rights, which has been submitted to the Irish Parliament for approval.

In the majority of European states, the need to use the precedent law of the European Court is determined by the practice of national courts. For the sake of clarity, the judicial practice of several states can be saved: the German Federal Constitutional Court indicated in one of its decisions that the content and state of development of the European Convention on Human Rights should be taken into account when interpreting the Federal Constitution. The court also noted that the case law of the European Court of Human Rights is a means of determining the content and scope of the rights enshrined in the Constitution;

The Swiss Federal Supreme Court, in one of its decisions concerning personal freedom, indicated that this right must be interpreted according to the European Convention on Human Rights and the case law of the European Court of Justice.;

The Supreme Court of Norway, in its decision of June 23, 2000, stated that

Norwegian courts must apply the European Convention on Human Rights in the interpretation given to the provisions of the Convention by the precedents of the European Court;

The Supreme Court of Cyprus, in one of its decisions, which laid the foundation for the practice of using the case law of the European Court by the Cypriot courts, indicated that the case law of the European Court serves as a reference for national courts;

The Supreme Court of Poland noted that the case law of the European Court of Human Rights should be taken into account for the interpretation of Polish legislation.

These examples show that the need to use the case law of the European Court of Human Rights by national courts is mainly determined not by a specially adopted normative act, but by the practice of national courts.

2. The influence of the decisions of the European Court of Human Rights on the criminal proceedings of Georgia and foreign countries

It is important to consider the impact of decisions of the European Court of Human Rights on criminal proceedings. The analysis of the impact of the decisions of the European Court of Human Rights on criminal proceedings will give us the opportunity to present more clearly the advantages and disadvantages that are the subject of our research.

Unlike the decision of the Constitutional Court, the decisions of the European Court of Human Rights are valid and, as a newly discovered circumstance, will be the basis for the decisions made in civil and administrative cases.

The Code of Criminal Procedure explicitly states that there is a basis for revising the judgment due to newly discovered circumstances if: "There is a legally binding decision (judgment) of the European Court of Human Rights, which established a violation of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms or its protocols in relation to this case, and The judgment under review is based on this violation". In the criminal law, this chapter carries the same content as the revision of the sentence by the decision of the

Constitutional Court.

In order to use the precedents of the European Court of Human Rights and the standard established by it more efficiently in the criminal proceedings of Georgia, in 2022 the Criminal Procedure Code was amended. According to the amendment, both in the verdict and in the guilty and acquittal verdicts "the norms of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Additional Protocols and the precedents of the European Court of Human Rights on a similar legal issue, by which the court was guided, may be indicated". In appeals and cassation courts, "it can also be noted about the inconsistency of the appealed judgment with the norms of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Additional Protocols and the precedents of the European Court of Human Rights on similar legal issues."

Although the change seems to have a positive effect on the elements of criminal proceedings and aims to integrate the precedent law of human rights in Georgian justice, in the decisions made by national courts, the change is so voluntary in content that it equates to the situation before this change. The effectiveness of the change would be increased by the presence of a mandatory element in the legislation. French criminal procedure legislation regulates the execution of the decision of the European Court of Human Rights in different directions.

According to these provisions, a request for reconsideration of the final criminal decision could be made in favor of any person found guilty of a crime, as long as, based on the judgment of the European Court of Human Rights, the judgment was issued in violation of the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms or its Additional Protocols; If the observed violation, by its nature and severity, causes harmful consequences for the convicted person, he could not be satisfied with the "just satisfaction" (*satisfaction équitable*) granted on the basis of Article 41 of the Convention."

French law also provides for the suspension of the sentence "until the decision of the Court of Cassation, which takes a plenary assembly, or the decision of the court of substantive review." This decision shall be made within one year from the

decision of the review and reconsideration court. In the absence of a decision of the court of cassation or the court of substantive review within this period, the person is released, unless he is in custody for another reason.“

"The Austrian Supreme Court is authorized to reopen the proceedings based on a decision of the ECtHR in a criminal case that an Austrian criminal court (including a judgment of the Austrian Supreme Court in a criminal case) has violated the provisions of the European Convention on Human Rights or its Protocol." When the Austrian Supreme Court decides to reopen the case, it must strictly follow the requirements and reasoning of the ECtHR.“.

The initiative can be taken by the victim or by the general prosecutor. If the Supreme Court grants permission for a retrial, it will either decide the case itself or refer the case back to the court of first or second instance responsible for the violation of the European Convention on Human Rights.“

Conclusion

The European Convention on Human Rights is considered by many to be the most effective international treaty for the protection of human rights, which established a developed international supervisory mechanism. Such assessment of the Convention is due not to the uniqueness of the rights and freedoms provided for by the Convention and its additional protocols, but to the supervisory mechanism of their provision. The European Convention is the first international agreement that strengthened basic human rights and freedoms and created a monitoring mechanism for their implementation. Compared to other international human rights treaties, European states attach special importance to the European Convention on Human Rights. The European Court of Human Rights and the European Commission have recognized the Convention as a "constitutional act of European public order".

Unlike the decisions of the Constitutional Court, the decision of the European Court of Human Rights leads to the possibility of revising the decision made in all categories of cases. On the one hand, it can be said that this is a paradoxical situation, because the human rights guaranteed by the European Convention on Human Rights are integrated into the Constitution of Georgia, and why should the decision made by

the Constitutional Court not be enforced in all categories of cases and be only the decision of the European Court of Human Rights? When considering the violation of the right, the Constitutional Court is almost completely in agreement with the precedent practice of the European Court of Human Rights, fragmentation in the part of enforcement is unacceptable.

The article discussed the legislative change that was supposed to increase the use of human rights case law in criminal proceedings, the purpose of the legislative change was, as a rule, that the use of precedents and established practice of this court would protect human rights in criminal proceedings to a high standard, although we must consider that the changes unfortunately It cannot have an effective influence on criminal cases to the extent necessary for the improvement of the quality of justice.

Regarding the influence of the decisions of the European Court of Human Rights, we also saw from the presented foreign practice that for the most part the approach is uniform, and in many countries decisions are revised on different grounds.

REFERENCES:

1. Collection of written papers on the provisions provided by the national legislation on the resumption of the proceedings after the court's decision, or the review of the decision - European Council - November 2018 - Publishing House IBDsign
2. Cameron, Sweden, in: *Fundamental Rights in Europe: The European Convention on Human Rights and its Member States (1950-2000)*, R. Blackburn & J. Polakiewicz (Eds.), 2001.
3. F. Klug, *The Human Rights Act 1998, Pepper v. Hart and All That*, Public Law, Summer 1999.
4. K. Starmer, *European Human Rights Law: The Human Rights Act 1998 and the European Convention on Human Rights*, 1999.
5. Decisions of the Federal Constitutional Court, 1987, vol. 74, 370. cit.: J. Frowein, *Incorporation of the Convention into Domestic Law*, in: *Aspects of*

Incorporation of the European Convention of Human Rights into Domestic Law, J.P. Gardner (Ed.), 1993

6. The European Convention on Human Rights at 50, Human Rights Information Bulletin (special issue), N50, 2000.

7. Cosmos Press v. The Police, 2 CLR 73, 1985, 76-81. aseve ix. G. Ress, The Effect of Judgments and Decisions in Domestic Law, in: The European System for the Protection of Human Rights, R. Macdonald, F. Matscher & H. Petzold (Eds.), 1993.

8. III ARN 75/94. cit. A. Wyrozumska, Impact of the Case-Law of the Organs of the European Convention on Human Rights on Domestic Law and the National Judge, Judge and International Law, 1998.

9. A. Robertson & J. Merrills, Human Rights in Europe: A Study of the European Convention on Human Rights, 1993.

10. K. Vasak, The Council of Europe, in: The International Dimension of Human Rights, K. Vasak, (Ed.) vol. 2, 1982.

11. Criminal Procedure Code of Georgia.

12. Constitution of Georgia

13. Law of Georgia on normative acts

14. Law of Georgia on International Agreements of Georgia

15. On making changes to the Criminal Procedure Code of Georgia - #1918-

IXMC-XMII. 18.10.2022

УДК: 34.07

ОКРЕМІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Василечко Ганна Сергіївна

Магістрант

Студент

Міжрегіональної Академії Управління Персоналом
м. Харків, Україна

Вступ. Важливою умовою забезпечення ефективності державного управління є високий рівень організації праці органів виконавчої влади і досконалість побудови організаційних структур, в яких здійснюються управлінські процеси. Провідна роль органів виконавчої влади в суспільній діяльності обумовлює особливі вимоги до упорядкування організації правового і господарського забезпечення, організаційної корпоративної культури діяльності. Ці та інші питання організації діяльності органів виконавчої влади вирішуються з огляду на теоретичні, методичні і практичні засади науки «теорія організації».

Мета роботи полягає у дослідженні окремих питань удосконалення діяльності органів виконавчої влади в Україні.

Матеріали та методи. У даному дослідженні використовувались матеріали таких науковців, як Л. Марченко, Х. Маркович, О. Менюк, І. Невважай, В. Оксамитний, І. Осика, Р. Подберезський, О. Пометун, В. Сальников, О. Семітко, А. Скуратівський, В. Стреляєва, Є. Татаринцев, В. Тацій, Ю. Тодика, Н. Удод, В. Черней, І. Яковюк та інші. Методологічну основу дослідження складає діалектичний метод пізнання суспільних явищ і процесів, порівняльно-правовий – використаний при дослідженні правового статусу виконавчої влади в Україні та в інших країнах, статистичний дозволив здійснити огляд практики щодо правового статусу органів виконавчої влади в Україні, конкретно-соціологічний – використаний при дослідженні окремих ситуацій, формально-логічний метод було використано при формуванні

висновків та наукових положень.

Результати обговорення. Загалом, теорія організації являє собою сферу наукового знання, яка вивчає загальні закономірності формування, функціонування і розвитку всіх типів організацій як складних динамічних систем, що мають чітку мету [12, с. 6]. Теорія організацій – комплексна інтегративна наука, що вивчає організацію як відкриту систему, організованість і порядок у природі, суспільстві та інших підсистемах світу, передусім організацію підприємств, фірм і компаній та їхню взаємодію із зовнішнім середовищем, властиві їм форми й методи управління, організаційну структуру та ін. [9, т. 3, с. 599].

Слід зазначити, що удосконалення процедур вирішення конфліктів у діяльності органів виконавчої влади виходить за межі гарантій законності, оскільки стосується більш широкої проблеми врегулювання протилежних інтересів у спосіб, визначений адміністративно-правовою нормою. При цьому саме позасудовий порядок вирішення правових конфліктів, на відміну від судового, є більш оперативним, економічним, а відповідні повноваження має широке коло суб'єктів - органи виконавчої влади, а також прокуратура.

Враховуючи, що суспільне призначення органів виконавчої влади полягає в реалізації ними забезпечувальної і правозахисної функцій щодо прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, підкреслено, що правові конфлікти в діяльності органів виконавчої влади можуть виникати у разі невиконання чи неналежного виконання зазначених функцій цими органами, їх посадовими або службовими особами. Фізичні чи юридичні особи, які не належать до органів виконавчої влади, але є учасниками відносин у сфері діяльності цих органів, теж можуть бути суб'єктом конфліктних відносин у разі, якщо діють у спосіб, заборонений чинним законодавством.

При цьому, важливо зазначити, що з метою вдосконалення правового регулювання позасудових способів вирішення правових конфліктів у діяльності органів виконавчої влади доцільно передбачити існування окремо Закону про нормативно-правові акти і Адміністративно-процедурного кодексу.

Більше того, доцільно вказати що адміністративна процесуальна правосуб'єктність учасників судового адміністративного процесу передбачає не лише можливість набуття процесуальних прав та обов'язків у цьому процесі, але й їхню реалізацію у конкретному адміністративному процесуальному правовідношенні. Момент реалізації адміністративної процесуальної правосуб'єктності для учасників судового адміністративного процесу не є однаковим у часі. Насамперед, реалізується адміністративна процесуальна правосуб'єктність: 1) сторін шляхом звернення з адміністративним позовом на захист прав, свобод та інтересів; 2) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб, які звернулися до адміністративного суду з адміністративними позовами на захист прав, свобод та інтересів інших осіб; 3) прокурора, який здійснює в суді представництво інтересів громадянина або держави [8, с. 269].

При цьому, важливо підтримати пропозицію вчених щодо формування Основ процесуального права. У її продовження запропоновано закріпити єдині стадії процесуального порядку розгляду судових справ: 1) відкриття провадження у справі; 2) провадження у справі до судового розгляду; 3) розгляд і вирішення справи по суті; 4) перевірка законності й обґрунтованості прийнятого рішення; 5) звернення рішення до виконання; обґрунтовано необхідність прийняття закону про нормативно-правові акти, а також Адміністративно-процедурного кодексу, відмінного за ідеєю та структурою від існуючих на теперішній час пропозицій щодо його побудови. У цьому Кодексі доцільно передбачити такі його структурні складові [8, с. 260].

Саме місцеве самоврядування виступає одним із головних елементів і суб'єктом децентралізації державної влади у процесі надання управлінських послуг. Однак більша частина видів державно-управлінських послуг залишається у виключній компетенції місцевих і регіональних органів виконавчої влади.

Децентралізацію, як багатоаспектне поняття, по-різному визначають у

наукових роботах залежно від зосередження уваги на тих чи інших його аспектах та формах. Відповідно децентралізацію розглядають, як принцип, метод, властивість державного управління. Серед форм децентралізації виділяють політичну, адміністративну, демократичну, ринкову, просторову, фінансово-бюджетну та децентралізацію надання громадських послуг.

Розглядаючи проблеми децентралізації, дослідники підкреслюють важливість пошуку балансу централізації та децентралізації як необхідність для забезпечення ефективної діяльності органів місцевої та центральної влади. Серед причин, які спонукають до передачі більшого обсягу повноважень органам місцевого самоврядування, фахівці виділяють більший рівень ефективності та підзвітності органів місцевого самоврядування, кращі перспективи місцевого розвитку, а також впровадження демократії та захист прав громадян [5]. Дослідники зосереджують увагу на розвиток територій та місцевої демократії. Зміст виконавчої влади, діяльності її органів впливає з призначення. Найбільш розповсюдженою позицією щодо призначення виконавчої влади є втілення в життя рішень прийнятих парламентом. Тобто, основна роль виконавчої влади та її органів полягає у забезпеченні реалізації законів держави, що і визначає її зміст.

Для ефективного розв'язання питань місцевого значення потрібна модель, яка б забезпечувала необхідну єдність державної влади з одночасною самостійністю територіальних громад, сприяла ефективності взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування [3].

В умовах децентралізації органи виконавчої влади повинні сприяти формуванню та функціонуванню ефективної моделі публічної влади на загальнонаціональному, регіональному і місцевому рівнях. Також повинно забезпечуватися підвищення ефективності роботи державного механізму й активізуватися розвиток регіонів і муніципалітетів на засадах демократії [2].

Трансформація системи державного управління супроводжується необхідними змінами в системі організації владної діяльності і в пошуках науково-обґрунтованих підходів до її організаційних основ. Для вирішення

проблеми організації ефективної влади нового типу і шляхів її структурної побудови і вибору нових підходів до організаційних процесів, технологій і механізмів необхідні нові методичні підходи. Ідея радикального удосконалення організаційної побудови системи центральних органів виконавчої влади України, яка передбачала перегляд функцій і встановлення нових організаційних форм діяльності, була наголошена ще в 1996 р. [1]. Плани її реалізації затверджені відповідними указами Президента України [2; 3], але вони не були виконані, а кроки впровадження заходів створення ефективної організаційної структури системи центральних органів виконавчої влади ще далеко не завершені [8].

Доцільно підкреслити, що довго вважалось, що організаційні структури, побудовані за певними принципами, є досконалими. З часом це уявлення було спростоване. П. Друкер зазначив: «Сьогодні, нарешті, стало зрозуміло, що такого явища, як єдино правильна організаційна структура, не існує. Є просто різні види структур, кожен з яких має свої сильні й слабкі місця. Стало очевидним, що організаційна структура не є самоціллю. Це інструмент, за допомогою якого можна підвищити продуктивність праці співробітників» [21, с. 25]. Сьогодні запровадження заходів з удосконалення організаційних структур органів виконавчої влади здійснюють здебільшого адміністративними методами. Правила загальної раціональної побудови структурних підрозділів відсутні. Так, згідно з Типовим положенням про структурний підрозділ місцевої державної адміністрації, вид структурних підрозділів, їх статус, максимальну кількість, фонд оплати праці визначаються головою місцевої державної адміністрації в межах відповідних бюджетних призначень [14]. Ці рішення не супроводжується якісним науковим обґрунтуванням їх показників. Недостатньо враховуються і спеціалізація діяльності. Тому, серед завдань з удосконалення системи органів виконавчої влади вже десятки років наголошуються одні й ті самі недоліки (недостатня якість формування політики, низький рівень аналітичної роботи, дублювання повноважень органів виконавчої влади, низька ефективність планування їх діяльності, відсутність

принципів їх раціонального розподілу, правил чи критеріїв їх організаційного забезпечення, нерозподіленість функцій розробки рішень і функцій їх реалізації, дублювання інформації, низький рівень координації робіт, відсутність обміну даними, тощо) [5; 16; 22]. На сьогодні існують різні підходи до вибору структури побудови організаційних засад управлінської діяльності.

Для вирішення останніх в Україні передбачена реалізація Стратегії реформування державного управління України [5], упорядкування системи центральних органів виконавчої влади та оновлення їх організаційної структури відповідно до цільової моделі функціонування, визначеної Концепцією оптимізації системи центральних органів виконавчої влади [6], чіткий розподіл повноважень, відокремлення функцій розробки політики від функцій її реалізації та інші заходи. Вони розробляються з урахуванням закладених у спільній Програмі підтримки вдосконалення врядування та менеджменту (Sigma) Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу. Водночас, реалізація запрограмованих заходів викликає низку питань. Функціональне обстеження центральних органів виконавчої влади (крім міністерств) і формування структурних підрозділів органів виконавчої влади продовжує здійснюватись залежно від чисельності існуючого апарату, залишаються стереотипи у визначенні кількості структурних підрозділів, у яких не всі функції кореспондуються зі сферами державної політики [7].

Вона пропонує логічний інструментарій змістовно-факторного і методикотехнологічного аналізу робочих процесів і процедур у системі управління, які при її застосуванні можуть надати інформацію для удосконалення системи управління та її організаційного удосконалення.

Удосконалення організаційних форм праці органів виконавчої влади буде сприяти чіткому визначенню ролі управління, особливостей і призначення кожного виду структурних організаційних форм діяльності, визначенню їх супідрядності, організаційних відмінностей, статусу, які будуть створювати обмежувальні умови для прийняття рішень структурних перетворень органів

виконавчої влади.

При розкритті змісту наведених характеристик і властивостей необхідним є визначення векторів їх подальшого розвитку. Здійснений аналіз запропонованої системи показників діяльності структурних підрозділів засвідчив багатокомпонентність і багатовекторність їх діяльності, які в сукупності створюють цілісне системне середовище діяльності органів влади.

Функціональна, професійна і кваліфікаційна структура підрозділів хоч і має риси відносної стабільності, в паспортах підрозділів може бути представлена як основна ціннісна риса їх статусів. Опис і аналіз структурних підрозділів за основними характеристиками створює для органів виконавчої влади можливість визначати системи показників оцінювання якості та результативності їх діяльності.

Висновок. Зміни в системі державного устрою, формування нових ідеологічних і світоглядних чинників побудови процесів суспільної діяльності і управління ними змінили зміст управлінської праці і змотивували появу нових структур в органах виконавчої влади, діяльність яких співвідноситься і спрямовується на досягнення цілей розвитку суспільства.

Увага держави до структурної побудови органів виконавчої влади реалізується шляхом прийняття законодавчо-нормативних актів стосовно побудови і реформування державного управління та місцевого самоврядування, але і сьогодні існують невирішеними питання створення науково-методичних засад організаційного удосконалення побудови органів виконавчої влади, відсутній механізм їх удосконалення і розвитку, а численна кількість структурних підрозділів не забезпечує ефективності управлінської діяльності і організаційні ресурси влади залишаються недостатньо використовуваними.

Перспективним напрямом організаційного розвитку управлінської діяльності слід розглядати побудову інноваційно-спрямованих організаційних структур органів виконавчої влади, які формують і реалізують нові ланцюги цінностей для забезпечення необхідних результатів діяльності систем управління і керованих ними об'єктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. До проблеми існування мандата місцевої ради у керівника органу виконавчої влади. Управління великим містом: адміністрування та безпосередня демократія (проблеми теорії і практики): Матеріали II українсько-польської науково-практичної конференції (Львів 4-5 грудня 2003 р.). Львів, 2004. С. 162-167.
3. Керівник в системі органу виконавчої влади. Актуальні проблеми державотворення в умовах адміністративної реформи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 11-12 квітня 2003 року. м. Запоріжжя: Юридичний ін-т МВС України, 2003. – С. 7-9.
4. Керівник в системі органу виконавчої влади: вимоги та специфіка посади. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2003. №2. С. 211-220.
5. Коваленко А. А. Розвиток виконавчої влади в Україні на сучасному етапі: теорія і практика: Монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 512 с.
6. Коваленко А. А. Органи державної влади: проблеми класифікації. Людина і політика. 2002. № 6. С. 12-27.
7. Концепція адміністративної реформи в Україні. *Офіційний вісник України*. 1999. № 21. Ст. 943.
8. Кравченко В. В. Конституційне право України. Навчальний посібник/ М-во освіти та науки Укр. 4-е вид. випр. та доп. К.: Атіка, 2007. 568 с.
9. Назар Ю. С. Взаємодія державних органів при профілактиці правопорушень на ринку цінних паперів. Правове регулювання корпоративних відносин в Україні: Матеріали науково-практичного семінару (28 лютого 2003 р.). Львів: ЛІВС при НАВС України, 2003. - С. 87-91.

ЄВРОПЕЙСЬКА МЕРЕЖА СУДОВИХ РАД – ІНСТИТУЦІЯ ПІДТРИМКИ СУДОВИХ ОРГАНІВ У НЕЗАЛЕЖНОМУ ВІДПРАВЛЕННІ ПРАВОСУДДЯ

Іванов Артем Борисович
аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
Ужгородський національний університет
м. Ужгород, Україна

Вступ. / Introductions. Гарантія незалежності суддів та судової влади в цілому, а також запобігання втручанню інших органів влади в їхню діяльність, можуть бути забезпечені як виділенням достатніх коштів для здійснення та управління діяльністю суддів, забезпеченням відповідних умов праці, роботою достатньої кількості суддів, щоб уникнути надмірного робочого навантаження та дозволити завершення судових розглядів упродовж розумного строку, а також їхньою безпекою, зокрема фінансовою.

Відповідно до Бангалорських принципів поведінки суддів «незалежність судових органів є передумовою забезпечення правопорядку та основною гарантією справедливого вирішення справи в суді. Отже, суддя має відстоювати та втілювати в життя принцип незалежності судових органів в його індивідуальному та колективному аспектах» [1]. У цьому аспекті важливого значення набуває співпраця між органами суддівського врядування, у тому числі у рамках міжнародних організацій. Європейські інституції підтримати центральну роль, яку відіграють судові органи у просуванні та захисті верховенства права, і формалізувати їх роль у будь-якому майбутньому механізмі оцінки верховенства права.

Мета роботи. / Aim. Метою роботи є дослідження Європейської мережі судових рад як інституції підтримки судових органів у незалежному відправленні правосуддя.

Матеріали та методи./Materials and methods. У ході було застосовано метод опису та спостереження, формально-юридичний, логіко-семантичний та

догматичний методи.

Результати та обговорення./Results and discussion. ENCI об'єднує національні інституції в державах-членах Європейського Союзу, які є незалежними від виконавчої та законодавчої влади та відповідають за підтримку судових органів у незалежному відправленні правосуддя.

Генеральна асамблея складається з усіх членів Мережі та скликається принаймні один раз на календарний рік і очолюється Президентом. Зазначений орган наділений всіма повноваженнями, необхідними для реалізації мети та завдань асоціації. Генеральна асамблея наділена такими повноваженнями: обирати Президента та членів Правління; визначати політику та сферу компетенції ENCI; створювати комісії та робочі групи, їх склад та визначати тривалість здійснення їх повноважень; вносити зміни до Статуту тощо.

Президент, Виконавча рада, комітети та спеціальні робочі групи звітують перед Генеральною асамблеєю. Президент обирається строком на два роки, скликає та головує на всіх засіданнях органів ENCI. Нинішнім президентом є Даля Васарієне, член судової ради Teisėjų Taryba/Судової ради Литви.

Виконавча рада здійснює такі повноваження:

- виконання програми діяльності Генеральної Асамблеї;
- забезпечення належного функціонування Постійного офісу;
- скликання та підготовка чергових або позачергових засідань Генеральної Асамблеї;
- пропонування заяв і політичних позицій Генеральній Асамблеї;
- виконання всіх юридичних формальностей і оприлюднення щодо призначень, а також річних фінансових звітів;
- подання щорічного звіту про свою діяльність Генеральній Асамблеї.

У 2011 році загальною темою зустрічі Генеральної Асамблеї були виклики та можливості для судової влади в поточному економічному кліматі. Було прийнято Вільнюську декларацію, яка містить набір рекомендацій для судових органів Європи щодо того, як реагувати на реальні виклики та

можливості, з якими вони стикаються [2].

У 2012 р. Генеральна асамблея прийняла Дублінську декларацію ENCI (EN/FR), за якою члени затвердили стандарти та показники щодо відбору, призначення та просування по службі членів судової системи та компетентного органу. Члени ENCI також погодилися прагнути дотримуватись цих стандартів і показників у своїй організації та активно просувати ці стандарти в судовій системі та інших відповідних органах влади. Також було ухвалено низку інших рекомендацій щодо питань судової реформи та відносин судової влади з суспільством і ЗМІ [3].

У 2013 році загальною темою зустрічі була «Незалежність і підзвітність системи правосуддя», у результаті було прийнято Софійську декларацію, котра знаголошує на важливості незалежної судової влади та ролі судових рад як гарантії цієї незалежності. Було встановлено необхідність існування незалежного механізму верховенства права ЄС, який поважатиме різноманіття систем правосуддя та який, зокрема, сприятиме захисту незалежності судової влади та забезпеченню сприяння ефективній системі правосуддя та розвитку на благо всіх громадян [4].

У 2014 р. Генеральною Асамблеєю було прийнято Римську декларацію. У Декларації зазначається, що за перші 10 років ENCI досягла своєї головної мети покращення співпраці та взаємної довіри між судовими радами та судовими органами держав-членів ЄС і держав-кандидатів. ENCI відіграє вирішальну роль у підтримці незалежності судової системи, яка є таким же центральним захистом прав громадян Європи у 2014 році, як і в 2004 році. Дивлячись у майбутнє, ENCI продовжуватиме прагнути до покращення своєчасного та ефективного забезпечення незалежного та високоякісного правосуддя на благо всіх громадян Європи, підтримуючи важливість незалежних судових рад.

2016 року Генеральна Асамблея відбулася у Варшаві і була організована Крайовою Радою Землі. Загальною темою було майбутнє правосуддя в Європі. У результаті було прийнято Варшавську декларацію, в якій ENCI, серед іншого, визнає, що адміністрування європейських систем правосуддя в 21 столітті

радикально зміниться в результаті використання інформаційних і комунікаційних технологій. Доцільним вбачається використання онлайн врегулювання суперечок та інших технологій для ефективнішого, швидшого й дешевшого правосуддя для всіх європейських громадян. Для ENCI, її членів і спостерігачів все ще буде важливо підтримувати та зміцнювати незалежність і підзвітність судової системи на користь європейських громадян, щоб забезпечити їм ефективний доступ до правосуддя [5].

У 2017 році було обговорено центральну тему стійкого правосуддя та прийнято Паризьку декларацію, в якій ENCI закликає європейські інституції та держави-члени гарантувати незалежність судової влади відповідно до верховенства права, а також закликає судові ради та суддів завжди бути стійкими перед обличчям викликів, з якими вони стикаються [6].

2018 року Генеральна асамблея була організована CSM Португалії в Лісабоні. Загальна тема: «провідник позитивних змін». Було прийнято Лісабонську декларацію, яка зазначає, що судові ради повинні ініціювати та очолити процес позитивних змін. Він зосереджується на двох аспектах: внутрішньому аспекті в сенсі залучення зацікавлених сторін і в зовнішньому сенсі відносин судової влади з іншими державними учасниками та посилення ролі судової влади в державі [7].

У 2019 році загальною темою, котра була представлена на розгляд Генеральної Асамблеї була така: «Майбутнє верховенства права та правосуддя в Європі». У результаті було прийнято Братиславський маніфест, який має на меті донести чітке повідомлення до нових європейських інституцій (Європейської комісії та Європейського парламенту). У цьому Маніфесті ENCI закликає:

- до європейського діалогу між державними органами як засобу досягнення ефективного захисту від втручання інших гілок держави, ENCI готова зіграти свою роль у цьому діалозі;
- до формалізованого консультативного статусу в Європейському Союзі для національних судових органів через ENCI та інші відповідні судові

мережі на рівні ЄС;

- європейські інституції, зокрема Європейську комісію, заохочувати подальші інвестиції держав-членів у їхні судові системи та забезпечити залучення держав-членів судових систем до планів реформування чи модернізації;
- відповідну інформацію про національні судові системи, у тому числі зібрану під час підготовки Таблиці показників правосуддя ЄС, стандарти, розроблені Радою Європи, ENCJ та іншими судовими мережами ЄС, слід популяризувати, наприклад, шляхом підвищення обізнаності громадськості [8].

2021 року ENCJ провела засідання Генеральної асамблеї у Вільнюсі. Генеральна асамблея проходила під назвою «reconnect, rekindle, reunite» та передбачала обговорення необхідності кодексу поведінки для судових рад.

У 2022 р. Генеральна асамблея була прийнята Вищою судовою радою з питань адміністративної юстиції Греції в Афінах, де було розглянуто тему: «Солідарність суддів у часи кризи». У результаті роботи було прийнято Афінську декларацію про судову солідарність, у якій зазначено, що принцип «мовчання» суддів щодо питань, котрі викликають політичні суперечки, не повинен застосовуватися, коли цілісність і незалежність судової системи знаходяться під загрозою.

Висновки./Conclusions. Незалежні та підзвітні судові органи є важливим компонентом високоякісних, ефективних і ефективних систем правосуддя, а також необхідною умовою для добре функціонуючої сфери правосуддя в ЄС. ENCJ у цьому аспекті сприяє використанню діалогових груп та інших засобів, щоб дозволити своїм членам і спостерігачам підвищити якість, ефективність і дієвість правосуддя в своїх країнах на благо всіх людей; продовжує розвивати та вдосконалювати свої стандарти, рекомендації та заяви про найкращу практику та знаходити шляхи для забезпечення того, щоб її члени та спостерігачі більше їх дотримувалися з метою вдосконалення своїх систем правосуддя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бангалорські принципи поведінки суддів. 2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text
2. Vilnius declaration on challenges and opportunities for the judiciary in the current economic climate.
3. ENCJ Strategic plan operational plan 2011-2012 summary of the projects and recommendations. 21 p.
4. Sofia declaration on judicial independence and accountability. The General Assembly of ENCJ Meeting Sofia 5th – 7 th June, 2013. 3 p.
5. The Warsaw declaration on the Future of Justice in Europe. The General Assembly of the European Network of Councils for the Judiciary Warsaw 1-3 June 2016. 2 p.
6. The Paris declaration on resilient justice. 2 p.
7. The Lisbon declaration on leading positive change. The General Assembly of the European Network of Councils for the Judiciary Lisbon 30 May-1 June 2018. 2 p.
8. The ENCJ Bratislava manifesto For the European Commission and European Parliament 2019 – 2024 mandate. 3 p.

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ
ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО
КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ**

Карелін Єгор Дмитрович

курсант 3 курсу

Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції

Науковий керівник:

Шендрик Юлія Володимирівна

викладач кафедри кримінального
процесу та стратегічних розслідувань

Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції

Дніпропетровський державний університет

внутрішніх справ

м. Дніпро, Україна

Відповідно до ст. 245 КПК України, у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. Порядок відібрання зразків з речей і документів встановлено згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 160–166 КПК України).

Відбирання біологічних зразків в особи здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК України. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово [1].

Також отримання зразків для проведення експертизи може бути здійснено негласно, а саме частина 1 ст. 274 КПК України передбачає негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, що може бути здійснене

лише у випадку, якщо їх отримання неможливе без завдання значної шкоди для кримінального провадження [1].

Слід зазначити, що з метою якісного відібрання зразків під час розслідування доцільно залучати спеціаліста для надання консультативної допомоги слідчому щодо визначення необхідної кількості зразків, місця та часу їх отримання, застосування науково-технічних засобів, забезпечення належного пакування отриманих зразків та збереження їх придатності для подальшого дослідження.

В той же час, при здійсненні досудового розслідування у кримінальних провадженнях про корупційні злочини слід враховувати їх певну специфіку. Як правильно зазначає Шрамко О. М., велике доказове значення в процесі досудового розслідування корупційних злочинів, поряд із залученням спеціалістів, допитом експертів в суді, надання ними консультацій, має судова експертиза, як одна з основних форм використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

При розслідуванні корупційних злочинів найчастіше проводять криміналістичні експертизи, експертизи матеріалів, речовин і виробів, комп'ютерно-технічні, фоноскопичні, відео-фоноскопичні, різноманітні товарознавчі, будівельно-технічні та оціночно-будівельні експертизи, експертизи вартості нерухомого майна та майнових прав на це майно, оціночно-земельні, судово-бухгалтерські, біологічні та інші експертизи [2, с. 471].

Кожна з цих експертиз має певні особливості щодо отримання зразків для її проведення. Так, наприклад, для проведення судової почеркознавчої експертизи, відповідно до п. 1.3 гл. 1 розділу I Науково-методичних рекомендацій, для проведення досліджень орган (особа), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), повинен(на) надати експерту вільні, умовновільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка підлягає ідентифікації.

Та відповідно до п. 1.8 гл. 1 розділу I Науково-методичних рекомендацій,

як вільні, так і експериментальні зразки буквеного або цифрового письма бажано надавати не менше ніж на 15 аркушах. Вільні зразки підпису надаються по згоді не менше ніж на 15 документах [3].

Отримання вказаних зразків викликає численні проблемні питання. Так, Шендрик Ю. В. зазначає, що враховуючи коло суб'єктів вчинення відповідних кримінальних правопорушень, отримання від них експериментальних зразків почерку та підписів є проблемним, оскільки зазвичай ці особи або взагалі відмовляються надавати такі зразки, або можуть навмисно змінювати свій почерк чи підпис з метою уникнення кримінальної відповідальності.

В зв'язку із цим вирішального значення для проведення судової почеркознавчої експертизи набувають вільні зразки почерку та підписів, тобто рукописні тексти, рукописні записи, підписи, достовірно виконані певною особою до відкриття кримінального провадження і не пов'язані з його обставинами. При цьому передбачений чинним КПК України порядок здійснення тимчасового доступу до речей і документів є ускладненим та призводить до створення зайвого навантаження на слідчих суддів і затягування строків досудового розслідування [4, с. 433].

Серед проблемних питань, пов'язаних із застосуванням тимчасового доступу до речей і документів, Шендрик Ю. В. зокрема відзначає, що постановлення ухвали суду про тимчасовий доступ до речей і документів може займати досить тривалий час, а строк дії ухвали слідчим суддею зазвичай встановлюється в один місяць, внаслідок чого у слідчого фактично не залишається часу на її виконання [5, с. 988].

Також як проблемний аспект зазначено, що тимчасовий доступ до речей і документів чинним КПК України віднесено до заходів забезпечення кримінального провадження, а не до слідчих дій, це унеможливує доручення його здійснення оперативному підрозділу [6, с. 358].

Таким чином, на нашу думку, з метою ефективного розслідування корупційних злочинів необхідно внести зміни до КПК України, спрямовані на спрощення порядку відібрання зразків з речей і документів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 22.07.2023 р.).

2. Шрамко О. М. Судово-експертне забезпечення розслідування корупційних злочинів. Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листоп. 2018 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 494 с.

3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 в ред. від 07.03.2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення 22.07.2023 р.).

4. Шендрик Ю. В. Висновок судової почеркознавчої експертизи як джерело доказів у кримінальних провадженнях за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Юридичний науковий електронний журнал*: Електронне наукове фахове видання юридичного факультету Запорізького національного університету. № 7, 2022. с. 431-434. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2022/104.pdf (дата звернення 22.07.2023 р.)

5. Шендрик Ю. В. Проблемні аспекти застосування тимчасового доступу до речей і документів при розслідуванні окремої категорії кримінальних правопорушень // *International scientific innovations in human life. Proceedings of the 12th International scientific and practical conference*. Cognum Publishing House. Manchester, United Kingdom. 2022. Pp. 986-991. URL: <https://sci-conf.com.ua/xii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-international-scientific-innovations-in-human-life-8-10-iyunya-2022-goda-manchester-velikobritaniya-arhiv/> (дата звернення 22.07.2023 р.)

6. Шендрик Ю. В. Окремі аспекти застосування тимчасового доступу до речей і документів у кримінальних провадженнях за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2022. № 1 (116). 416 с. С.354-360. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/06/1_ua/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9D%D0%92_1-2022-354-360.pdf (дата звернення 22.07.2023 р.)

ВИКОРИСТАННЯ ВІДКРИТИХ ДАНИХ ЯК ОЗНАКА ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Марочкін Олексій Іванович,

к.ю.н.,

старший науковий співробітник

Науково-дослідний інститут

вивчення проблем злочинності

імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України,

м. Харків, Україна

Вступ. / Introductions. Швидкі зміни у інформаційному просторі зумовлюють пошуки адекватних сьогоденню засобів збирання доказової інформації з метою використання її у кримінальному провадженні. Серед інформації, яка обертається у кіберпросторі, особливе місце займають відкриті дані, тобто відомості, які є у вільному доступі - публічна інформація у форматі, придатному для автоматизованої обробки електронними засобами, що може опрацьовувати програмне забезпечення без участі людини. Цифрова інформація у відкритому доступі, яка зазвичай отримується з Інтернету, містить дані, створені користувачами та машиною, зокрема, документи, зображення, відео та аудіозаписи на веб-сайтах та платформах для обміну інформацією, опубліковані суб'єктами владних повноважень дані тощо.

Мета роботи. / Aim. Метою роботи є дослідження особливостей використання відкритих даних у кримінальному провадженні.

Матеріали та методи. / Materials and methods. При підготовці тез наукової доповіді досліджувалися положення кримінального процесуального законодавства України та наукові джерела з даної тематики. Використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, зокрема, системно структурний метод, метод узагальнення, метод аналізу і синтезу та ін.

Результати та обговорення./Results and discussion. Зазначене у вступі свідчить про неупинну цифровізацію кримінального провадження, адже за відсутності електронних доказів у значній кількості кримінальних проваджень

доказування виявляється неможливим.

Зокрема, цифрові методи встановлення фактів, що мають юридичне значення, навіть у режимі реального часу, відкривають нові можливості для проведення он-лайн розслідувань, що особливо актуалізується в умовах дії воєнного стану в Україні й поширення злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, а також проти основ національної безпеки України – державної зради, колабораційної діяльності, пособництва державі-агресору.

Для того, щоб відкриті дані ефективно використовувалися у кримінальному провадженні, слідчий, перш за все, має бути обізнаний із нормативно-правовою базою, яка регламентує режими доступу та обігу інформації, яка міститься у таких даних.

Йдеться про відкриті державні дані публічну інформацію, режим обігу якої визначено Законом України «Про доступ до публічної інформації». Стаття 1 цього Закону відносить до такої інформацію, відображену та задокументовану будь-якими засобами та на будь яких носіях, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації (ст. 13 Закону).

Перелік наборів даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 р. № 835. Він не є вичерпним, оскільки мають оприлюднюватися й інші дані, які можуть дати антикорупційний, економічний ефект чи мають суспільний інтерес. За режимом доступу така інформація є відкритою, крім випадків, встановлених законом.

З іншого боку, соціальні мережі наповнюються інформацією про фізичних осіб, яка містить їх персональні дані, тобто відомості чи сукупність відомостей про особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована (ст. 1 Закону України «Про захист персональних даних»).

Такі відомості мають конфіденційний характер, виходячи із права на недоторканність приватного життя як основного права людини. Це право сформульовано, перш за все, у ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 32 Конституції України, Законі України «Про захист персональних даних» та інших нормативно-правових актах. Високі стандарти захисту персональних даних встановлені Регламентом Європейського Парламенту та РЄ від 27.04.2016 р. про захист фізичних осіб при обробці персональних даних та про вільне переміщення таких даних. Тлумачення законів про захист приватного життя міститься у рішеннях ЄСПЛ та вітчизняній судовій практиці.

У цифровому середовищі особливого значення набуває вміння слідчого обирати актуальну та достовірну інформацію, яка може бути використана для фактичних та юридичних висновків. Йдеться про такі якісні характеристики інформації, як її релевантність, достовірність та доказовість, що сприятиме забезпеченню права особи на справедливий суд. Адже в непоодиноких випадках цифрова інформація може бути неправдивою, тобто недостовірною або дезінформацією.

Якщо перша викликає сумнів щодо її правдивості, то остання створюється або поширюється навмисно з метою введення в оману задля завдання психологічної, соціальної або іншої шкоди охоронюваним законом інтересам. Тож доказова сила інформації означає її можливість довести або спростувати той факт, про який йдеться у кримінальному провадженні.

У розслідуваннях, які використовують цифрові інформаційно комунікаційні технології, особливого значення набуває інформаційна конфіденційність, яка охоплює існуючу або таку, що може бути отримана, інформацію.

Працюючи з відкритими даними особистого характеру, які набули статусу публічності, слідчий має переконатися, що вони були розміщені їх носієм особисто або за згодою їх носія (ст. 1 Закону України «Про захист персональних даних»), а не внаслідок зламу комп'ютерної мережі користувача

чи форм обману, які застосовуються соціальною інженерією. Тож слідчий повинен керуватися такими етичними міркуваннями, як захист гідності усіх осіб, які беруть участь у провадженні, або причетні до нього.

Висновки./Conclusions. Зрештою можна підсумувати, що обізнаність суб'єктів з боку обвинувачення у законодавстві, що регулює відповідні питання, забезпечуватиме допустимість використання відкритих даних як доказів у кримінальному провадженні.

ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИМИ ПОВНОВАЖЕННЯМИ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

**Масоха Владислава Олегівна
Джафаров Рустам Фікратович**
курсанти 3 курсу ННІП ПФПНП

Науковий керівник:
Савенко Вікторія Петрівна
старша викладачка кафедри
кримінального права та кримінології
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ
м. Дніпро, Україна

Розвиток нашої держави не стоїть на місці. Саме вдосконалені технології та прогресуюче суспільство є поштовхом для оновлення законодавства України. На жаль, законодавець іноді створює такі статті у кримінальному судочинстві, які не завжди можуть чітко і якісно охарактеризувати злочинність. Таким чином, вважаємо потрібним звернути увагу на статтю 365 Кримінального кодексу України, у якій говориться про притягнення до відповідальності лише працівників правоохоронних органів.

Проблематика даної роботи базується на суб'єктах статті 365 Кримінального кодексу України. На нашу думку, потреба у розширенні суб'єктного складу статті 365 Кримінального кодексу України є важливою, оскільки інші особи, які виконують функції представників влади чи мають статус службової особи, повинні також нести відповідальність за перевищення влади чи службових повноважень. Суб'єкт цієї статті спеціальний. Савенко В. П. зазначає у своїй праці, що спеціальним суб'єктом є загальний суб'єкт але із додатковими ознаками, у випадку зі статтею 365 Кримінального кодексу України додатковою ознакою є службове становище [4].

Слід зазначити, що законодавець не визначив у Кримінальному кодексі України які саме особи входять до групи «працівників правоохоронних органів». Тож для тлумачення потрібно звертатись до інших підзаконних актів

України, що ускладнює точність кваліфікації, адже таких актів чимало і всі вони містять дещо різні визначення. Аналізуючи ряд нормативних актів, ми зупинились на статті 2 Закону України «Про захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 року, оскільки саме тут, на нашу думку, міститься більш повне визначення хто ж є працівником правоохоронного органу. Отже, дана стаття закону визначає, що правоохоронними органами є органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [1]. Зважаючи на невичерпний перелік органів, які будуть нести відповідальність за статтею 365 Кримінального кодексу України, при вирішенні питання чи можна особу відносити до працівника правоохоронного органу потрібно буде аналізувати здійснення останньою правозастосовних чи правоохоронних функцій.

Через таку прогалину в статті 365 Кримінального кодексу України, поза увагою залишається велике коло осіб, які потенційно здатні на вчинення правопорушення передбаченого цією статтею, тим самим завдаючи значної шкоди суспільним інтересам та правам людини. Також, важливим аргументом для звернення уваги до цієї статті є те, що єдиний в лиці правоохоронних органів, стимулює певною мірою до розширення кола осіб, які «мають право» користуватись своїм службовим становищем.

Важливим фактом є те, що до лютого 2014 року, дана стаття стосувалась суб'єктів які були «службовими особами», тобто не лише працівники правоохоронних органів. Однак після закінчення Євромайдану, набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» від

16.01.2013 року, яким і було обмежено суб'єктний склад статті 365 Кримінального кодексу України. У пояснювальній записці до вказаного проекту Закону писалось, що проаналізувавши з 54 осіб, які відбували покарання за статтею 365 Кримінального кодексу України, лише 11 засуджених не були працівниками правоохоронних органів. Саме тому й було прийнято рішення виділити дану статтю окремо лише для працівників правоохоронних органів [2, с. 6-9].

Згідно аналізу статистичних даних Генеральної прокуратури України, протягом 2014-2016 років було відкрито 3614 кримінальних проваджень, які кваліфікувались за статтею 365 Кримінального кодексу України [3]. Станом на 2018 рік було зафіксовано 714 кримінальних правопорушень [2, с. 7].

У підсумку, ми зауважимо, що проблематика даного дослідження полягає у збільшені кількості потенційних осіб, які можуть перевищувати владу або свої повноваження, оскільки вони не є суб'єктами даного правопорушення. Кримінальне законодавство явно потребує доопрацювання і саме з цією ціллю створена ця робота.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 № 3781-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>.

2. Запобігання зловживанню або перевищенню влади чи службовими повноваженнями в сучасних умовах : метод. реком. / В. В. Шаблистий, Л. М. Макотченко; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Шаблистоного. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2019. – 72 с.

3. Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/regions_www.html. — Назва з екрана.

4. Савенко В. П., Лукомська А. А. Спеціальний суб'єкт як елемент складу кримінальних правопорушень, вчинених проти дітей. 2021. URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=wyjMEC

**ЗНАЧЕННЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО АСПЕКТІВ У
ПОЗАСУДОВОМУ ВРЕГУЛЮВАННІ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ**

Микитин Роман Степанович,

аспірант,

Університет економіки та права «КРОК»

ORCID iD 0000-0002-2610-8269

Анотація: Публікація покликана актуалізувати питання впливу психологічного та соціологічного аспектів на позасудове врегулювання господарських спорів. Дана тематика стала ще більш затребуваною внаслідок нещодавнього обрамлення медіації профільним законом. Водночас, це є не менш важливим для означення сутності переговорів, як одного з найдієвіших і найшвидших альтернативних способів вирішення господарських спорів.

Ключові слова: соціологічний, психологічний, позасудові, альтернативні, переговори, медіація, спори.

Сучасний український бізнес в своїй діяльності в повній мірі посилився новим дієвим інструментом, спрямованим на позасудове вирішення господарських спорів та конфліктів, а саме узаконеною процедурою медіації.

Відповідно до п.4 ч.1 ст.1 Закону України «Про медіацію» медіація позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [1].

Проте, для пересічного українського бізнесмена та навіть для багатьох практикуючих вітчизняних юристів вищезгаданий спосіб є доволі новим і маловідомим. Можна констатувати те, що термін медіація повноцінно увійшов в практичну сферу застосування лише у 2022 році, а це співпало в часі з повномасштабною агресією рф проти України, в країні було оголошено воєнний стан, який триває й досі [2].

Таким чином, воєнний стан та повна відсутність в ЗМІ інформації про переваги процедури медіації над судовою формою вирішення спорів через тотальне завантаження ефіру новинами з фронту і про ракетні обстріли не дозволило медіації швидко проникнути в бізнес-середовище [3].

Слід відзначити також і те, що тематика важливості психологічного та соціологічного аспектів у позасудовому вирішенні господарських спорів є недостатньо висвітленою як в сучасній вітчизняній науковій літературі, так і в практичних посібниках та профільних виданнях. Ще менше уваги приділяється в цьому аспекті переговорам та іншим неюрисдикційним формам вирішення господарських конфліктів.

Слушною є думка Белінської І. А. про те, що термін «медіація» доречно розрізняти від поняття «посередництво», і розглядати медіацію не тільки як процес вирішення конфлікту, але й як окремий інститут, який сприяє розвитку і становленню демократичних принципів у суспільстві в цілому, наближає до прогресивних світових тенденцій у галузях психології, конфліктології, сфері правосуддя [4].

Також, Белінська І. А. сфокусувала увагу на тому, що впровадження медіаційного процесу в правосуддя дозволить дещо змінити існуюче стереотипне уявлення про способи вирішення конфліктів у судах. Оскільки в процесі медіації в центрі уваги знаходиться особистість, з її психологічними особливостями, інтересами, потребами, а судовий процес передбачає розгляд тільки правової основи конфлікту та більш орієнтований на дотримання і виконання норм законодавства. Процедура медіації – це той механізм, який уже сьогодні може бути використаним для забезпечення права конфліктуючих сторін на примирення [4].

Волобуєвою О. та Урусовою О. доречно означено те, що перше та найбільш поширене визначення поняття “медіація” у психології дається як інструменту вирішення конфлікту (О. Брижинський, Н. Гайдук, Л. Паркінсон, П. Рендольф, В. Самохвалов, Ф. Стрессер та інші). І це одна із головних відмінностей у підході до сприйняття медіації між юриспруденцією та

психологією. Не можна не погодитись із вітчизняною дослідницею Г. Огренчук, що “під час медіації ми стикаємось одночасно з двома аспектами цієї діяльності: у правовому аспекті вирішується суперечка, у психологічному розв’язується конфлікт” [5].

При цьому, як ми бачимо, доволі часто до неюрисдикційних способів вирішення конфліктів відносять виключно нещодавно врегульовану законом процедуру медіації, забуваючи про переговори та інші альтернативні способи вирішення господарських спорів, які ефективно застосовуються в цивілізованому світі. Це викликано зокрема і тим, що Україна є посттоталітарною країною, законодавство якої розвивалося на базі законодавства СРСР та УРСР і багато в чому суспільство перейняло репресивну модель суспільних взаємовідносин, в тому числі і щодо питань врегулювання спорів в господарській сфері. Відсутність дієвих інститутів громадянського суспільства і патерналістичний підхід до суспільного життя відчутно позначилися на поведінці українських підприємців. У свідомості більшості українських бізнесменів при виникненні спірної ситуації в першу чергу виникає бажання звернутися за захистом своїх порушених прав до когось сильного і авторитетного. До числа таких авторитетів відноситься держава в особі правоохоронних органів, зокрема - суди. На противагу, в державах, демократичний розвиток в яких тривав століттями (США, Великобританія, Франція та інші), в бізнесменів спрацьовує диспозитивне бачення ситуації і вирішити проблему вони намагаються самостійно без допомоги державних інституцій. Така можливість надається їм завдяки альтернативними формами врегулювання спорів, такими як переговори, медіація тощо [6].

Таким чином, можна констатувати те, що соціальний і психологічний аспекти є вкрай важливими для ефективного впровадження позасудових форм врегулювання господарських спорів. Поширення вищезгаданих способів є неможливим без зміни кута огляду проблеми, без переосмислення самої суті господарського конфлікту, що виник, всіма його учасниками. Для цього потрібно побачити першопричину його виникнення, і якщо вона може бути

усунута без звернення за захистом до суду, тоді цим шляхом варто скористатися. І навіть у випадку, якщо спір вже перебуває на розгляді в суді, його ще можна спробувати повернути до процедури альтернативного вирішення. Основне в цьому процесі не пошук і встановлення винуватої сторони, а реальне і прагматичне спільне ефективне вирішення конфлікту та збереження дружніх ділових взаємовідносин.

Безумовно, на рівні країни таке складне завдання може бути вирішено лише завдяки злагодженим діям та зусиллям з боку вищих органів державної влади, провідних спільнот бізнесу, медіаторів, адвокатів, суддів та викладачів юридичних вищих навчальних закладів. Особлива роль в цьому питанні відводиться правникам-науковцям, які покликані забезпечити теоретичну основу, на котру мають опертися учасники альтернативних способів вирішення господарських спорів.

Вищезгадані передумови виокремлюють наскрізну думку про те, що особи, які задіяні у позасудовому вирішенні господарських спорів, повинні фактично зламати стереотипне мислення, превалююче в українському суспільстві про те, що єдиною надійною можливістю ефективного вирішення конфліктів є саме звернення з позовом до суду. Доказом того, що це завдання є можливим, свідчить досвід таких країн як Польща та Чехія, які також зазнали істотного впливу радянського способу мислення, але станом на сьогодні демонструють високі показники в застосуванні позасудових форм вирішення господарських спорів в порівнянні із юрисдикційним способом [7].

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку про те, що психологічний та соціологічний аспекти мають велику вагу в процесі впровадження та розвитку позасудових форм врегулювання господарських спорів. Переосмислення підходу до альтернативного врегулювання господарських конфліктів та зміна світоглядного бачення проблеми спроможні кардинально розширити уявлення підприємців про способи захисту своїх прав. Це дозволить розвантажити судову систему від надмірної кількості проваджень, зробивши її більш ефективною та якісною. Лише доповнюючи

одна одну, судова та позасудова форми вирішення господарських спорів нададуть бізнесу увесь спектр можливостей для швидкого врегулювання господарського конфлікту з мінімальними витратами часу, фінансових та інших ресурсів. Цей фактор також дуже важливий для очікуваної майбутньої максимально швидкої масштабної відбудови післявоєнної країни за допомогою залучення іноземних інвестицій в національну економіку. Безумовно, в першу чергу іноземні компанії та корпорації мають бути впевненими в тому, що їхні капіталовкладення в Україні будуть надійно захищені Збройними Силами України (ЗСУ) та Північноатлантичним альянсом (НАТО) від можливого фізичного знищення і руйнації внаслідок військових дій армії та бандитських формувань РФ. Проте, не менш важливими є і розуміння того, що в Україні ефективно працюють визнані цивілізованим світом способи вирішення господарських спорів, що дозволить захистити їхні інвестиції в правовому полі. Тому, для зацікавлення іноземного капіталу в бажанні інвестувати значні кошти в економіку України, поряд із закінченням війни, боротьбою з корупцією в судах та рейдерськими захопленнями бізнесу, важливим також є швидкий розвиток позасудових способів вирішення господарських спорів. Для реалізації цих перспектив врахування психологічного та соціального аспектів є одним з ключових завдань, оскільки бізнес повинен відчутися вільним у виборі способів врегулювання спорів, досягнути своєї значимості поза межами судової зали.

Соціологічний вплив через засоби масової інформації (ЗМІ) дозволить підвищити рівень поінформованості бізнесу про переваги позасудових форм врегулювання спорів. Крім того, профільні тематичні наукові конференції та практичні семінари дозволять підвищити кваліфікацію медіаторів, адвокатів, керівників підприємств та інших осіб, які можуть бути задіяні в альтернативному вирішенні господарських спорів. Немало важливу роль в цьому процесі матиме участь у вищезгаданих заходах висококваліфікованих психологів, які зможуть покращити навички та підходи, які є необхідні для успішного вирішення господарських спорів поза межами суду. Та, найбільш

ефективним, на наш погляд, було б створення за ініціативи держави на постійній основі міжнародної онлайн-платформи для обміну досвідом медіаторами, бізнесменами, адвокатами у сфері альтернативного вирішення господарських спорів в різних країнах світу. На жаль, через триваючу війну проведення таких заходів оф-лайн за особистої участі іноземних фахівців поки неможливе, тому за цих обставин слід використовувати всі доступні сучасні методи Інтернет-комунікації.

Таким чином, обрамлюючи вищенаведене, можна констатувати, що за допомогою соціалізації та психологічного переосмислення суті альтернативних форм вирішення господарських спорів вдасться розширити світоглядне бачення існуючої проблематики всіма учасниками цього процесу, що сприятиме його прогресуючому розвитку.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про медіацію» (Відомості Верховної Ради України (ВРУ), 2022, №7, ст.51).

2. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022р. № 64/2022 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

3. Указ Президента України № 152/2022 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року "Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану" [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/1522022-41761>

4. Белінська І. А. Основні критерії психологічного профілю медіатора // Белінська І. А. // Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України [Електронний ресурс] Режим доступу: <file:///C:/Users/%D0%97%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%BD%D0%B0/Downloads/160060->

%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0
%D1%82%D1%82%D1%96-349832-1-10-20190318.pdf

5. Волобуєва О., Урусова О. Психологічний контекст визначення медіації як міждисциплінарної науки // О. Волобуєва, О. Урусова // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Психологічні науки. - 2016. - № 1. - С. 53-65. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnarv_pn_2016_1_7

6. Кирдан Б. В., Широковська О. О. Зарубіжний досвід правового регулювання медіації як способу врегулювання спорів // Кирдан Б. В., Широковська О. О. // Юридичний науковий електронний журнал №1/2022 [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/1_2022/20.pdf

7. Степаненко Т. В. Європейські стандарти медіації в цивільно правових спорах та їх упровадження в Польщі та Чехії // Степаненко Т. В. // Юридичний науковий електронний журнал. - 2021. - № 3. - С. 131-135 [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://dspace.univd.edu.ua/items/ed37149f-f00f-4d0f-b789-c9e71021b326>

СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ: ПОРІВНЯННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Остроумов Микита Олександрович

здобувач вищої освіти
навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців
для підрозділів Національної поліції
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
Науковий керівник:

Березняк Василь Сергійович

Доцент кафедри кримінального права та кримінології
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник

Спеціальна конфіскація не є новим актом у національному законодавстві, і деякі паралелі з цим заходом кримінально-правового впливу передбачені в кримінальному законодавстві інших країн (наприклад, Литви, Грузії, Італії, Швейцарії, Федеративної Республіки Німеччини, Великобританії). У свою чергу, виявлення особливостей формулювання норм, що регулюють спеціальну конфіскацію, у європейському національному законодавстві допоможе у майбутньому удосконалити існуюче кримінальне законодавство враховуючи міжнародну практику застосування конкретних заходів та застосувати її на практиці.

Зауважимо на думку Лящука Є. В., який звертає увагу на те, що: «розглядаючи питання спеціальної конфіскації, потрібно враховувати, що сучасне кримінальне законодавство зарубіжних країн не передбачає конкретно визначеної моделі регламентації інституту спеціальної конфіскації та чіткого алгоритму дій для вдосконалення кримінально-правових норм з питання регулювання даного інституту. Зазначене пояснюється тим, що законодавець кожної держави має своє бачення з питань правового регулювання спеціальної конфіскації майна, його поняття, ознак, правової природи в цілому» [1, с. 131]. До того ж конфіскація майна в зарубіжних державах застосовується незалежно

від визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення і, здебільшого, стосується як майна винної особи, так і майна третіх осіб, за умови, що останні знали про кримінально протиправне походження такого майна.

У національному законодавстві спеціальна конфіскація регулюється положеннями Кримінального кодексу України, а також законодавством багатьох країн світу. В Україні, як і в пострадянських та деяких інших країнах, спеціальну конфіскацію визначено як окремий кримінально-правовий інститут.

Враховуючи зміст норм міжнародних конвенцій та кримінального законодавства зарубіжних країн, який регулює спеціальну конфіскацію, можна зауважити, що сама сфера застосування даного заходу не пов'язується із караністю вчинення протиправного діяння. Крім того, у деяких Кримінальних кодексах, так як і в КК України, безпосередньо закріплюється її незалежність (автономність) від покарання, що проявляється у можливості її застосування як одночасно з будь-яким видом покарання, так і самостійно. Щодо останнього, зазначимо те, що наприклад, у статті 127 КК Королівства Іспанії чітко визначається, що усі покарання, призначені за скоєння злочину або умисні проступки, тягнуть за собою вилучення всього майна, отриманого внаслідок скоєного злочину. У частині 4 статті 106 КК Республіки Молдова передбачається, що спеціальна конфіскація може застосовуватися, якщо винному не призначається покарання [2, с. 244].

Досить цікавим виступає той факт, що з 27 держав Європейського Союзу такий захід як спеціальна конфіскація міститься лише у кримінальному законодавстві Бельгії. Так, у змісті ст. 7 Розділу 2 КК Бельгії, спеціальну конфіскацію передбачено серед видів покарань, які застосовуються за вчинення злочинів, проступків та поліцейських правопорушень. Крім цього, ст. 42 КК Бельгії висвітлює: «спеціальна конфіскація, як вид покарання, застосовується: 1) до речей, які складають предмет правопорушення, були використанні або призначалися для вчинення правопорушення; 2) до речей, які були створені правопорушенням; 3) до майнових прав, які виникли внаслідок

правопорушення, та доходів від майна; 4) речей, які належать цивільному позивачу та йому повертаються» [3]. Тобто, при розгляді даного зарубіжного нормативно-правового акту висвітлюється певна схожість із національним.

Також, не менш важливим буде зазначити, що досліджуваний вид конфіскації майна сам по собі розглядається як додатковий захід державного примусу. Наприклад, у Хорватії конфіскації знарядь вчинення злочину являє собою захід правової безпеки, а конфіскація майна, здобутого злочинним шляхом виступає зовсім іншим кримінально-правовим заходом. Відповідне застосування спеціальної конфіскації можливо незалежно від її наявності і санкції статей Особливої частини. Останнє є характерним і для країн, де вона виступає як певний інститут кримінального процесуального права, а її особливістю є можливість вилучення майна не тільки у винного, а і у третіх осіб, які володіють цим майном.

Цікавим виступає той факт, що у Кримінальному кодексі Франції передбачено три види конфіскації майна, а саме: 1) як загальне покарання; 2) як додаткове покарання; 3) спеціальна конфіскація майна. Стосовно останнього можемо зазначити, що до нього можна віднести випадки конфіскації речей, які служили або були призначені для вчинення злочину, або речей, які були отримані в результаті вчинення протиправного діяння [4, с. 54]. Тобто, відповідно до кримінального законодавства Франції, по суті конфіскація визначається загальним або додатковим видом покарання, але ж з огляду на національне законодавство України вона може представляти собою і захід, який як покарання не визначається.

Аналіз досліджуваного питання також надав змогу зрозуміти, що спеціальна конфіскація може здійснюватися не тільки щодо майна, отриманого в ході вчинення злочину, але і того майна, в яке об'єкт злочину був перетворений. Наприклад, в Німеччині, Швейцарії, Австрії, виходячи із принципу гуманізму, якщо особа вчинила злочин, перебуваючи в матеріально складному становищі, спеціальну конфіскацію майна замінюють більш дрібним штрафом [5, с. 252]. Крім того, зауважимо, що сама по собі правова природа

спеціальної конфіскації не однакова і в тих країнах, де кримінальне законодавство не містить спеціальної термінології у визначені поняття «спеціальна конфіскація», а певним чином охоплюється загальним терміном «конфіскація майна» (наприклад, Литва, Італія, Австрія, Польща, Німеччина та інші).

Далі звернемо увагу на підхід англійського законодавця до визначення того, на кому саме лежить тягар доведення законності отримання доходів, заснований на прецедентному праві, яке визначається одним із джерел права Великобританії. Так, суд має право виходити із певним припущенням про те, що активи, які підсудний отримав за останні шість років, що передували суду, придбані виключно в результаті здійснення незаконної діяльності, наприклад, торгівля наркотиками. Певний тягар доказування легальності джерел походження майна покладається на обвинуваченого. Крім того, необхідно зазначити той факт, що покарання у вигляді конфіскації майна в Англії безпосередньо спрямоване не тільки на вилучення певного майна у особи, яка вчинила правопорушення, а і відшукування завданих злочином збитків державі [1, с. 134]. Тобто, застосування конфіскації в кримінальному праві Англії є досить цікавим, адже стосується напрямку не тільки на покарання винного, але і на компенсацію шкоди, яка була заподіяна кримінальним правопорушенням.

Отже, можна зробити висновок, що порівнюючи норми щодо спеціальної конфіскації в українському та зарубіжному законодавстві, висвітлюється досить високий рівень регулювання цього кримінально-правового заходу у Кримінальному кодексі України, бо в деяких питаннях він містить вже наявні аспекти вирішення проблеми (маються на увазі саме основоположні принципи конфіскації), для яких не потрібно додаткових норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лащук Є. В. Проблема спеціальної конфіскації в аспекті кримінально-правової політики України. Наука і правоохоронна діяльність, 2016. № 2 128–137 с.

2. Назарій І. В. Спеціальна конфіскація у кримінальному праві зарубіжних країн / І. В. Назарій / Новітні кримінально-правові дослідження 2019 : альманах наукових досліджень / за ред. О. В. Козаченка, О. М. Мусиченко. – Миколаїв : СПД Румянцева Г. В., 2019. – С. 243-250. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/> (дата звернення 21.06.2023)
3. Кримінальний кодекс Бельгії. URL: <https://hatecrime.osce.org/ru/belgium> (дата звернення 21.06.2023)
4. Винник А. О. Спеціальна конфіскація майна як інший захід кримінально-правового характеру за кримінальним правом України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (12.00.08 кримінальне права та кримінологія; кримінально-виконавче право). Львів, 2019. 220 с.
5. Пироженко О. С. Спеціальна конфіскація за кримінальним законодавством зарубіжних держав. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2014. № 4(2). С. 248–257.